

146521

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE FİİLLER

Tezi Hazırlayan
Behiye SAYGI
146521

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Mart 2004
KAYSERİ

Bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

30 / 04 / 2004

JÜRİ:

Üye :Prof.Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Danışman)

Üye :Prof.Dr. Recep TOPARLI(G:O.P.Ü. Tokat)

Üye :Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 13.05.2004 tarih ve ...09.....
sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13.1.05. / 2004.

Prof.Dr. Mustafa KEŞKİN

ÖN SÖZ

Harezmi Türkçesi; şive çeşitliliği bulunduran ve zengin kelime hazinesine sahip bir dildir. 13. yüzyıl ile 14. yüzyıla içine alan Harezmi devri Türkçesi, Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dili olma özelliği taşır.

Dini ve didaktik nitelikli bir eser olan Nehcü'l-Ferâdis, bir Harzem Türkü olan Kerderli Mahmut tarafından yazılmıştır. Eser, Harzem Türkçesi ile yazılan fakat Karahanlı, Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini de bir arada bulunduran, Türk dili tarihi çalışmaları için büyük önem taşıyan kaynak eserlerden birisidir. Konu olarak dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını anlatır. Bunu anlatırken de yazar sanat amacı gütmemiş ve sade bir dil kullanmıştır. Yazar, her hadisin ardından hikâye, menkıbe ve kıssa anlatarak eserine ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.

Tarihî gramer çalışmalarının yapılabilmesi, o devirlere ait kaynak teşkil eden önemli eserlerin gramerlerinin hazırlanması ile mümkündür. Bu çalışmada temel amaç, 13-14. yüzyıl Harezmi devri Türkçesinin bütün dil özelliklerini yansıtan Nehcü'l-Ferâdis'te geçen bütün fiilleri yapı bakımından inceleyerek bu devir Türkçesinin grameri ile dil özelliklerini ortaya koymaktır.

Bu çalışmamızda ilk önce NF'de geçen bütün fiilleri fişledik. Fişlenen fiilleri ele alacağımız konulara göre ayrı ayrı tasnif ettik. Çalışmamızı YAPI ve ÇEKİM olmak üzere iki bölüme ayırdık. YAPI bölümünde fiilleri yapısına göre basit, türemiş ve birleşik olmak üzere ayrı ayrı inceledik. Türemiş fiil kısmında isimden fiil ve fiilden fiil yapan ekleri tespit ettik. Kaynaklar göstererek kelime tahlillerinin doğruluğunu ispat etmeye çalıştık. Birleşik fiil kısmında NF'de yer alan birleşik fiilleri “İsim + Yardımcı Fiil kuruluşunda olanlar ve Fiil + Fiil kuruluşunda olanlar” şeklinde ikiye ayırarak inceledik. ÇEKİM bölümünde fiil çekiminde şahıs, zaman, sıfat-fiiller, isim-fiiller, zarf

fiiller konularını inceledik. Her kip için kullanılan çekim ve ekleri ünlü-ünsüz uyumlarına göre değerlendirdik.

Bu çalışmada öncelikle zamanını ve emeğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Argunşah'a, sonra desteğini her zaman hissettiğim değerli eşim Ahmet Saygı'ya ve bana her konuda yardımcı olan ablam Fatma Kafa'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Behiye SAYGI

2004-Kayseri

NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE FİLLER

ÖZET

Nehcü'l-Ferādīs'te Fiiller isimli bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı'na yüksek lisans tezi olarak sunulmak amacı ile hazırlanmıştır.

Nehcü'l-Ferādīs, 14. yüzyılda yazılan Türk dilinin kaynak eserlerindedir. Yazarı Kerderli Mahmut'tur. Dinî-didaktik içeriklidir. Dili, dönemin dil özelliklerini taşımaktadır. Eser, dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını anlatır. İçinde bir çok hikâye, menkıbe ve kıssa vardır.

Bu çalışmanın giriş kısmında dönemin tarihi ve dili hakkında bilgi verdik. Ayrıca eserin konusu, nüshaları ve üzerinde yapılan çalışmaları da giriş kısmında anlattık. Daha sonra bu eserde geçen fiilleri iki bölüme ayırdık: 1. Yapı 2. Çekim. Birinci bölümde; fiilleri basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç kısımda inceledik. İkinci bölümde; fiil şahıs eklerinin tablosunu verdik. Basit ve birleşik zamanlı fiillerde kullanılan zaman eklerini tespit ettik ve bu eklerin ünlü-ünsüz uyumlarına girip girmediğini inceledik. Ayrıca bu eserde geçen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilleri tespit ettik. Çalışmanın sonunda bir kaynakça verdik.

Anahtar sözcükler: 1. Nehcü'l-Feradis 2. Harezmi Türkçesi 3. Fiiller 4. Dilbilgisi
5. Şekil Bilgisi

NEHCÜ'L-FERADİS VERBS

ABSTRACT

This work called in Nehcü'l-Feradis Verbs, is prepared for presenting as a master thesis to Erciyes University, Social Sciences Institute, Turkish Language and Literature Main Science Branch, Turkish Science Branch.

Nehcü'l-Feradis which is written in fourteenth century is an origin work of Turkish Language the author of it is Kerderli Mahmut. It contents religion and didactic, its language shows the aspects of language of its term. This work tells us the ways of the happiness in a real world and the last. There are a lot of Stories, Anecdotes and Legends in it.

We gave an information about history and language of its term in introduce part in this work. Beside this told about the subject of the work and the copies and studies done on it. And then the verbs, took in this work, we divided them into two parts: 1. Structure 2. Conjugation. In the first part, we survived the verbs in three sections these are Simple, Derived from and Combination. In the second part, we gave the table of personal verbs of affixes and confirmed the time affixes which are used in simple and combination verbs and examined these affixes that got into conformity of vowel and consonant. And also proved the noun-verbs, adjective-verbs, adverb-verbs that took place in this work. We gave a bibliography at the end of our study.

KEY WORDS: 1. Nehcü'l-Feradis. 2. Turkish of Harezmi. 3. Verbs. 4. Grammar. 5. Structure Knowledge.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
Harezmi ve Tarihi.....	1
Harezmi Türkçesi	3
Nehcü'l-Ferâdis.....	5
I. YAPI	12
I.1. BASİT FİİLLER	12
I.1.1. Tek Ünlüden Oluşan Basit Fiiller	16
I.1.2. İki Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	16
I.1.3. İki Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	17
I.1.4. Üç Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	17
I.1.5. Üç Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller	21
I.1.6. Üç Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz) Basit Fiiller	21
I.1.7. Dört Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller	22
I.1.8. Dört Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	22
I.1.9. Dört Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz) Basit Fiiller.....	22
I.1.10. Dört Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller	23
I.1.11. Beş Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	23
I.1.12. Beş Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	23
I.1.13. Beş Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller	23
I.1.14. Altı Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller	24
I.2. TÜREMİŞ FİİLLER	24

I.2.1. İsimden Fiil Yapan Ekler	24
I.2.1.1. +A-	24
I.2.1.2. +(A)r-	26
I.2.1.3. +AY-	27
I.2.1.4. +DA-	27
I.2.1.5. +DUr-	27
I.2.1.6. +GAr-	27
I.2.1.7. +I-/U-	28
I.2.1.8. +KIr- / +KUr-	28
I.2.1.9. +IA-	29
I.2.1.10. +r-	33
I.2.1.11. +rA-	33
I.2.1.12. +sA-	34
I.2.1.13. +sIn-	34
I.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler	34
I.2.2.1. -A-	34
I.2.2.2. -ç-	35
I.2.2.3. -d- ~ -y-	35
I.2.2.3.1. -d-'li şekiller	36
I.2.2.3.2. -y-'li şekiller	36
I.2.2.4. -DUr-	37
I.2.2.5. -GA-	40
I.2.2.6. -GUr- / -KUr-	40
I.2.2.7. -GUz-	40
I.2.2.8. -I- / -U-	41
I.2.2.9. -K-, - (U)K-	42
I.2.2.10. -kIt-	42
I.2.2.11. -I-, - (I)I-, - (U)I-	43
I.2.2.12. -n-, - (I)n-, - (U)n-	46
I.2.2.13. -r-, - (A)r-, - (I)r- / - (U)r-	49
I.2.2.13. 1. -r-	49
I.2.2.13.2. - (A)r-	50

I.2.2.13.3. -(I)r- / -(U)r-	50
I.2.2.14. -ş-, -(I)ş-, -(U)ş-	52
I.2.2.15. -t-, -(I)t-, -(U)t-.....	54
I.2.2.16. -z-, -(U)z-.....	58
I. 3. BİRLEŞİK FİİLLER	58
I.3.1. Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller	61
I.3.1.1. İsim + Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller	62
I.3.1.2. İsim + Asıl Fiille Yapılan Birleşik Fiiller	77
I.3.2. İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller	91
II. ÇEKİM.....	96
II.1. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS.....	96
II.2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN.....	98
II.2.1. Basit Zamanlar	98
II.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	98
II.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	104
II.2.1.2.1. -miş	104
II.2.1.2.2. -p turur, -(I/U)p turur.....	107
II.2.1.3. Şimdiki Zaman.....	110
II.2.1.4. Geniş Zaman	112
II.2.1.5. Gelecek Zaman	121
II.2.1.5.1. -GAy/-KAy.....	123
II. 2.1.5.2. -GU.....	127
II.2.1.6. Şart Kipi.....	127
II.2.1.7. İstek - Emir Çekimi	131
II.2.1.8. Gereklilik Kipi	137
II.2.2. Birleşik Çekimli Zamanlar	138
II.2.2.1. Hikâye Birleşik Zaman.....	138
II.2.2.2. Rivayet Birleşik Zaman	142
II.2.2.3. Şart Birleşik Zaman.....	142
II.3. BİLDİRMELER	143
II.4. FİİLLERDE OLUMSUZLUK	145
II.5. FİİLLERDE SORU.....	147
II. 6. ÇEKİMSİZ FİİLLER.....	148

II.6.1. İsim-Fiiller	149
II.6.2. Sıfat-Fiiller	149
II.6.3. Zarf-Fiiller	152
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	158
ÖZGEÇMİŞ.....	164

KISALTMALAR

Eser Kısaltmaları:

DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi
EDPT	: An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish
HŞ	: Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri
HTG	: Harezmi Türkçesi Grameri
KİLE	: Ebu Hayyân, Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk (Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi)
KBG	: Kutadgu Bilig Grameri
KTG	: Karahanlı Türkçesi Grameri
ME	: Mukaddimet'ül-Edeb
NF	: Nehcü'l-Ferādis
OTWF	: Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon I-II
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDF	: Türk Dilinde Fiiller
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü

Diğer Kısaltmalar:

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Ar.	: Arapça
bk.	: bakınız
çev.	: Çeviren
Ed.	: Edebiyat

Fak. : Fakülte
Far. : Farsça
T. : Türkçe
TDK : Türk Dil Kurumu
TKA : Türk Kültürü Araştırmaları
Üniv. : Üniversite

GİRİŞ

Harezmi ve Tarihi

Harezmi, bir doğu İran kavminin ismidir. Bu kavim, bir zamanlar Amu-Derya ırmağının aşağı yatağının sağ ve sol kısımlarında yaşamıştır.¹ Arap tarihçileri bu bölgeye Harezmi ismini vermişlerdir. Bu bölge günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Arap istilasından sonra bu bölgede yaşayan halka Harezmi denilmiştir. İslâm Ansiklopedisi'nin Harezmi maddesinde Harezmi bölgesi hakkında; "Bazı İslâm coğrafyacıları Hârizm'i (Hârezm, Harzem) batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Mâverâünnehir, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârizm'in Ortaçağdaki başlıca şehir ve kasabaları, Amu-derya (Ceyhun) nehrinin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kas, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgenç (Cürcâniye) ve bölgenin Moğul istilasından sonraki merkezi olan Hive ile (Hivak) Hezaresb, Dergan, Berkan, Kerder, Zemahşer, Cigerbendî, Sedver (Sedur), Kerderanhas, Zerduh, Ertehuşmisen, Derhas, Beratigin, Çağmın, Hamcerd, Gâvhâne, Nevkefag, Medminiye ve Git'tir."² ifadeleri yer almaktadır.

Harezmi bölgesi 717 tarihinde Emeviler tarafından ele geçirilmiştir. Afrigoğullarından İskeçmük "Harezmişah" olarak bırakılmıştır. Bu sülâleye X. yüzyılda Samanoğulları tarafından son verilerek merkezi Gürgenç olan yeni bir hanedanlığın kurulması sağlanmıştır.³

Abbasiler döneminde Basra valisi sübaşı El-Hacib el-Harezmi et-Türk ile Selçuklu beylerinden Suriye'yi ele geçiren Atsız bin İnak el-Harizmi gibi komutanların adlarından Harezmi bölgesinde Türk boylarının yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴ Bu durumu

¹ Fuat Köprülü, "Harezmi" maddesi, İslam Ansiklopedisi, MEB Yay., C. 5, İstanbul 1949, s. 240.

² Abdülkerim Özaydın, "Hârizm" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.16, İstanbul 1997, s. 217.

³ Nuri Yüce, Mukaddimetü'l-Edeb, TDK Yay., Ankara 1993, s. 4.

⁴ Yüce, age., s. 4.

Divanü Lûgat-it-Türk'te geçen **Küçet**⁵ kelimesi de doğrulamaktadır. “Küçet” kelimesinin anlamı bu eserde ‘Harzemde oturan bir Türk Boyu’ olarak ifade edilmektedir.

Gazneli Mahmut Dandakan Savaşından sonra, Harezmi'yi ele geçirmiş ve kendi yönetimini kurmuştur. 1041 yılına gelindiğinde yönetim Kıpçak ve Kanglı boylarından olan komutanların eline geçmiştir. Oğuzların yanı sıra Kıpçak ve Kanglı boylarının da Harizme göç etmeleri ile bölgedeki etnik yapı Türkler lehine değişmeye başlamıştır. Çağrı Bey'in Harezmi'ye girmesinden sonra Melikşah döneminde bölgeyi Selçuklular adına yöneten sultanın taştarı Anuşigin ve Kıpçak Türklerinden Ekinci bin Koçkar zamanlarında Türkleşme tamamlanmıştır. Böylece XI. y.y. gelindiğinde Harezmi bölgesinde Kıpçak, Kanglı ve Oğuz lehçelerinin karışımı ile Harezmi Türkçesi oluşmuştur.⁶

Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer, 1098 yılında Kutbeddin Muhammet bin Anuş Tigin'i Harzemşah ünvanı ile vali olarak atamıştır. Bu dönemde Türkleşmiş Harezmi'nin en parlak dönemi yaşanmaya başlamıştır. 1200 yılına gelindiğinde Alaaddin Muhammet döneminde İmparatorluk olmuş, 1220 yılında Celalettin Muhammet zamanında iken Moğol istilâsına uğramıştır.⁷

Moğol istilâsına uğrayan Harezmi, Cengiz Han'ın ölümünden (1227) sonra ikiye ayrılmıştır. Büyük kısmını teşkil eden batı kısmı Coçi Hanlığının yönetimine geçmiştir. Kat ve Hive şehirlerini de içine alan doğu kısmı Çağatay ulusuna bırakılmıştır.⁸

1379 yılında Timur Harezmi seferine çıkmış, yapılan savaşlar sonucu Harezmi bölgesini ele geçirmiş ve yağmalamıştır.⁹ Bölge 15. y.y. başlarında Özbekler tarafından alınmıştır.¹⁰

⁵ Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, (Çev. B. Atalay), TDK Yay., Ankara, 1998, s. 357.

⁶ Yüce, age., s. 4.

⁷ Yüce, age., s. 4-5.

⁸ Aysu, Ata, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi, Türk Dilleri Araştırma Dizisi, İstanbul 2002, s.12.

⁹ Ata, age., s.12.

¹⁰ Nadir Devlet, İslam Tarihi, Ek cilt, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 297.

Özbek beyliğinin yıkılması ile bölgede Hive (Harezmi) Hanlığı kurulmuştur¹¹. Hanlıklar dönemi diye de bilinen bu dönemde Harezmi hanlığında ticaret, ilim ve kültürdeki gerilemeler iç huzursuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum Hanlığın 1873 yılında Rus himayesine girmesine neden olmuştur. Rusya'da çıkan ihtilâlden sonra 1920 yılında Harezmi Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1921 yılında Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1924 yılında ise Harezmi Hanlığının doğu tarafı Özbekistan'a, batı kısmı ise Türkmenistan'a bırakılmıştır.¹²

Harezmi Türkçesi

10. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Türk varlığının hissedilmeye başlandığı bölgelerden biri de Harezmi'dir. Harezmi'de yaşayan âlimler ve yazarlar kendi kültürlerinin diliyle eserler vermekte fakat bu kullandıkları dil, o bölgeye yerleşen Türk boylarının dilerinden de etkilenmektedir. 13. yüzyıldan itibaren Harezmi bölgesinde Kıpçak, Kanglı ve Oğuz lehçelerinin karışımı ile Harezmi Türkçesi oluşmuştur.

Zeynep Korkmaz, Harezmi bölgesinin eski Türk yazı geleneği üzerine Oğuz ve Kıpçak unsurların getirdiği tesirleri de bünyesinde taşıdığını, karışık dilli eserlerin ana kaynağının Harezmi ve ona bağlı bölgeler olması gerektiğini söylemektedir.¹³

Harezmi Türkçesi; şive çeşitliliği bulunduran, zengin kelime hazinesine sahip olan bir dildir. Birçok âlim tarafından Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş devrini temsil ettiği kabul edilmektedir. Eckmann, Harezmi Türkçesi için şunları söylemektedir: "13. yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlıca'dan teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin inkişaf merhalesine Harezmi Türkçesi adını veriyoruz."¹⁴ Harezmi Türkçesi edebiyat dilinin altın çağının, sadece Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı yöresinde değil, Altın Ordu'nun diğer kültür

¹¹ Devlet, age., s. 298.

¹² Ata, age., s. 12.

¹³ Zeynep Korkmaz, "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri Ve Özellikleri", TDAY-Belleten- 1991, Ankara 1994, s. 64.

¹⁴ Janos Eckmann, "Harezmi Türkçesi", Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 1996, s. 1.

merkezlerinde, her şeyden önce baş şehir Saray'da da kullanılmasının 14. yüzyıla rastladığını; Harezmi Türkçesinde eski ve yeni şekillerle ağız özelliklerinin yan yana olduğunu ve bu dil merhalesinin Timurular devrinde, yerini kendisinden çıkmış olan Çağataycaya bırakmak üzere sönüp gittiğini yine Eckmann, "Harezmi Türkçesi" adlı aynı makalesinde söylemektedir.

Harezmi Türkçesi devresinin ilk eseri, Nâşır Rabguzî tarafından Moğol prensi Nâşireddin Tok Buga adına, Farsça bir tercümeden Türkçeye adapte edilen bir siyer-i nebî derlemesi olan Kışaşu'l-Enbiyâ'dır. Eser dinî mahiyette olduğu için sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Avrupa ve Rusya kütüphanelerinde eserin çeşitli yazmaları vardır.¹⁵

15. yüzyılda Harezmi sahasında yazılan ve yerli şive özelliklerini bulunduran eserlerden biri de İslâm adında birinin yazdığı Mu'înü'l - Mürîd'dir. Edebî açıdan değeri olmayan eserde yazar, tamamıyla öğretici mahiyette ve Türkmenlere dinî, tasavvufî bilgiler veren bir kitap yazmıştır. 51 sayfa olan eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁶

Bu dönem eserlerinden olan Hüsrev ü Şirin, Kutb mahlâslı bir şair tarafından Nizâmî'nin aynı addaki mesnevinin Türkçeye tercümesi olup tek yazma nüshası Paris Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır. Kutb hakkında bilgi yoktur. Eser zengin bir Türkçe kelimeler sözlüğüne sahiptir.¹⁷

Harezmi mahlâslı bir şair tarafından yazılan Muhabbetnâme, Harezmi dönemine ait eserler arasında yer alır. Mesnevî tarzında yazılmıştır. Şair, eserinde Türkçe güzel bir biçimde kullanmıştır. Muhabbetnâme'nin biri Uygur yazısıyla, diğerleri de Arap yazısıyla olmak üzere dört nüshası vardır.¹⁸

¹⁵ Ata, Kışaşu'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım), TDK Yay., Ankara 1997, 616 s.

¹⁶ Recep Toparlı, Mu'inül-Mürîd, Atatürk Üniv., Fen-Edb. Fak. Yay., Erzurum 1988, 313 s.

¹⁷ Necmettin Hacıminoğlu, Kutb'un Husrev ü Şirin'i Ve Dil Hususiyetleri, TDK Yay., Ankara 2000, 477 s.

¹⁸ Osman Fikri Sertkaya, "Horezmi'nin Muhabbet-Nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine", Türkiyat Mecmuası XVII, 1972, s. 185-207.

Harezmi sahasına ait olan bir başka eser de Muḳaddimetü'l-edeḅ'tir. Bu eser, Mahmut bin Ömer ez-Zamahşari tarafından yazılmış ve Harezmsah Atsız bin Muhammet bin Anuş Tigin'e sunulmuştur. Yazılış tarihi tam olarak belli değilse de eserin 1128-1144 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde hazırlanmış, Arapça kelime ve kısa cümlelerden oluşan pratik bir sözlüktür. Muḳaddimetü'l-edeḅ'in, Zamaḅşari'nin kaleminden çıkan nüshası kayıptır. İstinsah edilmiş nüshalar pek çoktur ve bunların bazısında da istinsah tarihi yoktur. Satır altı tercümeleleri Harezmi Türkçesi, Farsça Harezmi, Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca gibi çeşitli dil ve şivelerde mevcuttur. Bilinen nüshaların en eskileri Harezmi Türkçesi ve Farsça ile tercümeli olan nüshalarıdır.

Harezmi Türkçesi için en önemli kaynak 1357 yılında Kerderli Mahmut tarafından yazılan Nehcü'l-Ferādis'tir.

Nehcü'l-Ferādis

Nehcü'l-Ferādis, Harezmi Türkçesi ile yazılmış dinî-didaktik bir eserdir. Eserin adının anlamı “Uşmaḅlarınġ Açık Yolu” yani “Cennetlerin Açık Yolu” demektir. Harezmi sahasının nadir eserlerinden olup, Türk yerleşim yerlerinde İslâm dininin etkisini açıkça ortaya koymakla birlikte devrinin ve yazıldığı bölgenin bütün inceliklerini gösterdiğinden dil açısından da son derece değerlidir. Harezmi sahasında edebî yazı dili hâline gelen Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz şivelerinin çeşitli dil unsurlarını bünyesinde taşımakta olup, zengin bir kelime hazinesi bulunan, karışık dilli, önemi açıkça anlaşılan 14. yüzyıl Türk dili yadigârlarıdır.

Nehcü'l-Ferâdis, konu itibariyle “Kırk Hadisin İzahı” amacıyla yazılmıştır. Eserde anlatılanların, yazarın şahsî tetkiki olduğu, yazarın tanıdığı din âlimlerinin fikirlerini ihtiva ettiği bilinmektedir.¹⁹

Nehcü'l-Ferâdis, dört baptan oluşur. Bu bapların her birisinin on kısmı bulunmaktadır.

Birinci babın hepsi Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)'in hayatından, faziletlerinden, vahyin gelmesi ve onun yakınlarının İslâmlığın ilk zamanlarında islâm dinine inanmayanlardan gördükleri eziyetlerden, hicretten, mucizelerinden, Miraç olayından, Huneyn savaşından ve ölümünden bahsetmektedir.

İkinci bapta Hulefa-yı Raşidin, Ehl-i Beyt ve Dört İmam'dan bahsedilmektedir. İlk dört halife hakkında tarihi ve biyografik bilgi bulunmaktadır. Hz. Peygamberin ashabı, ailesinin fertleri, ilk imamlar ikinci babın konusudur.

Üçüncü bapta kulun Allah'a karşı yapması gereken iyi amellerden bahsedilmektedir. Bunlar namaz, oruç, zekât, hac, ana-babaya saygı, helâl yemek, fakirlere yardım etmek, vaktin değerini bilmek, sabır ve itaattir.

Dördüncü bapta kulu Allah'tan uzaklaştıracak kötü amellerden bahsedilmektedir. Bunlar boş yere kan dökmek, zina yapmak, riya, kin, haset, gurur, gaflet afetleri, yalan yemin, dünya nimetlerinin peşinden gitmek, tefecilik, faizcilik, intikamcılık, kaygısızlıktır.

Eserde her kısım Arapça bir hadisle başlar. Önce hadisin Türkçeye çevirisi yapılmış, arkasından o dönemin tanınmış İslâm âlimlerinden bu hadis ile ilgili yorumlara ve olaylara yer verilmiştir. Ayrıca halk arasında bilinen hikâyelere ve Türkçe tercümeleleri ile birlikte verilen ayetlere de eserde yer verilmiştir.

Eserin yazarı, yazılış yeri ve tarihi ile ilgili ilk bilgiler, Şihabettin Mercanî'nin şahsî kütüphanesinde bulunan fakat sonradan kaybolan Nehcü'l-Ferâdis nüshasında kayıtlıdır.

¹⁹ E. N. Nadjib, “Nehcü'l-Ferâdis Ve Dili Üzerine”, TDED XXII, İstanbul Üniv., İstanbul 1977, s.29-44.

Eseri inceleyen birçok ilim adamı gösterdikleri, ortaya koydukları delillerle eserin yazarı hakkındaki görüşlerini kendi eserinde belirtmişlerdir.

Nehcü'l-Ferādis, Kerderli bir Harzem Türkü olan Mahmut b. Ali tarafından yazılmıştır. Kerder; eski Harezm'de bugün Kunya Ürgenç denilen Ürgenç şehrinin kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir. Bu şehir o dönemde Harzem'in sayılı kültür merkezlerinden biridir. Devrin birçok ilim ve din adamı burada yetişmiştir. Eserin yazarı ile ilgili bilgi nüsha sonundaki "Maḥmūd bin 'Alī es-Sarāyī menşe'en ve'l- Bulğarī mevliden ve'l- Kerderī"²⁰ kaydından yola çıkılarak verilmektedir.

Eserin nüshaları²¹:

1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami kısmı, 879

Bu nüsha üzerinde ilk bilgiyi Zeki Velidi Togan vermiştir. En kıymetli olan bu nüsha tamdır, harekeli nesih ile yazılmıştır, yazarın sağlığında istinsah edilmiştir. Bu nüshanın tıpkıbasımını. Eckmann²² yapmıştır.

2. Şihabetin Mercanî Nüshası

Eserle ilgili ilk bilgiler Ş. Mercanî'nin şahsî kütüphanesinde bulunan fakat sonradan ortadan kaybolan bu nüshadan edinilmektedir. Bu nüshada eserin 759 tarihinde Saray'da istinsah edildiği ve yazarın adı kayıtlıdır.

3. Paris Bibliothèque Nationale, 1020.

Bu nüshayı tanıtan J. Eckmann'dır. Başı ve sonu eksik olan bu nüsha birinci babın üçüncü faslının son kısmı ile başlamakta ve üçüncü babın 1. ve 2. fasıllarını içermektedir. Nüsha harekeli değildir. Eserin yazarı, yazılış yeri ve tarihi hakkında bir bilgi yoktur.

²⁰ Ali Fehmi Karamanhoğlu, "Nehcü'l-Ferādis'e Dair", Türk Dili IV, Sayı 45, Ankara 1945, s. 556.

²¹ Nadjib, agm., s. 29-44.

²² Eckmann, Nehcü'l-Feradis I, Tıpkıbasım; önsözü yazar; Eckmann, TDK Tıpkıbasımlar Dizisi 35, Ankara 1956, X14+444 s.

4. Yalta Nüshası

Yakup Kemal tarafından ortaya çıkarılan, ilk iki babı içeren eksik bir nüshadır. Eserin yazarı hakkında bilgi yoktur.

5. Kazan Nüshaları

Kazan yazmaları ile ilgili üç nüsha belirtilmektedir.

a.) Kazan Üniversitesi Kütüphanesi, 60261.

Prof. Goltvald'a aittir. 1928 yılında son varisleri tarafından hediye edilmiştir. Bu nüshanın kağıdının 17. yüzyıla ait olduğu söylenmektedir. 536 sayfalık, düzensiz ve işlek olmayan bir nesih ile yazılmıştır.

b.) Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, 3060 (4456).

Tamamı 28 sayfadır. Yazma 18 yüzyıla ait bir kağıda düzensiz bir şekilde yazılmıştır.

c.) Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü, 12100.

Yazma, 1930 yılında elden temin edilmiştir. 532 sayfadır. Müstensih, yazmanın sonunda, kendi adının Feyzullah Caferoğlu olduğunu belirtmiştir.

6. Leningrad Nüshaları

a.) Leningrad S.S.C.B. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, 316.

b.) Leningrad S.S.C.B. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, B2590

Leningrad'a 1934 yılında Kazan'daki Vahidov Kütüphanesinden getirilen bu nüshalar eksiktir. 316 numarada kayıtlı yazma, birinci babın dördüncü faslı ile başlamaktadır. İkinci yazmanın ise başı ve sonu eksiktir.

Eserle ilgili çalışmalar:

Nehcü'l-Ferâdis hakkında bilgi veren ilk ve başlıca kaynaklardan biri ünlü Tatar bilgini Şihabettin Mercanî'nin "*Müstefâdü'l-ahbâr*" adlı eseridir. Yazarın eserinde bahsettiği Nehcü'l-Ferâdis'e ait nüsha, daha sonradan ortadan kaybolmuştur.²³ Bu kaybolan nüshanın sonunda Mercanî, müellif veya müstensih olarak gösterilen "Maḥmud b. Ali

²³ Karamanhoğlu, agm., s. 556.

es-Sarayî menşeen ve'l-Bulgarî mevliden ve'l-Kerderî" adını müellif olarak kabul etmektedir. Mercanî, eserin Altın Ordu sahasında Volga Türkleri arasında meydana geldiğini ileri sürmektedir. Eserin dilini Osmanlıca, Çağatayca, Türkmence ve Kazakçadan farklı bir dil saymaktadır. Mercanî'nin bu fikrine Tatar Edebiyatı Tarihi, Feodalizm Devri adlı eserin sahipleri Ali Rahim ve A. Aziz'in de katıldığı ve bu yazarların kitapta nakledilen parçaları Saray mezar kitabeleri ile karşılaştırarak dillerinin aynı olduğu sonucuna varmakta olduğunu J. Eckmann'dan öğrenmekteyiz.²⁴

Yeni Cami nüshası, Ahmet Zeki Velidi Togan tarafından "Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler" adlı makale ile ilim dünyasına tanıtılmıştır. Togan'a göre "Bu kitabın müellifi Harezmi bir zattır. Lisânı hasıl Harezmi Türkçesidir. Behemal bu eser Harezmi Türk Lehçesinde yazılan ve müellifi 761'de Harezmi'de vefat etmiş olan bir eserdir. Müellifin menşeen de Harezmi olması icab eder."²⁵

Fuat Köprülü de Zeki Velidi Togan gibi eserin müellifinin kesin olarak Hârizm civarında Kerder kasabasına mensup olup sonradan Saray şehrine göç eden ve H.761 (M. 1360)'de ölen Maḥmūd b. Ali adlı birisinin olduğunu kabul ettiğini belirtmiştir.²⁶

Yeni Cami nüshasından sonra 1928'de Nehcü'l-Ferâdis'in bir nüshası daha ortaya çıkmaktadır. Bu nüsha hakkında Yakub Kemal, "XIV. Asır Türk-Tatar Lisânı Âbidesi Nehcü'l-Ferâdis" adlı eserinde bilgi vermektedir.²⁷

A. N. Samoyloviç, "Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebî Dili" adlı makalesinde de Nehcü'l-Ferâdis'ten bahsetmektedir.²⁸

Kıvâmettin Burslan, "Nehcü'l-Ferâdis'ten Derlenen Türkçe Sözcükler" adlı makalesinde eserdeki Türkçe kelimelerin sözlüğünü oluşturmaya çalışmıştır.²⁹

²⁴ Eckmann, "Harezmi Türkçesi", Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 1996, s. 40.

²⁵ Zeki Velidi Togan, "Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", Türkiyat Mecmuası II, 1926, s. 335.

²⁶ Köprülü, "Çağatay Edebiyatı" İslâm Ansiklopedisi III, 1945, s. 285.

²⁷ Karamanlıoğlu, agm., s. 557.

²⁸ A.N. Samoyloviç, "Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebî Dili", Türk Dili, Sayı:12, 1935 s. 34-52.

Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme Şerhleri* adlı kitabında Nehcü'l-Ferâdis'in İslâm edebiyatlarında bir dinî edebiyat çeşidi olan "Kırk Hadisin İzahı" amacıyla yazıldığını belirtmektedir. Kitabında Nehcü'l-Ferâdis'in onar fısıllık dört bap hâlinde yazıldığı, kitabın fısıllarında neler anlatıldığı, kısaca eser hakkında bilgi verir.³⁰

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* adlı antolojisinde Yakup Kemal'in verdiği örneklerden 10 sayfa kadarını transkribe etmiştir.³¹

Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* adlı kitabında "eserin yazıldığı dönem, eser hakkında bilgi ve eserin dil hususiyetleri" hakkında bilgi vermektedir.³²

Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri" adlı dört makalesi vardır. Bu makalelerin ilk ikisinde eserin dil hususiyetleri üzerinde durmuş, üçüncü ve dördüncü makalelerde ise Yeni Cami nüshasından ilk 52 sayfanın transkripsiyonlu metnini notlarla birlikte vermiştir.³³ Ayrıca Karamanlıoğlu, "Nehcü'l-Ferâdis'e Dair" adlı makalesinde de eser hakkında yapılan çalışmalar ile ilgili bilgi vermektedir.³⁴

E. N. Nadjib, "Nehcü'l-Ferâdis ve Dili Üzerine" adlı makalesinde eserle ilgili geniş bilgi vermektedir. Kazan nüshalarından ayrıntılı olarak bahsetmektedir.³⁵

²⁹ Kıvâmettin Burslan, "Nehcü'l-Ferâdis'ten Derlenen Türkçe Sözcükler", *Türkiyat Mecmuası* IV, İstanbul 1934, s. 169-250.

³⁰ Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1954, s. 136-146.

³¹ Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara Üniv. DTCF Yay., Ankara 1950, s. 143-159.

³² Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* II, İstanbul 1984, s. 112-116.

³³ Karamanlıoğlu, "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I, TDED XVI, İstanbul 1968, s. 55-72, Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri II, TDED XVII, İstanbul 1969, s. 33-56, Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri III (Metin), TDED XVIII, İstanbul 1970, s. 57-80, Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri IV, (Metin), TDED XIX, İstanbul 1971, s. 145-170.

³⁴ Karamanlıoğlu, "Nehcü'l-Ferâdis'e Dair", *Türk Dili* IV, Sayı 45, Ankara 1945, s. 556-558.

³⁵ Nadjib, agm., s. 29-44.

Süleyman Tülücü, bu eser ile ilgili görüş ve tenkitlerini Nehcü'l-Ferādis adlı makalesinde vermektedir.³⁶

Nehcü'l-Ferādis ile ilgili "Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler" başlıklı bir çalışmayı da Prof. Dr. Mustafa Argunşah yapmıştır. Bu çalışmasında eserle ilgili tenkitlerini konu etmiştir.³⁷

Aysu Ata, Nehcü'l Feradis'in dizin ve sözlüğünü hazırlamıştır.³⁸

Nehcü'l-Ferādis ile ilgili daha birçok çalışma vardır. "Nehcü'l-Ferādis'te Fiiller" başlıklı bu tezin sonunda bu eserle ilgili kaynaklara genişçe yer verilmiştir.

---

³⁶ Süleyman Tülücü, Nehcü'l-Feradis, TDAY-Belleten 1991, Ankara 1994, s. 155-161.

³⁷ Mustafa Argunşah, Nehcü'l-Ferādis, II Metin, (çevriyazı: J. Eckmann, Yayımlayanlar: Semin Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK, (Yayın yeri ve tarihi yok), XI+313 s., TDAY-Belleten 1995, Ankara 1997, s. 439-469.

³⁸ Ata, Nehcü'l-Feradis, TDK Yay., Ankara 1998, 538 s.

I. YAPI

I.1. BASİT FİİLLER

Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan kök fiillerdir. Kök fiiller, tek sese kadar indirgenebilir. Ancak, bunlar zamanla birbirleriyle kaynaşarak söz konusu fiilleri daha basit ögelere ayrılamaz birer kök fiil durumuna getirmişlerdir. Türkiye Türkçesindeki kök fiillerin çoğunluğu tek hecelidir.³⁹

Basit fiiller, aynı zamanda kök fiillerdir. Kök fiiller, kelimenin parçalanamayan, anlamlı en küçük hâlidir. Türkçede kök fiiller, türemiş ve birleşik fiillere göre daha azdır. Çünkü, Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Kök hâlde bulunan isim ve fiil köklerine birçok yapım ekleri getirilerek yeni yeni kelimeler türetilmiş ve Türkçemiz zenginleşmiştir. Türkçe çok köklü, sağlam yapılı, kelime hazinesi çok geniş olan bir dildir.

NF’de tespit ettiğimiz kök fiil örneklerine geçmeden önce bazı dilbilimcilerin köklerle ilgili görüşlerine burada yer vermek istiyoruz..

Tahsin Banguoğlu, Türkçede kelime köklerinin aslında hep tek heceli anlamlıklar olduğu sanıldığını; buna göre kelimelerimizin ikinci ve daha sonraki hecelerinin, birleşme hâlinde “haydi < hay de, öbür < o bir” gibi başka kökler değilse, eski veya yaşayan birtakım ekler teşkil etmiş olacağını; ancak bugün dilimizde bulunan birçok iki ve bir miktar üç heceli “otuz, kanat, böğürtlen” gibi kelimelerin çözümlenmesinin, güç veya şüpheli görüldüğünü; buna karşılık “ko-ş-, ye-n-, yu-n-, sür-t-, ye-m” gibi bazı tek heceli kelimelerin ikiye bölünebildiğini; bu sebeplerle kelime dağarcığının temeli olan

³⁹ Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2003, s. 528-529 .

köklerin gerçek sınırını kesinlikle belirlemek mümkün olmadığını ve kendisinin de çözümülesi güç olan bu kelimeleri köklerden saydığını söylemektedir.⁴⁰

Görüldüğü gibi Banguoğlu, Türkçede kelime köklerinin hep tek heceli kabul edildiğini fakat bugün kullandığımız Türkçede iki veya daha fazla heceli kelimelerin de köklerine inilemediğini, buna karşılık bazı tek heceli kelimelerin de ayrılabilmediğini örneklerle göstererek “köklerin gerçek sınırının belirlenemeyeceği ve çözümülesi yapılamayan bazı kelimeleri de köklerden saymak gerektiği” sonucuna varmıştır.

Muharrem Ergin, bir kökün bir ses veya ses topluluğu hâlinde bulunduğunu, tek ses hâlinde bulunan köklerin çok az olup bunların sesinin ancak vokal (ünlü) olabileceğini, köklerin büyük çoğunluğunun bünyelerinde birden fazla ses taşıdığını, bu tür köklerin bir veya birden fazla heceli olduğunu ve Türkçede kelime köklerinin genellikle tek heceli olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ergin, tabiat taklidi kelimelerin hece sayısı bakımından dildeki diğer kelimeler arasında bir istisna oluşturduğunu, tabiat taklidi kelimelerde sesin taklidi esas olduğu için hece sayısının taklit edilen sese bağlı olarak bir veya birden fazla olabileceğini de sözlerine eklemektedir.⁴¹

Görüldüğü gibi Ergin, tek sese dayalı kelimelerin çok az olduğunu ve Türkçede kelime köklerinin genellikle tek heceli olduğunu söylemektedir. Ayrıca tabiat taklidi kelimelerde hece sayısının dikkate alınamayacağını da belirtmektedir.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde köklerin ister “o” zamirinde görüldüğü gibi pek nadir olarak tek bir sestem, ister birkaç sesin birleşmesinden oluşmuş olsun, genellikle tek heceli olduğunu; “ana, ata, ayak, bağır, damga, deniz, diren-, elma, güven, getir-, ilet-, işit-, kulak, oku-, otur-, öğren-” gibi birden fazla heceden oluşan köklerin olduğunu, bu kelimelerin köklerinin dilin eski dönemlerine götürüldüklerinde getir- (< kel-tür-), güven (< güv+e-n), ilet- (< il+e-t-), otur- (< ol-tur-) örneklerinde görüldüğü üzere tek heceli şekillere indirgenebileceğini ancak böyle birden fazla heceli kelimelerin kök yapılarının zamanla ya unutulmuş ya da değişikliğe uğramış olduğundan bunları bugün tek heceli yalın köklere indirgemek mümkün olmadığını ve bu nedenle bu tür kelimeleri de birden fazla heceli yapılarıyla birer kök kelime olarak kabullenmek

⁴⁰ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara 1995, s. 145-146.

⁴¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul 2000, s. 107.

gerektiğini, ayrıca dilimizde bağ (< ba-g), göz (< kö-z), koy- (ko-d-), gör- (< kö-r-), yan- (< ya-n-), yak- (< ya-k-) gibi tek heceden oluşmuş, az sayıda türetme ürünü olan kalıplaşmış kökler olduğunu ve kök kelimelerdeki bu ses yapılarının Türkçenin seslendirme üslubu ile ilgili bir sistem özelliğinden kaynaklandığı görüşünde olduğunu söylemektedir. Bu köklerdeki hece sayısı açısından ses yansımaları kelimelerin de birer istisna oluşturduklarını da belirtmektedir.⁴²

Görüldüğü gibi Korkmaz, Türkçede kelimelerin köklerinin genellikle tek heceli olduğunu fakat bugün kullandığımız birden fazla heceli bazı kelimelerin köklerinin zamanla ya unutulduğundan ya da değişikliğe uğradığından bu tür kelimelerde tek heceye kadar inmenin mümkün olmadığını, birden fazla heceli yapılarıyla bu kelimeleri birer kök kelime olarak kabul etmek gerektiğini söylemektedir. Bunu da “Türkçenin seslendirme üslubu ile ilgili bir sistem özelliğinin olması” şeklinde açıklamaktadır. Köklerdeki hece sayısı açısından ses yansımaları kelimelerin de bir istisna olduğu görüşündedir.

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk dilinde kök kelimelerin tesbitinin basit bir kurala dayandığını, tek heceden ibaret kelimenin kök sayıldığını, ancak En Eski Türkçede, sekizi normal, sekizi uzun olmak üzere, on altı ünlünün her birinin kök fiil durumunda olup bu hususun da ispat edildiğini, Eski Türkçeye ait bahis konusu bu 16 kök fiilin Karahanlı Türkçesinde görülmediğini, çünkü aradan geçen yüzyıllar boyunca o köklerin -ç-/-d-/-k-/-k-/-l-/-n-/-r-/-ş-/-t-/-z- gibi yapım ekleriyle genişleyip kaynaştığını ve kök durumundaki tek ünlünün unutulduğunu, bu sebeple Karahanlı sahasında iki ve üç sestem oluşmuş fiillerin genellikle kök sayıldığını söylemektedir. Hacıeminoğlu, gerçek köklerin tesbiti konusunda uyguladığı sistemi En Eski Türkçeden seçtiği örneklerle eserinde göstermektedir.⁴³

Görüldüğü gibi Hacıeminoğlu, En Eski Türkçede tek ünlüden oluşan 16 kök fiil bulunduğunu, bu köklerin yapım ekleriyle genişleyip kaynaştığını ve bu kök

⁴² Korkmaz, age., s. 9-11.

⁴³ Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1996, s. 113-114.

durumundaki tek ünlünün unutulduğunu söylemektedir. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller*⁴⁴ adlı eserinde de bu konuya genişçe yer vermiştir.

Ahmet Bican Ercilasun, basit fiil olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde kabul edilebilecek fiillerin ancak tek ünlüden ve bir ünsüzle bir ünlüden meydana gelmiş olan fiiller olduğunu, ünsüzle biten pek çok fiilin de basit olmakla beraber bunların türemiş fiil olması ihtimalini daima bulundurduğunu söylemektedir.⁴⁵

Görüldüğü gibi Ercilasun, kök fiil yerine basit fiil demeyi uygun görmüş ve tek ünlüden oluşmuş basit fiiller ile bir ünsüz ve bir ünlüden oluşmuş basit fiillerin olabileceğini, ünsüz ile biten pek çok fiilin de basit fiil olmakla birlikte türemiş fiil de olmasının mümkün olduğunu söylemektedir.

Banguoğlu, Ergin, Korkmaz, Hacıeminoğlu ve Ercilasun kök fiiller konusunda görüş birliği içerisindedir. Kök fiiller, kelimenin parçalanamayan, anlamlı en küçük hâlidir. Türkçede kelime kökleri tek sese kadar indirgenebilir. Fakat tek sese dayalı kelimeler çok azdır. Türkçede kelime kökleri genellikle tek hecelidir. Buna karşılık birden fazla heceli yapıda olan bazı kelimelerin çözümlenmesinde tek heceye kadar inilemediği durumlarda, bu tür kelimeleri de “kök kelime” olarak kabul etmek gerekir. Köklerdeki hece sayısı açısından ses yansımaları kelimeler bir istisna oluşturur. Çünkü, bunlar doğadaki sesleri taklit yolu ile oluşmaktadır. Kökteki hece sayısı, taklit edilen sese bağlı olarak birden fazlaya da çıkabilir.

NF’de karşılaştığımız kök fiilleri, tek sestem itibaren iki, üç, dört, beş ve altı sestem oluşan basit fiiller diye gruplandırarak inceledik. Kelimeleri değerlendirirken ulaştığımız kaynaklardaki bilgiler bize yardımcı oldu. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türkçede kelime kökleri genellikle tek hecelidir. Köklerine ayıramadığımız iki, üç, dört, beş, altı sestem oluşan kelimeleri de gövde durumunda olan basit fiiller olarak değerlendirdik.

⁴⁴ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 15-29 .

⁴⁵ Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1984, s. 11 .

I.1.1. Tek Ünlüden Oluşan Basit Fiiller

Hacıeminoğlu, tek ünlüden oluşan 16 kök fiil bulunduğunu söylemektedir. Bu kök fiilleri de *Türk Dilinde Fiiller* adlı eserinde örneklendirerek ispat etmeye çalışmıştır. Hacıeminoğlu'nun bahsettiği 16 kök fiil şunlardır: 1. a- “ayırarak”, 2. ay- “söylemek” 3. e- “seslenmek”, 4. e- (uzun e), 5. ı- “göndermek”, 6.ıy’ı- (uzun y’ı-) “kokmak” 7. i- “yürümek, takip etmek”, 8. i- (uzun i) “bağlamak” 9. o- “yanmak”, 10. o- (uzun o) “yürümek”, 11. ö- “düşünmek” 12. ö- (uzun ö) , 13. u- “muktedir olmak”, 14. u- (uzun u) “anlamak”, 15. ü- “paylaşmak”, 16. ü- (uzun ü-) “yükselmek, yukarı çıkmak”.⁴⁶

Hacıeminoğlu'nun söylediği kök fiiller NF’de çekimli hâlde bulunmamaktadır. Biz, tek sese dayanan kök fiillerin Hacıeminoğlu'nun tespitlerine göre türemiş hâldeki örneklerine rastladık. aç-, aq-, al-, ar-, aş-, ay-, az-, ıd-, ög-, ör-, öt-, öl-, uç-, ur-, uy-, ür-, üz- gibi. Bu örnekleri de iki sestem oluşan (ünlü + ünsüz) basit fiiller olarak değerlendirdik.

Ercilasun, tek ünlüden oluşan basit fiillerden Kutadgu Bilig’de sadece iki örnek tespit etmiş, ö- “düşünmek”, u- “muktedir olmak” fiillerini Kutadgu Bilig’de geçtiği numaralarıyla birlikte eserinde vermiştir.⁴⁷ Biz tek ünlüden oluşan basit fiilleri NF’de çekimli hâlde tespit edemediğimiz için burada örneklendiremiyoruz.

I.1.2. İki Sestem Oluşan (Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

Hacıeminoğlu'nun çalışmasına dayanarak iki sestem oluşan (Ünlü + Ünsüz) basit fiillerden yapım eki almış fiilleri türemiş fiiller kısmında inceledik. Burada tek sese kadar indirgeyemediğimiz kök hâlindeki basit fiilleri verdik. NF’de on dokuz örnek tespit ettik.

ar- “yorulmak” (160-17; 161-1; 258-6)

as- “asmak” (126-2; 156-10; 82-4)

aş- “aşmak, çıkmak, geçmek, ağmak, yükselmek” (251-16; 439-17; 92-14)

⁴⁶ Hacıeminoğlu, age., s. 19-26.

⁴⁷ Ercilasun, age., s. 12.

- ek-** “ekmek” (435-2; 427-11; 427-10)
- em-** “emmek” (362-3,4,5)
- er-** “olmak, inmek fiili (cevheri fiil)” (273-5; 324-13; 9-6)
- es-** “esmek” (391-14; 113-16)
- èt-** “etmek” (285-11)
- ez-** “ezmek” (90-6; 90-5)
- iç- ~ iş-** “içmek” (382-1; 297-11; 400-10)
- it-** “itmek, itelemek” (360-12)
- ög-** (1) “övmek, medhetmek” (78-15; 114-14; 374-16)
(2) “öğütme” krş. **ögü-**, **ögi-** (163-8)
- öp-** “öpmek” (104-2; 272-16; 292-2)
- ör-** “ayağa kalkmak, kalkmak” (93-17; 240-14; 399-14)
- öt-** “geçmek” (30-2)
- ur-** “vurmak, dövmek, öldürmek; sağlamak, yaralamak; yapmak, uygulamak, kurmak; takmak; sokmak; çevirmek” (11-5; 281-11; 355-1)
- uy-** “uymak, uyusmak, tabi olmak (15-17; 79-2; 423-8)
- ür-** “üfleme” (107-14; 231-14; 330-17)
- üz-** “koparmak, kesmek” (281-5; 438-13)

1.1.3. İki Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

NF’de üç örnek tespit ettik.

- tè-** “demek, söylemek” (399-2; 8-7; 13-5)
- yè-** “yemek” (146-12; 138-2; 294-12)
- yu-** “yumak, yıkamak” (87-6; 103-13; 130-8)

1.1.4. Üç Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

- bas-** “basmak, bastırmak; saldırmak, üzerine çullanmak, yenmek, alt etmek, döğüşte galip gelmek; masaj yapmak” (411-6; 315-2; 345-9)
- bat-** “batmak (güneş için); (tere) batmak, bulanmak” (351-16; 318-17; 315-7)
- bèr-** “vermek; evlendirmek” (22-6; 59-3; 97-7)

- bil-** “bilmek, anlamak, öğrenmek, teşhis etmek, tanımak” (79-7; 336-2; 19-10)
- biş-** “pişmek” (108-1; 28-11; 257-11)
- bit-** “inanmak” krş **büt-** (26-6)
- boğ-** “boğmak” (18-6; 336-11)
- bol-** “olmak” (15-12; 223-15; 11-11)
- bul-** “bulmak, elde etmek, edinmek, erişmek” (34-4; 267-3; 438-10)
- buz-** “bozmak, harap etmek, yıkmak, değiştirmek” (47-17; 70-9; 350-7)
- büt-** (1) “inanmak” krş. **bit-** (79-1; 382-2)
 (2) “büyüme, yerine yenisi gelmek” (66-13; 332-6; 66-14)
- çağ-** “gammazlık etmek” (67-9)
- çap-** “koşmak” (49-11)
- çat-** “tasarlamak, uydurmak, kafasında kurmak” (381-7; 381-4)
- çık-** “çıkılmak, ortaya çıkmak; ayrılmak, kaçmak; erişmek; ölmek” (434-15; 311-8; 186-11)
- çiz-** “çizmek, yazmak” (149-9)
- çom-** “dalmak, suya girmek” (363-8; 55-2)
- çök-** “diz çökmek, çömelmek” (42-16; 204-11; 41;2)
- kaç-** “kaçmak” krş. **kaş-** (361-1; 43-4; 52-3)
- kak-** “kakmak, iteklemek, kapatmak” (107-1; 265-15; 121-4)
- kal-** “kalmak, geride bulunmak, miras kalmak” (329—16; 14-17; 258-1)
- kan-** “kanmak, doymak” (22-11; 44-4; 267-6)
- kaş-** “kaçmak” krş. **kaç-** (74-5)
- kav-** ~ **kaw-** “kovmak, kovalamak, iteklemek” (379-11; 155-12; 33-3)
- kaz-** “kazmak” (27-17; 149-10; 28-1)
- keç-** “geçmek; yaşamak; vazgeçmek; feda etmek; ölmek” (118-5; 231-2; 7-12)
- kel-** “gelmek; meydana gelmek, zahir olmak; dönmek, dönüşmek; uygun düşmek, münasip olmak” (438-17; 263-8; 5-16)
- kes-** “kesmek, tıraş etmek; terk etmek” (66-13; 48-17; 335-7)
- kez-** “gezmek, yolculuk etmek” (332-1; 262-11; 391-13)

- kıl-** “kılmak, etmek, yapmak” (25-11; 242-4; 40-7)
- kıs-** “kıstırmak, sıkıkmak” (304-15; 7-16,17)
- kız-** “kızılmak, çok ısınmak” (96-15; 250-10; 237-16)
- kit- ~ ket-** “gitmek, yok olmak” (356-16; 32-3; 379-2)
- kol-** “istemek, dilemek, rica etmek, affedilmesini dilemek” (367-7; 97-14; 348-16)
- kop-** “kalkmak, ayağa kalkmak; dışarı çıkmak; zuhur etmek, meydana gelmek, var olmak” (243-14; 435-7; 230-13)
- köm-** “gömmek” (338-14; 103-16; 349-6)
- kuç-** “kucaklamak” (172-16; 166-15; 172-17)
- kur-** “kurmak; tedarik etmek, temin etmek” (256-7; 392-17; 375-14)
- kus-** “kusmak” (295-2; 389-9; 295-1)
- kül-** “gölmek” (157-9; 107-17; 338-11)
- man-** “banmak, katık etmek” (301-4)
- min-** “binmek; aşmak, ağmak, çıkmak” krş. **mün-** (374-2; 92-8; 210-4)
- mün-** “binmek; çıkmak, aşmak” krş. **min-** (415-4; 24-5; 72-4)
- saç-** “saçmak, serpmek” (11-13; 329-12; 227-7)
- sağ-** “(süt) sağmak” (22-7; 293-9; 296-2)
- sal-** “koymak, sermek; bırakmak, terk etmek; sallamak” (130-12; 186-13; 63-8)
- sar-** “sarmak, dolamak” (93-8)
- sat-** “satmak” (246-11; 321-15; 97-6)
- sev-, sew-** “sevmek” krş. **söw-** (169-8; 173-8; 285-2)
- sez-** “sezmek, sanmak, zannetmek, tahmin etmek” (34-12; 175-15; 114-11)
- sıg-** “sıgırmak, içene girmek” (3-17; 29-8; 91-14)
- sız-** “sızmak, erimek” (234-14; 234-5)
- sil-** “silmek, sürmek” (104-2; 153-2)
- siġ-** “sinmek, içe işlemek” (389-9)
- şiş-** “büyüklük taslamak, kibirlenmek” krş. **şiş-** (372-9)
- sok-** “sokmak; (yılan için) sokmak (68-2; 21-6; 188-13)

- sor-** (1) “sormak, emmek” (181-10)
 (2) “sormak” (298-12; 28-7; 14-9)
- soy-** “soymak, (deri) yüzmek” (421-10,16)
- sök-** “sövmek, küfretmek, kötü söz söylemek” (11-5; 11-13; 17-4)
- sön-** “sönmek” (5-12)
- söw-** “sevmek” krş. sev-, sew- (229-1; 228-7; 72-9)
- sür-** “sürmek, çıkarmak, uzaklaştırmak; sürümek; sürüklemek” (238-9; 374-2; 96-16)
- şiş-** “şişmek; kibirlenmek, büyüklük taslamak” krş. şiş- (345-15)
- tak-** “takmak” (238-9)
- tam-** “damlamak” (76-1)
- tan-** “inkâr etmek” (194-4; 273-9; 195-16)
- tap-** “bulmak” (361-11; 133-13; 332-17)
- taş-** “taşmak, dışarı taşmak” (44-3)
- teg-** “değmek, varmak, ulaşmak, ermek, geçmek, bulaşmak; payına, hissesine düşmek”
 (434-14; 4-17; 91-3)
- tër-** “dermek, toplamak, yığmak” (312-13)
- teş-** “delmek” (303-14; 303-13)
- tiñg-** “kesilmek, dinmek, durmak” (369-12,14; 416-14; 178-1)
- tög-** “döğmek, ezmek, çakmak, kakmak” (165-10; 310-13; 400-10)
- tök-** “dökmek, boşaltmak; dağıtmak, saçmak, vermek” (128-9; 346-15; 44-3)
- tön-** “dönmek” (11-14)
- töz-** “dayanmak, tahammül etmek” (86-7)
- tuğ-** “doğmak; (güneş) doğmak; meydana gelmek, zuhur etmek” (4-11; 18-11; 337-4)
- tüg-** “dügümlenmek” (434-10)
- tür-** “dürmek, katlamak” (395-15)
- yağ-** “(yağmur) yağmak” (234-8; 393-15; 292-8)
- yaq-** “yakmak” (42-12)
- yan-** “yanmak” (217-6; 323-2; 17-16)
- yap-** “yapmak” (28-12)
- yar-** “yarmak, kesmek, açmak” (82-9; 55-16; 336-3)
- yat-** “yatmak, kalmak; defnedilmek, gömülmek” (316-2; 196-9; 8-9)

yay- “yaymak, dağıtmak, sermek, açmak” (57-13; 33-14; 210-2)

yel- “koşmak” (133-7)

yeñ- “yenmek, galip gelmek” (151-7)

yer- “yermek, kötölemek” (106-3; 406-5; 376-7)

yet- “yetişmek, erişmek, ulaşmak, gelmek; yetmek, yeterli olmak” (23-9; 125-1; 295-2)

yığ- (1) “uzak tutmak, menetmek, yasaklamak” (147-9; 225-5; 168-17)

(2) “yığmak, toplamak, bir araya getirmek” (17-5; 27-16; 397-6)

yık- “yıkamak, devirmek, yere düşürmek” (139-17; 142-2; 88-6)

yol- “yolmak” (80-9; 26-15)

yuł- (1) “çekip almak, gaspetmek” (405-14)

(2) “fidye vermek, ölüm cezasından kurtarmak” (347-8; 347-7)

yum- “yummak, kapamak” (429-2)

yüm- “yummak, kapamak, kısmak” (158-6; 158-5)

yuv-, yuw- “yıkamak” krş. **yu-** (103-13; 213-7; 400-10)

I.1.5. Üç Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller

eri- “erimek” (267-11; 267-13)

ögü-, ~ ögi- “(un) öğütmek” krş. **ög-** (164-8; 140-14; 28-12)

una- “kabul etmek, razı olmak” (181-15)

uyı-, ~ uyu- “uyumak” krş. **uğı-** (119-17; 120-12; 369-7)

I.1.6. Üç Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz) Basit Fiiller

art- “artmak, çoğalmak” (212-1)

elt- “iletmek, götürmek” krş. **elet-** (103-16)

ölç- “ölçmek, değerlendirmek” (374-11; 359-11; 323-11)

ürk- “ürkmek, korkmak” (16-15)

I.1.7. Dört Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller

boya- “boyamak” (194-15; 194-2; 194-16)

çürü- ~ çürü- “çürümek” (331-2; 376-11; 338-6)

karı- “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (433-7; 433-8; 260-1)

kaşı- “kaşımak” (331-1; 330-17)

komı- “parlamak, ışıldamak” (9-8; 23-6; 54-7)

kurı- ~ kuru- “kurumak” (5-13; 278-6; 222-12)

sası- “kötü, pis kokmak” (389-12; 420-16; 389-11)

sawu- “soğumak” (250-10)

suva- “sıvamak” (224-4; 224-13; 224-12)

tanı- ~ tanu- “tanımak” (146-1)

taya- “dayanmak, yaslanmak, destek olmak” (56-8; 85-1; 35-16)

yawu- “yaklaşmak, cinsel ilişkide bulunmak” (35-4; 261-16; 280-6)

yışı- “ışımak, parlamak” (241-6)

yöri- ~ yörü- “yürümek, gezinmek, yoluna devam etmek; hareket etmek, davranmak; yaşamak, yaşamına devam ettirmek” (20-11; 106-15; 238-12)

yüli- ~ yülü- “tırış etmek, kesmek” (46-15; 81-14; 412-4)

I.1.8. Dört Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

esür- “sarhoş olmak” (367-1; 183-1; 363-4)

eşit- ~ işit- “işitmek” (69-17; 79-7; 417-16)

ewür- “çevirmek, değiştirmek” (13-16; 280-12; 263-7)

ısır- “ısırmak” (250-16)

üvüş-, üwüş- “toplaşmak, yığılmak” (153-16; 184-11)

I.1.9. Dört Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz) Basit Fiiller

kork- “korkmak” (19-5; 108-16; 48-3)

sanç- “saplamak, vurmak, yaralamak, kesmek” (335-16; 336-11; 71-15)

silk- “silkmek, sallamak” (133-14)

tart- “çekmek, dayanmak, tahammül etmek” (142-6; 302-5; 215-14)

yırt- “yırtmak” (81-11; 344-6; 26-15,16)

I.1.10. Dört Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller

apra- “saklamak, muhafaza etmek” (179-6)

ayna- “değişmek, bozulmak” (200-2; 418-2)

asra- “bakmak, besleyip büyütme, himaye etmek” (286-5; 359-6; 178-14)

egle- “eğlenmek, oyalamak, beklemek” (110-11)

I.1.11. Beş Sesten Oluşan (Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

eymen- “çekinmek, korkmak” (76-14)

örper- “(saç için) dağınık, karmakarışık olmak” (63-10)

I.1.12. Beş Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

bırak- “bırakmak, koymak” (33-16; 353-14; 34-3)

buyur- “buyurmak, emretmek” (201-11; 175-3; 210-1)

çevür- “çevirmek, döndürmek” (46-7; 345-8; 70-8)

çupul- “(giysi) çıkarmak, soyunmak” (210-10; 440-6)

kerek- “gerekmek, gerekli olmak” (16-2; 25-7; 15-9)

sugal- “su çekilmek” (385-7,11)

yügür- “koşmak” (42-16; 214-10; 374-2)

I.1.13. Beş Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü) Basit Fiiller

çeyne- “çiğnemek” (33-15; 34-3,12)

çulğa- “dolamak, sarmak” (9-9; 8-8; 9-11)

karğa- “beddua etmek” (15-3; 440-3; 219-1)

yelpi- “yelpazelenmek, yelpaze ile serinletmek” (235-15; 120-12)

I.1.14. Altı Sesten Oluşan (Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz) Basit Fiiller

yalbar- “yalvarmak” (355-4; 442-1; 292-12)

I.2. TÜREMİŞ FİLLER

Türemiş fiiller, isim veya fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri getirilerek oluşturulur. Türetme, bir kelime yapma yoludur. Türkçemiz sondan eklemeli bir dil olduğu için türemiş kelimeler oldukça fazladır.

I.2.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

I.2.1.1. +A-

Çok kullanılan bir isimden fiil yapma ekidir. Eklendiği isimlerden hem etken-geçişli fiiller hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir. Ünsüzle biten tek ve iki heceli isim kök ve gövdelerine gelmektedir. Eklendiği iki heceli kelimelerin ikinci hecesindeki ünlü genellikle düşer. +A- eki ile türemiş olan fiiller, -n-, -r-, -t- fiilden fiil yapma eklerini de alırlar.

aşa- “yemek yemek” (aşanğ, 263-12) < aş+a- (KTG, 148; OTWF, 418)

ata- “ad vermek, adlandırmak” (atadı, 368-2) < at+a- (KBG, 16; KTG, 148; OTWF, 418)

beze- “bezemek, süslemek” (bezeyür, 308-11; bezemiş, 398-11; bezedi. 61-3) < bed(i)z+e- (KİLE, 389; OTWF, 418)

boşa- “bırakmak, serbest bırakmak, sıkıştırmamak; boşamak, nikah bağıını bozmak” (boşadım, 180-14; boşadı, 7-17; boşagıl, 14-15) < boş+a- (KBG, 16)

meñgze- “benzemek” (meñgzer, 53-3; meñgzeyür, 228-16) < meñgiz+e- (HTG, 133; OTWF, 418)

kana- “kanamak” (kanadı erse, 354-17) < kan+a- (HTG, 133; OTWF, 420)

oğşa- (1) “benzemek” oğşar, 303-12; oğşayur, 125-8; oğşamaz, 319-10) < okuş+a- (HTG, 133; ME, 23)

- (2) “okşamak” (ohşayu başla-, 178-16; ohşayur erdingiz, 178-17) < okuş+a- (HTG, 133; ME, 23)
- orna-** “yerleşmek, yer etmek, sabit olmak” (ornadı, 181-16; ornaşa, 427-15; ornap, 76-7 < orun+a- (OTWF, 422)
- oyna-** “oynamak, cilveleşmek” (oynar, 183-11; oynagaling, 112-9; oynamak, 192-14) < oyun+a- (HTG, 133; OTWF, 422)
- öte-** “ödemek, eda etmek, yerine getirmek” (ötegeyin, 209-9; öteyü bil- 59-8; ötemek, 206-7) < öt+e-
- sana-** “denemek, sınamak; saymak, farz etmek” (sanadı, 317-14; sanañgiz, 434-2; sanamadın, 159-4) < san+a- (HTG, 134; KİLE, 608; OTWF, 423)
- sına-** “sınamak, denemek, tecrübe etmek” (sınadım, 80-11; sınamak, 212-13; sınamakı, 212-15) < sın + a- (KİLE, 621; OTWF, 423)
- tile-** “dilemek, istemek, arzu etmek” (tiler-men, 6-3; tiledim, 432-11; tilesün, 219-3) < til+e- (HTG, 134; KBG, 16)
- tüne-** “gecelemek, geceyi geçirmek” (tünedim, 198-14; tünediler, 71-12; tünere bol-, 300-8) < tün+e- (HTG, 134; KBG, 16; KİLE, 688; OTWF, 426)
- tüşe-** “düş görmek, hayale dalmak” (tüşep, 11-3) < tüş+e- (KTG, 149)
- uza-** “yönelmek, meyletmek” (uzadı, 102-9) < uz+a- (HTG, 134)
- yara-** “yaramak, uygun düşmek, yakışmak” (yarayur, 389-14; yaramas-sen, 322-3; yaramaz, 196-6) < yar+a- (HTG, 134)
- yarlıka-** “affetmek, bağışlamak; buyurmak, emretmek” (yarlıkar, 2-5; yarlıkasun; 86-3; yarlıkamasanğ, 282-3) < yarlık+a- (HŞ,124; HTG, 134)
- yaşa-** “yaşamak” (yaşadı, 101-8; yaşayur erdi, (69-15) < yaş+a- (OTWF, 427)
- yöne-** “yönelmek, bir işi yapmak için hazır olmak” (yöner bol-, 243-7) < yön+e-

-n-, -r-, -t- ile genişletilmiş örnekler:

- aşat-** “yemek yedirmek” (aşaturlar, 143-1,2; aşatur erdi, 210-14) < aş+a-t- (OTWF, 763)
- bezen-** “bezenmek, süslenmek” (bezenmiş meñgizlig, 308-11) < bediz+e-n-

- boşat-** “boşatmak, nikâhı sona erdirmek” (boşattı, 181-4) < boş+a-t-
- ornat-** “yerleştirmek” (ornattı, 320-1; ornatsa, 427-12,13; ornatıp, 376-2) < orun+a-t- (HTG, 133)
- oygan-** ~ **oyan-** “uyanmak” (oyganurlar, 398-7; oygandıġ, 353-4; oygangıl, 323-2; oyandım, 185-3; oyandı, 120-13; oyansalar, 293-11) < oyug+a-n- (HTG; 133)
- oygar-** “uyandırmak” (oygarsa, 314-2) < oyug+a-r-
- oynat-** “kandırmak, aldatmak” (oynattı, 443-5; oynatmasun, 443-4) < oyun+a-t-
- tüken-** “bitmek, tükenmek” (tükenür, 324-7; tükengey, 29-14; tükenmez, 173-15) < tük+e-n- (HTG, 134; OTWF, 426)
- tüzet-** “düzeltmek” (tüzetti, 123-9; tüzettingiz, 123-12; tüzetse, 120-6) < tüz+e-t- (HTG, 134)
- uwtan-** “utanmak” (uwlandı, 373-17; uwtaġan, 123-13; uwtanayın, 431-11) < uwut+a-n- (HTG, 134)
- yigren-** “iġrenmek, nefret etmek, istememek” (yigrendiġ, 173-8; yigrense, 285-2; yigrengen, 62-12) < yigir+e-n-

1.2.1.2. +(A)r-

Hacıeminoġlu, bu ekin isimlerden genellikle oluş bildiren geçişsiz-dönüslü fiiller teşkil ettiğini, bu ek ile önce +a-/+e- ile isimden fiil yapıldığını daha sonra -r- ile fiilden fiil yapıldığını söylemektedir.⁴⁸ Bu ek, isimlerden oluş bildiren geçişsiz – dönüslü fiiller oluşturur. İşlek bir ektir.

- aġar-** “aġarmak, aklaşmak, beyazlaşmak” (aġarmış, 285-17; aġardı, 66-9; aġarıp, 394-9) < aġ+ar- (HTG, 134; OTWF, 499)
- bükrer-** “eġilmek, bükülme, kamburlaşmak” (bükürmüş, 274-17) < bükri+er- (YTS, 42)
- ķapar-** “kabarmak, şişmek; böbürlenmek” (ķapardı, 440-8; ķaparıp, 63-10) < ķāp+ar- (KİLE, 131; OTWF, 501)

⁴⁸ Hacıeminoġlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara1996, s.150 .

kızar- “kızarmak” (kızardı, 66-8) < kız+ar- (HTG, 134, KBG, 18; KİLE, 534; OTWF, 501)

sarğar- “sararmak” (sarğarur, 243-8; sarğarıp, 63-9; sarğarur erdi, 243-7) < sarığ+ar- (HTG, 134; OTWF, 502)

suwar- “sulamak” krş, **suwğar-** (suwardı, 113-12) < suw+ar- (HTG, 134)

I.2.1.3. +AY-

Bu ek, Eski Türkçede +ağ-/+eđ-, Orta Türkçeden başlayarak đ>y değişmesi ile +ay-/+ey- şekline giren bir ektir. İsimlere gelerek geçişsiz fiiller türetir. NF’de bir örnek tespit ettik.

ulğay- “büyüme” (ulğaydı, 22-9; ulğaysa, 341-13; ulğaymıšta, 426-7) < uluğ+ay- (HTG, 135; OTWF, 489)

I.2.1.4. +DA-

Az kullanılan bir ektir.

alda- “aldatmak” (aldayur-siz, 402-7) < al+da- (HTG, 135; KTG, 151; OTWF, 455)

iste- “istemek; aramak” (isteyürler, 171-1,2; istegil, 190-1; isteyü tur-, 383-4) < iz+te- (HTG, 135; OTWF, 455)

ünde- “çağırma, seslenmek, davet etmek” (ünder-men, 78-17; ündemiş, 416-5; ündegeliñg, 143-7,8) < ün+de- (HTG, 135; KBG, 19; KTG, 151; OTWF, 457)

I.2.1.5. +DUR-

NF’de bir örnek tespit ettik.

yalğandur- “yalan saymak, doğru addetmemek” (yalğandurur, 351-5; yalğandursa, 98-2) < yalğan+dur-

I.2.1.6. +GAR-

NF’de iki örnek tespit ettik.

suwgar- “sulamak krş. suwar-” (suwgar urlar, 113-7; suwgarsa, 113-8; suwğarmaz-siz, 113-9) < suw+gar- (KTG, 152)

qutgar- “kurtarmak” (qutgarayın, 370-15; qutgarsun, 254-13; qutgarsan, 441-8) < qut+gar- (TDF, 197)

I.2.1.7. +I-/+U-

Az kullanılan bir isimden fiil yapma ekidir. Ünsüzle biten isim köklerine gelir. Genellikle geçişsiz fiiller yapar.

ağrı- “ağrımak, sancımak” (ağrıyu başla-, 84-15; ağrıyur erdi, 139-2) < hāğır+ı- (KİLE, 132)

biti- “yazmak” (bitidim, 407-2; bitigey, 2-7; bitigil, 32-11) < bit-i- (KİLE, 132)

oqı- ~ oqu- “okumak, öğrenim görmek” (oqıyur- men, 322-17; oqısam, 177-7; oqımak, 364-8; oqup, 32-11; oqudı, 259-8) < oq+ı- / oq+u- (HTG; 136; KBG, 17)

toqı- ~ toqu- “dokumak, (örümcek) ağ örmek” (toqudı, 21-12; toqumış bol-, 21-15; toqıyur erdi, 210-15) < toq+ı- / toq+u- (HTG, 136; KBG, 17)

uğı- “uyumak” krş. uyr-, uyu- (uğıgıl, 266-8; uğımadı, 191-3; uğımaq, 190-16) < uç-ı- (KTG, 154)

yaru- “aydınlanmak, ışımaq, parlamak” (yarumış, 414-16; yarudı, 200-15; yarumadı, 321-17) < yar+u- (HTG, 136)

I.2.1.8. +Kİr- / +KUr-

NF’de beş örnek tespit ettik. Bu ek, yansıma seslere gelmektedir.

aqsur- “aksırmak” (aqsurdı, 278-10) < as+qur- (KİLE, 130)

bısqır- “gülümsemek” (bısqırdı, 157-6) < bısqır-

çaqır- “çağırmaq, seslenmek, bağırmaq” (çaqırur-men, 275-9; çağırğıl, 73-15) < çā+kır- (KİLE, 130)

tuwķur- “(köpek için) belli bir menzile sürme” (tuwķururlar, 155-16) < tuw+ķur-

t wk r- “tükürmek” (tüwkürdi, 202-13; t wk rse, 44-10; tüwkürdi erse, 139-3) < t w+k r- (HTG, 137)

I.2.1.9. +IA-

Çok kullanılan bir ektir. Her çeşit isimden hem etken-geçişli, hem oluş bildiren geçişsiz fiiller yapan bir ektir. Ek daha çok dönüşlü çatı eki -n- ile genişletilmiştir. Az sayıda da olsa -t- ve -ř- fiil yapım ekleri ile genişletilmiş örnekleri bulunmaktadır.

adımla- “adım atmak” (adımladı, 149-9) < adım+la-

ağırla- “ağırlamak, hürmet etmek, misafir etmek; ululamak, yüceltmek” (ağırladı, 60-11 ; ağırlap, 241-15; ađırladıń erse, 222-5) < ağır+la- (HTG, 135; OTWF, 430)

 rz la- (Far.+T.) “arzulamak, istemek” ( rz lar-men, 153-6;  rz lağay, 274-5;  rz lar ermiş, 351-5) <  rz +la-

ańđla- “anlamak” (ańđlađayım, 19-4; ańđladılar, 227-16; ańđladı erse, 113-8) < ańđ+la- (OTWF, 429)

atla- “(adım) atmak” (atlasam, 434-1) < at+la- (OTWF, 431)

awla- “avlamak” (awlayu, 155-12) < aw+la- (OTWF, 432)

‘aybla- (Ar.+T.) “ayıplamak, yermek” (‘ayblayur, 420-15; ‘aybladı, 422-7; ‘ayblap, 420-15) < ‘ayb+la-

 z rla- (Far.+T.) “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” ( z rlağıl, 14-15;  z rlap tur-, 15-11;  z rlamış bol-, 285-1) < özür+la- (HTG, 135)

azla- “aşağılamak, horlamak” (azlağaylar, 402-13) < az+la- (KİLE, 372)

bağışla- “bağışlamak, affetmek; bağışta, ihsanda bulunmak” (bağışladım, 101-7; bağışlağayım, 222-14; bağışlağıl, 101-4) < bağış+la- (HTG, 135; KBG, 14)

- bağla-** “bağlamak, kapatmak” (bağlamış, 28-8; bağladuk, 126-10; bağlañg, 92-8) < bağ+la- (OTWF, 432)
- başla-** “başlamak; başa geçmek, önderlik etmek, yol göstermek, kılavuzluk etmek” (başlar, 395-9; başladım, 9-8; başladı erse, 11-12) < baş+la- (HTG, 135; OTWF, 432)
- birle-** “Allah’ ın birliğini kabul etmek, tevhid” (birlediler, 443-14; birleñg, 17-2; birlese, 228-6) < bir+le-
- boğuzla-** “boğazını kesmek, (hayvan) kesmek, kurban etmek” (boğuzlasa, 46-14; boğuzlağalıñg, 39-14; boğuzlamak, 213-15) < boğuz+la- (OTWF, 433)
- çoğla-** “kötü söz söylemek, küfretmek” (çoğladı, 362-8; çoğlayu, 117-17; çoğlamadım, 288-7) < çoğ+la-
- ertele-** “sabahlamak, geceyi geçirmek” (erteledim, 147-4; ertelese, 390-13; ertelegenim, 147-16) < erte+le-
- güzārla-** (Far.+T.) “eda etmek, yerine getirmek” (güzārladı, ; 140-15) < güzār+la-
- işle-** “çalışmak, iş yapmak” (işleyü başla-, 435-5,6,7,13; işlegen, 340-16,17) < iş+le- (KBG, 15; OTWF, 438)
- izle-** “iz sürmek” (izleyü isteyü, 21-11) < iz+le-
- hākla-** (Ar.+T.) “gerçek, doğru olduğunu kabul etme” (hāklağan, 335-1; hāklamadıñg, 361-16) < hāk+la-
- kefenle-** (Ar.+T.) “kefene sarmak” (kefenlegeyler, 131-4) < kefen+le-
- kezle-** “gezlemek, nişan almak” (kezlep ur-, 335-15)
- kêcele-** “gecelemek, geceyi geçirmek” (kêcelesenğ, 434-15) < kêçe+le-
- kizle-** “gizlemek, saklamak” (kizlegil-, 48-8;kizlep, 96-10; kizlemek, 281-8) < kiz+le- (KBG, 15; OTWF, 439)
- künile-** “günülemek, kıskanmak” (küniler-men, 65-6 ; künilemek, 65-17; künilemeki, 388-13) < küni+le- (OTWF, 441)
- muħkemle-** (Ar.+T.) “sağlamlaştırmak” (muħkemledi, 356-8) < muħkem+le-

- kapla-** “kaplamak, sarmak, kuşatmak, etrafını çevirmek” (kapladı, 61-7; kaplayu, 138-8) < kap+la-
- konuġla-** “misafir etmek, ağırlamak” (konuġlaġay erdim, 22-2) < konuġ+la-
- otla-** “otlamak” (otlayurlar, 298-11; otlamış bol- 298-13; otlaġan, 340-16,17) < ot+la- (OTWF, 442)
- öġütle-** “öġüt vermek” (öġütlep, 325-14; öġütler erdi, 128-14; öġütledi erse, 8-12) < öġüt+le-
- öwkele-** “öfkelenmek, sinirlenmek” (öwkelep tur-, 292-4) < öwke+le- (OTWF, 444)
- sakla-** “saklamak, korumak, beklemek, gözetlemek, hakim olmak, kötülükten korumak; takip etmek” (saklayur-siz, 199-7; saklasaġıġ, 13-12; saklaġuġı, 297-4,5) < sak+la- (KBG, 15)
- sözle-** “söylemek, konuşmak; birinin ardından konuşmak” (sözlerler, 67-14; sözlesün, 382-2; sözlep, 2-8) < söz+le- (OTWF, 445)
- taşla-** “taş atmak” (taşladı, 213-16; tařlaġıl, 214-11; taşlap, 348-11) < taş+la-
- tırmarla-** “tırmalamak” (tırmarlar, 386-6) < tırmar+la-
- tıġla-** “dinlemek” (tıġlayur-siz, 420-14; tıġlap, 19-4; tıġlaġay erdüġ, 379-11) < tıġı+la- (OTWF, 448)
- uluġla-** “yüceltmek” (uluġlaġıl, 9-12) < uluġ+la- (OTWF, 449)
- yıġla-** “aġlamak” (yıġlayurlar, 121-1; yıġladımız, 103-8; yıġlap, 437-16) < yıġı+la- (Hş,125; KBG, 15; OTWF, 451)

-n- ile genişletilmiş örnekler:

- ‘ārlan-** “(Ar.+T.) utanmak” (‘ārlandı, 372-14) < ‘ar+la-n-
- aşlan-** “ata binmek, süvari olmak” (aşlandı, 48-9; aşlanıp, 71-6; aşlandı erse, 440-7) < aş+la-n- (HTG, 136)

- bağlan-** “bağlanmak, kapanmak” (bağlanmış, 345-17; bağlansun, 91-15; bağlanıp tur-, 149-4,7) < bağ+la-n- (KBG, 15)
- boğuzlan-** “boğazı kesilmek, kesilmek” (boğuzlanur erdi, 211-2) < boğuz+la-n- (OTWF, 595)
- butaklan-** “(ağaç) dallanmak” (butaklanur, 352-14) < butak+la-n-
- cüftlen-** (Far.+T.) “evlenmek” (cüftlendim, 398-14; cüftlendiğ, 337-12) < cüft+le-n-
- erklen-** “güçlenmek, yetki sahibi olmak” (erklendi erse, 418-12) < erk+le-n- (OTWF, 511)
- ğazablan-** (Ar.+T.) “öfkelenmek, sinirlenmek” (ğazablandı, 41-15; ğazablandı erse, 311-1) < ğazab+la-n-
- hoşlan-** (Far.+T.) “hoşlanmak, hoşuna gitmek” (hoşlandı, 212-9) < hoş+la-n- (HTG, 136)
- katıgılan-** “gayret etmek, çaba göstermek, uğraşmak, zorlanmak; hasta olmak krş. **katılan-**” (katıgıldılar, 71-16; katıgılanur erdük, 31-4; katıgılanmak gerek, 146-9) < katıg+la-n- (KBG, 15; OTWF, 512)
- katılan-** “çaba göstermek, uğraşmak” krş. **katıgılan-** (katılangıl, 396-5) < katı+la-n-
- kizlen-** “gizlenmek, saklanmak” (kizlendiler, 184-5) < kiz+le-n- (OTWF, 606)
- oğullan-** “evlât edinmek” (oğullangay-miz, 112-17) < oğul+la-n- (OTWF, 514)
- rağbetlen-** (Ar.+T.) “istemek” (rağbetlendi, 354-1) < rağbet+le-n-
- saklan-** “sakınmak, çekinmek, kötü bir şeyden uzak durmak, korunmak, dikkat etmek; saklanmak, gizlenmek” (saklanur, 15-2; saklansa, 230-5; saklanur ermiş, 301-1) < sak+la-n- (OTWF, 514)
- yüreklen-** “cesaretlenmek” (yüreklendi, 369-2) < yürek+le-n-

-ş- ile genişletilmiş örnekler:

sözleş- “konuşmak” (sözleştiler, 326-2; sözleşür, 343-8; sözleşmegey-siz, 26-16) < söz+le-ş- (OTWF, 566)

yığılaş- “ağlaşmak” (yığılaştılar, 76-17; yığılaşu, 77-2; yığılaşu başla-, 87-6) < yığı+la-ş-

-t- ile genişletilmiş örnekler:

āzārlat- (Far.+T.) “azarlamak, incitmek” (āzārlatğanlardın, 289-4) < āzār+la-t-

otlat- “otlatmak” (otlatur erdi, 295-17) < ot+la-t- (OTWF, 781).

I.2.1.10. +r-

Az kullanılan bir ektir. İsim ve sıfatlardan “olmak” anlamında geçişsiz fiiller türeten bir ektir.⁴⁹ Ünlü ile biten isimlere +r- şeklinde gelerek onları fiil yapar.

bēlgūr- “belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak” (bēlgürdi, 16-16; bēlgürür bol-, 322-14; bēlgürdi erse, 418-1) < bēlgü+r- (HŞ,126; KBG, 19; OTWF, 500; Nevzat Özkan, TDAY- Belleten 1996, s. 213-220)

eskir- “bozulmak, çürümek” (eskirip, 376-11) < eski+r- (OTWF, 500)

қаdғur- “üzülmek, tasalanmak, endişe etmek” (қаdғurur, 53-16; қаdғuruңғ, 66-5; қаdғурдуқ, 25-8) < қаdғu+r- (HŞ,126; KBG, 19; OTWF, 500)

қарар- “kararmak” (қарardı, 281-15) < қара+r- (HŞ,126; OTWF, 501; KBG, 18)

I.2.1.11. +rA-

NF’de dört örnek tespit ettik. Bu ek, ses taklidi kelimelerin sonuna gelerek onları fiilleştirmektedir.

⁴⁹ Korkmaz, “Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 1995, s. 190.

- inġre-** “inlemek” (inġreyü, 73-16; inġremek, 35-17; inġremekini, 90-16) < inġ+re- (TDF, 200)
- saçra-** “sıçramak, fişkirmek, akmak” (saçradı, 349-7; saçrayu, 237-16; saçrap, 135-14) < saç+ra- (KİLE, 130)
- titre-** “titremek, korkmak, dehşete düşmek” (titreyür-siz, 243-3; titreyü, 8-8; titreyü korka, 15-10) < tit+re- (KİLE, 130)
- toğra-** “doğramak” (toğradı, 25-1) < toğ+ra- (KİLE, 130)

I.2.1.12. +sA-

NF’de iki örnek tespit ettik.⁵⁰

kağsa- “kapsamak, kuşatmak” (kağsadı, 322-7) < kağ+sa- (HTG, 136)

suwsa- “susamak” (suwsadım, 99-10;suwsadılar, 43-17; suwsap tur-, 148-14,17) < suw+sa- (HŞ,126; HTG, 136; OTWF, 528)

I.2.1.13. +sIn-

Kemal Eraslan, işlek olmayan +sIn- isimden fiil yapma ekinin +sın-/+sin- < +sı-n-/+si-n- şeklinde birleşik bir ek olduğunu söylemektedir.⁵¹ NF’de iki örnek tespit ettik.

ağırsın- “(iş) ağır, güç, zor gelmek; zoruna gitmek” (ağırsınur-siz, 124-4; ağırsınmadı, 287-14) < ağır+sın-

uluğsın- “büyüklük taslamak” (uluğsınġay,) < uluğ+sın-

I.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

I.2.2.1. -A-

Fiil kök ve gövdelerine gelerek, oluşan yeni fiilin anlamını kuvvetlendiren bir pekiştirme ekidir. Ünsüz ile biten tek ve iki heceli fiil köklerine gelmektedir.

⁵⁰ bk. Korkmaz, a.g.m.; s. 191.

⁵¹ Kemal Eraslan, “+sı-/+si- (~ +su-/+sü-) İsimden Fiil Yapma Eki ile -sı-/si- (~ -su-/sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında”, TKA, XXXII/1-2, 1994, s. 52.

- ağna-** “ağnamak, debelenmek” (ağnar, 315-17) < ağın-a- (EDPT, 88a)
- kayna-** “kaynamak, pişmek” (kaynayur erdi, 67-15; kaynasa, 193-12; kaynayur şāl, 193-12,13) < kañ-a- (KİLE, 506)
- sıka-** “sıvazlanmak, okşamak, masaj yapmak” (sıkadı, 108-11 sıkar erdi, 34-9) < sık-a- (EDPT, 804)
- süre-** “sürümek, sürüklemek ” (süregeyler, 18-2; süreyü, 363-15) < sür-e- (EDPT, 844)
- tara-** “taramak” (tarayur, 334-2; tarağıl, 213-8; tarayu, 359-17) < tar-a- (EDPT, 529; KTG, 131)

I.2.2.2. –ç-

Fiilin anlamını pekiştiren, az kullanılan bir ektir.

- aç-** “açmak; belli etmek, ortaya çıkarmak; fethetmek, ele geçirmek; oruç açmak; (sofra) kurmak” (açar, 185-16; açğıl, 50-14; açğay, 149-7) < a-ç- (KTG, 114; TDF, 19)
- köç-** “göçmek, göç etmek, yola koyulmak, yolculuğa devam etmek; ölmek” (köçmişler, 414-13; köçti, 40-14; köçünğ, 32-1) < kö-ç- (TDF, 31)
- sürç-** “sürçmek, tökezlemek” (sürçtim, 299-15; sürçti, 299-11; sürçmek, 299-15) < sür-ç- (HTG, 141)
- uç-** “uçmak” (uçar, 53-4; uçsa, 260-1; uçar erdi, 43-5) < u-ç- (TDF, 25)
- yançıl-** “yarılmak (yançdı, 338-3) < yan-ç-ıl- (HTG, 141)

I.2.2.3. –d- ~ -y-

Hacıeminoğlu, Eski Türkçe’de bir pekiştirme eki olan –d-’nin, daha sonraki devirlerde –d- veya –y- olarak inkişaf ettiğini; bu ekin, önceleri pekiştirme görevinde bulunduğu hâlde, sonraları kökteki anlam aşınmasını gidermek üzere kullanıldığını; nitekim –d-/-d-/-y- ile genişletilmiş fiillerin, aslı şekillerinin yerini genellikle yeni teşekkül edenlerin

aldığını söylemektedir.⁵² -d-, kökün ifade ettiği anlamı kuvvetlendiren bir pekiştirme ekidir. Eski Türkçede -d- olarak kullanılan bu ek, daha sonraları -d- > -y- şeklinde kullanılmıştır. NF’de hem -d-’li şekilleri hem de -y-’li şekilleri tespit ettik.

I.2.2.3.1. -d-’li şekiller

ağır- “ayırmak” (ağırdılar, 358-15; ağırğay-miz, 14-2; ađırsaŋg, 349-4) < a-d-ır- (KTG, 115; TDF, 32; OTWF, 535)

ıd- “göndermek, yollamak, atmak” (ıdsak, 19-8; ıda bër-, 7-16; ıdmaduğ, 315-3) < ıd- (HTG, 139; KBG, 43; TDF, 76)

keç- “giymek, giyinmek; kuşanmak” krş. **key-** (keçti, 440-5; keçip, 33-2; keğgey erdiŋg, 267-13) < ke-d- (KTG, 132; TDF, 27)

koğ- “koymak, bırakmak; takmak; sürmek; vazgeçmek, terk etmek” (koğarlar, 238-13; kođmadıŋg, 255-5; koğmağıl, 116-6) < ko-d- (HTG, 139; KBG, 43; KTG, 133; TDF, 76)

I.2.2.3.2. -y-’li şekiller

ay- “söylemek; sormak” (aymışlar, 13-6; aydım, 7-6; aysam, 147-8) < a-y- (KTG, 121; TDF, 32)

key- “giymek, giyinmek” krş. **keç-** (keygen, 64-3; keymek, 222-15; keyni, 372-1) < ki-y- / ki-d- (TDF, 27)

ko-y- “koymak, bırakmak, kurmak; terk etmek, vaz geçmek, bırakmak; takmak” (ko-yarlar, 68-8; ko-ymaz, 326-5; ko-yma k, 242-17) < ko-y- (HTG, 139)

kö-y- “yanmak” (köydi, 329-13; köygey, 17-9; köysün, 217-5) < kö-y-

kü-y- “beklemek” (küydüm, 176-10; küysenđ 182-12; küyüp erdük, 80-6) < kü-y-

⁵² Hacıminoğlu, age., s. 132.

toy- “doymak, karnı doymak” (toydılar, 29-13; toysun, 107-17; toyup, 268-3) < to-y-

I.2.2.4. –DUR-

İşlek bir ektir. Hacıeminoğlu, bu ekin iki ekin birleşmesinden oluştuğunu; esasen geçişli ve ettirgen fiiller teşkil eden –t- ekinin muhtemelen, ya heceleme esnasındaki yanlış bölünme sebebiyle, yahut da ettirgenlik görevi aşınan ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki –ur-/–ür- ekinin gelmesi ile oluştuğunu söylemektedir.⁵³ Ek, çoğunlukla basit fiillerin üzerine gelmektedir. Çatı eklerinden sonra geldiği de görülmektedir. Ek yığılmaları ile de karşılaşılır.

açtur- “açtırmak” (açtırdı, 50-17) < aç-tur- (OTWF, 800)

aldur- “çaldırmak, kaptırmak” (aldurdım, 325-4) < al-dur- (HTG, 137; OTWF, 800)

aktur- “akıtmak” (aktırdı, 369-7; aktırdı erse, 242-14) < ak-tur- (HTG, 137)

anğdur- “hatırlatmak, aklına getirmek” (anğdursanğız, 127-10; anğdurmadiñg, 253-11) < anğ-dur- (HTG, 137)

azdur- “azdırmak, yoldan çıkarmak” (azdurğan, 367-14; azdurmağğa, 368-17) < az-dur-

azıklandur- “azık vermek” (azıklandırdı, 163-16) < azıklan-dur-

bastur- “bastırmak” (bastursam, 209-4) < bas-tur-

bildür- “bildirmek, belli etmek, göstermek, öğretmek, tanıtmak” (bildürür, 185-15; bildürdüñg, 317-12; bildüreyin, 173-5) < bil-dür- (KBG, 36)

bulaştır- ~ bulğıştır- “bulaştırmak, kirletmek” (bulaştırdı, 96-6; bulaştırsa, 346-16; bulğıştırğan, 437-7) < bulaş-tur- (HTG, 137; KİLE, 413)

cüftlendür-(Far.+T.) “evlendirmek” (cüftlendüreyin, 114-8; cüftlendürgil, 152-2; cüftlendürüp tur-, 14-14) < cüftlen-dür-

emdür- “emdirmek, emzirmek” (emdürmek için, 4-14) < em-dür- (HTG, 137)

⁵³ Hacıeminoğlu, age., s. 145-146.

- ëndür-** “indirmek, nazil etmek” (ëndürgil, 392-4; endürgen, 139-13, endürdi erse, 392-5) < en-dür- (HTG, 137)
- eşittür-** “duyurmak, anlatmak, söylemek” (eşittürdi, 39-5; eşüttürdi er-, 392-4; eşittürmediñg, 440-2) < eşit-tür- (HTG, 137; OTWF, 802)
- kaldur-** “kaldırmak, çıkarmak” (kaldurur, 23-7; kalduru tut-, 406-7; kaldurmadı, 291-7) < kal-dur- (HTG, 137; OTWF, 804)
- kandur-** “kandırmak, doyurmak” (kandurdi, 124-13; kandurğan, 267-6; kandurğınça, 267-6 < kan-dur- (OTWF, 804)
- karıştur-** “karıştırmak” (karışturdılar, 55-5,6; karışturmadılar, 55-4) < karış-tur
- kawuştur-** “kavuşturmak; bağlamak” (kawuşturgıl, 87-10; kawuşturup, 51-3) < kawuş-tur- (KBG, 36)
- keltür-** ~ **keldür-** “getirmek, aktarmak, iktibas etmek; çocuk dünyaya getirmek, doğurmak” (keltürdüm, 14-1; keltüreyin, 107-8; keltürsem, 81-6; keldürür, 341-8; keldürgeyler, 399-5) < kel-tür- / kel-dür- (HTG, 137; KBG, 36; KİLE, 512; KTG, 146; OTWF, 805)
- keydür-** “giydirmek, takmak” (keydürdiler, 278-13; keydürünğ, 228-3; keydürür erdi, 359-14) < key-dür- (HTG, 138)
- kıldur-** “kıldırma, yaptırmak, ettirmek” (kıldurdum, 281-12; kıldurğay-men, 161-9; kıldursalar, 94-3) < kıl-dur- (HTG, 138)
- kızdur-** “kızdırmak, ısıtmak” (kızdurğaylar, 250-10; kızdurup, 250-9) < kız-dur-
- konundur-** “yerleştirmek” (konundurdi, 71-14) < kon-dur- (HTG, 138; KBG, 37; OTWF, 807)
- költür-** ~ **kötür-** “götürmek” (költürüp, 287-1; kötrünğ, 85-9; kötrür, 295-16) < köl-tür- / köt-ür- (HTG, 138; KİLE, 562)
- köndür-** “doğru yola sevk etmek, yönlendirmek” (köndürürler, 268-15; köndürdi, 26-8; köndürü bil-, 6-7) < kön-dür- (HTG, 138; KBG, 36; OTWF, 807)

- köydür-** “yakmak” (köydürür, 315-17; köydürse, 217-13; köydürgey erdi, 389-9) < köy-dür- (HTG, 138; OTWF, 807)
- küldür-** “güldürmek, sevindirmek” (küldürmek, 383-17) < kül-dür- (HTG, 138; KTG, 146)
- mindür-** “bindirmek, çıkarmak, aşımak” (mindürdi, 163-16; mindürünġ, 85-9; mindürseler, 404-5) < min-dür-
- oltur-** “oturmak; ikamet etmek” (oltururlar, 408-15; olturduk, 199-15, olturmuş-siz, 242-5) < ol-tur- (HTG, 138)
- ornaştır-** “yerleştirmek” (ornaştırur-men, 191-17) < ornaştır-
- öltür- ~ öldür-** “öldürmek” (öltürmişler, 339-15; öltürdüñġ, 34-6; öltürelim, 353-14; öldürgey, 383-8; öldürgil, 108-16; öldürse, 375-16) < öl-tür- (HTG, 138; KBG, 37)
- sıgındur-** “korumaya almak; sıgındırmak” (sıgındurduñġuz, 76-14) < sıgın-dur-
- sıktur-** “sıktırmak” (sıkturganga, 363-12) < sık-tur-
- sındur-** “kırmak” (sındurduñġ, 307-12; sındursañġız, 69-13; sındurmak, 13-8) < sındur- (HTG, 138)
- söndür-** “söndürmek” (söndürmiş, 31-17; söndürdiler, 299-9; söndürünġ, 299-7) < sön-dür- (HTG, 138)
- tezgindür-** “dolaştırmak, gezdirmek” (tezgindürdiler, 339-7) < tezgin-dür-
- tindür- ~ tinġdür-** “durdurmak, ikamet ettirmek” (tindürgil, 378-14; tinġdürdi, 41-2; tinġdürgen, 43-15) < tin-dür- (HTG, 138; OTWF, 810)
- toltur- ~ toldur-** “doldurmak” (tolturur-men, 319-4; tolturduñġ, 277-4; tolturup, 342-8; toldurgay-men, 279-9; toldurdi, 74-3) < tol-tur- (OTWF, 811)
- tölendür-** “sabit ve sakin kılmak” (tölendürgil, 380-7) < tölen-tür-
- ulaştır-** “kavuşturmak” (ulaştırduñġ, 104-11) < ulaş-tur-
- unuttur-** “unutturmak” (unutturdi, 367-5) < unut-tur- (OTWF, 812)
- yağdur-** “yağdırmak” (yağdurdi, 334-10) < yağ-dur- (OTWF, 813)

- yandur-** “yakmak” (yandurdılar, 41-17; yandurup, 115-3; yandurğan, 5-12) < yandur- (KBG, 36)
- yaraştır-** “hazırlamak, düzeltmek” (yaraştırğıl, 48-5; yaraştırdı erse, 120-9) < yaraştır- (KBG, 36)
- yédür-** “yedirmek” (yédürmiş, 300-2; yédürdüñg, 294-17; yédürgeyler, 314-9 < yédür
- yældür-** “koşturmak” (yældürmegey-miz, 70-17) < yèl-dür-
- yönendür-** “çevirmek” (yönendürdüm, 345-4) < yönen-dür-
- yuvanlandur-** “yuvarlamak” (yuvalandırdı, 150-2) < yuvalan-dur-
- yuvdur-** “yıklatmak” (yuvduramaz-siz, 436-3) < yuv-dur-

I.2.2.5. –GA-

Çok az kullanılan bu eki, NF’de bir yerde tespit ettik.

- örge-** “yükselmek, ağmak, çıkmak” (örgeğü yer, 205-1) <ör-ge- (DLT IV, 462)

I.2.2.6. –GUr/-KUr-

İşlek olmayan ettirgenlik eklerinden biridir. Geçişsiz fiilleri geçişli yapmaktadır.

- azgur-** “azdırmak, hak yoldan çıkarmak” (azgurğay-men, 397-5; azguru bil-, 214-6) < az-gur- (TDF, 32; OTWF, 748)
- kigür-** ~ **-kürgür-** “sokmak; göndermek, yollamak” (kigürdi, 195-14; kigürüp, 359-1; kigürmegil, 42-13; kigürdi erse, 280-11; kurgürgil, 280-11) < ki-gür-/kir-gür- (HTG, 138; KBG, 37; KTG, 125; OTWF, 750)
- yatqur-** ~ **yatgur-** “yatırmak” (yatqurdi, 9-9; yatgurdılar, 90-10; yatqurung, 8-8) < yatqur- / yat-gur- (HTG, 138; KBG, 37; OTWF, 754)

I.2.2.7. –GUz-

Ettirgen fiiller yapan bir ektir.

Hacıeminoğlu, fiilden –g ekiyle türemiş bir isme önce –u- sonra da –z- fiil yapma eklerinin arka arkaya geldiğini, heceleme esnasında kelimenin yanlış bölünerek ekin –guz- şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Aynı gelişimin –gar-/ger; -gaz-/gez-; -gur/-gür- için de söz konusu olduğunu söylemektedir.⁵⁴

- körgüz-** “göstermek” (körgüzdi, 54-9; körgüzse, 47-4; körgüzmek, 408-2) < kör-güz- (HTG, 139)
- olturgüz-** “oturtmak” (olturgüzdi, 50-7; olturgüzünġ, 87-4; olturgüzur erdiler, 209-17) < oltur-ğuz- (HTG, 139)
- tirgüz-** “diriltmek, canlandırmak” (tirgüzdüñgüz, 438-7; tirgüzün, 334-7; tirgüzmiş bol-, 192-6) < tir-güz- (HTG, 139)
- turgüz-** “durdurmak” (turgüzğay, 147-5; turgüzğaylar, 109-4 < tur-ğuz- (HTG, 139)

I.2.2.8. -I/-U-

İşlek olmayan bir pekiştirme ekidir.

- kazı-** “kazımak, kazmak” (kazısanġız, 155-3; kazıgan, 297-9,12; kazımak, 28-4) < kaz-ı- (HTG, 141)
- semrü-** “semizleşmek” (semrüdi, 22-9,16) < semir-ü- (KİLE, 617)
- südre-** “sürümek, sürüklemek” (südreġ, 12-14) südre- > süyre- > süre- > sürü- (KİLE, 641)
- süri- ~ sürü-** “sürümek, sürüklemek” (sürünġ, 147-13; süriyü, 67-6) < sür-i-/sür-ü- (KİLE, 641)

⁵⁴ Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 77.

I.2.2.9. –K-, - (U)K-

Hacıeminoğlu, Eski Türkçe’de pekiştirme eki olarak kullanılan ve ayrıca fiile dönüşlülük anlamı veren -k-/-k-’nin; Karahanlı Türkçesinde daha da geniş bir kullanım sahası bulunduğunu; ancak bu ekin hem fiilden, hem de isimden aynı mahiyette fiil türetmesinin, dikkat çekici bir özellik olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Harezmi Türkçesinde de bu ek hem fiilden hem de isimden aynı durumda fiiller türetmektedir. NF’de beş örnek tespit ettik.

aķ- (1)“akmak” (aķar, 21-8; aķsa, 69-1; aķgay, 66-11) < a-ķ- (KTG, 119; TDF, 22)

(2) “talan etmek, bozguna uğratmak” (aķıp, 161- 4) < a-ķ- (KTG, 119; TDF, 22)

baķ- “bakmak, görmek” (baķa, 237-12; baķayın, 21-3; baķtı erse, 100-10) < ba-ķ- (HTG, 139; KTG, 125; TDF, 26)

tıķ- “tıkmak, tıkamak, bir şeyle kapamak” (tıķtı, 356-8) < tı-ķ- (KTG, 129)

tik- “dikmek, kurmak, ağaç dikmek” (tilemiş, 294-17; tilekenge, 363-11; tikmiş tu-, 235-14) < ti-k- (KTG, 127)

turuķ- “durmak, bulunmak, beklemek” (turuķmışlar, 51-3; turuķmışdın soñg, 247-17; turuķtılar erse, 39-14) < tur-u-ķ- (HTG, 139; KTG, 136)

I.2.2.10. –kIt-

Ercilasun, bu ekin –k- ve –t- fiilden fiil yapma eklerinin birleşmesinden oluştuğunu söyler.⁵⁶ N. Hacıeminoğlu da çok az kullanılmış birleşik bir ek olup ettirgen fiiller oluşturduğunu belirtir.⁵⁷ NF’de bir örnek tespit ettik.

körkit- “göstermek” (körkitür erdiñgiz, 408-3) < kör-kit- (KBG, 38; KTG, 136)

⁵⁵ Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1996, s. 135.

⁵⁶ Ercilasun, age., s.38.

⁵⁷ Hacıeminoğlu, age., s.136.

1.2.2.11. -I-, - (I)I-, - (U)I-

Çok kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Geçişli fiillere gelerek pasif anlamlı fiiller, geçişsiz fiillere gelerek meçhul anlamlı fiiller türetir. Bu fiillerde ya “kendi kendine olma” ya da “başkası tarafından yapılma” anlamı vardır. Bu ek, sonu ünlü ile biten fiillere yardımcı ses almadan getirilir. Ünsüz ile biten fiillerden sonra ise araya -ı/-i-; -u/-ü- yardımcı seslerini alarak kullanılır.

Bu ek, Eski Türkçe döneminden beri işlek olarak kullanılır. Sadece basit fiillerin üzerine gelmekle kalmaz, diğer fiil çatı eklerinin de üzerine gelebilir.

- açıl-** “açılmak; yayılmak; fethedilmek; rahatlamak, ferahlamak” (açıldı, 73-9; açılğay, 30-11; açılşa, 103-15) < aç-ıl- (KBG, 27; KTG, 120; OTWF, 651)
- adırl-** “ayrılmak” (adırdılar, 358-10; adırılıp, 256-10; adırdı erse, 154-7) < adır-ıl- (HTG, 141; OTWF, 652)
- al-** “almak, geri getirmek, fethetmek, ele geçirmek, evlenmek” (alur-men, 26-10; aldım, 31-16; alayın, 358-2) < a-l- (TDF, 22)
- arıl-** “temizlemek” (arıldı, 234-14) < arı-l- (OTWF, 654)
- asıl-** “asılmak” (asılmış, 67-15; asılıp tur, 67-11; asılmadı, 125-9) < as-ıl- (OTWF, 654)
- ayıl-** “demek, söylemek” (aytıp tur-, 94-6; aytmışıñ teg, 84-5; aytğıl, 8-1) < ayt-ıl-
- basıl-** “basılmak; yok edilmek, etkisiz hâle getirilmek” (basılır, 174-13; basıldı, 175-10; basıldı erse, 238-5) < bas-ıl- (OTWF, 655)
- bêril-** “verilmek” (bêrilür, 250-3; bêrildi, 3-8; bêrilip tur-, 302-12) < bêr-ıl-
- bitil-** “yazılmak” (bitilür, 337-1; bitilür bol-, 392-10; bitildi erse, 46-10) < biti-l- (KBG, 27; OTWF, 656)
- buyrul-** “görevlendirilmek, emir almak” (buyrulduñg, 58-12; buyrulmuş bol-, 45-16; buyrulduñguz erse, 215-3) < buyur-ul-
- buzul-** “bozulmak” (buzulğay erdi, 21-13; buzulmaz, 265-4; buzıldı, 82-5) < buz-ul- (KBG, 27; OTWF, 657)
- çewrül-** “çevrilmek” (çewrülür, 160-17; çewrülgil, 161-3; çewrülü turur, 161-2) < çewür-ül-

- eksil-** ~ **eksül-** “eksilmek, azalmak” (eksilür, 265-5; eksülür mü, 18-10; eksilmesün, 173-6) < eksi-l- / eksü-l- (HTG, 137)
- ëndürül-** “indirilmek” (ëndürülmiş, 168-12) < endür-ül-
- esil-** “uzatmak, germek, çekip uzatmak” (esilmiş, 18-6) < es-il- (OTWF, 659)
- eşitil-** “iştirilmek, duyulmak” (eşitildi, 272-17; eşitilmez, 377-11) < eşit-il- (OTWF, 660)
- ewrül-** “dönmek, dönüşmek” (ewrülse, 179-6) < ewür-ül-
- ezil-** “kötü görünmek, kötüleşmek, bozulmak” (ezilmiş, 103-6; ezildi, 79-10) < ez-il-
- katıl-** “sıkıntı, eziyet vermek, kötülük etmek” (katılmağıl, 330-15; katılmaz-men, 338-2; katılır bol-, 13-14) < kat-ıl- (KTG, 137; OTWF, 662)
- kesil-** “kesilmek; durmak, dinmek; ayrı düşmek, ayrılmak” (kesilür, 178-10; kesildi, 135-16; kesilse, 289-16) < kes-il- (HTG, 141; KBG, 28; OTWF, 663)
- koğul-** ~ **koşul-** “koyulmak, kurulmak, yerleştirilmek” (koğulmuş, 239-13; koğulmuş erdi, 210-3,4; koşulmuş, 437-11) < koğ-ül- / koş-ül- (HTG, 141)
- koňgrul-** “kanrılmak, yerinden kopmak, sökülme” (koňgrulup, 35-13,15) < koňgur-ül- (OTWF, 665)
- kömül-** “gömülmek, saplanmak” (kömüldi, 20-15; kömülgey-siz, 103-16; kömüldi erse, 338-14) < köm-ül- (KBG, 28; OTWF, 665)
- kötrül-** “ortadan kalkmak, yok olmak” (kötrülse, 302-17) < kötür-ül- (OTWF, 666)
- kırtul-** “kurtulmak” krş. **kıtul-** (kırtuldum, 49-12; kırtulğay-sen, 201-4; kırtulsa, 395-16) < kırt-ül- (KİLE, 568; OTWF, 667)
- öl-** “ölmek” (öler-men, 6-5; ölmek, 316-14; öldi erse, 345-16) < ö-l- (KTG, 123; TDF, 25)
- öldürül-** “öldürmek” (öldürülür bol-, 93-3) < öldür-ül-
- örül-** “örülmek” (örülmiş saçt, 332-4,5 ,7, 8) < ör-ül-
- saçıl-** “saçılmak, dağılmak” (saçılmış, 136-5) < saç-ıl- (KBG, 28; OTWF, 669)
- sokııl-** “sokulmak” (sokıılmış, 347-11) < sokı-ıl- (OTWF, 673)
- sökil-** ~ **sökül-** “kebab etmek” (söküldüm, 33-13; söküldi, 33-9; sökülmüş koy, 33-11) < sök-il- / sök-ül- (OTWF, 673)

- suçul-** “elbise çıkarmak, soyunmak” (suçulmağıl, 132-16; suçlup, 39-6,9; suçulmak, 132-16) < suç-ul-
- suvarıl-** “sulanmak” (suvarılğan, 297-12) < suvar-ıl-
- şemişil-** “çözülme, açılmak” (şemişildi, 226-6) < şemiş-il-
- tağıl-** “dağılmak” (tağılmış teg, 74-4) < tağı-l- (KİLE, 138; OTWF, 674)
- tağıl-** “katılmak, aynı fikirde olmak” (tağıldılar, 19-16) < tağ-ıl-
- tapul-** “bulunmak” (topulmaz bol-, 409-7) < tap-ul-
- teşil-** “açılmak, delinmek” (teşildi, 331-1; teşilse, 303-14) < teş-il- (OTWF, 676)
- tikil-** “dikilmek, ayakta durmak” (tikil ürler, 319-1; tikildi, 317-8; tikilsem, 369-13) < tik-il- (OTWF, 678)
- tiril-** “yaşamak, canlanmak, dirilmek” (tirildi, 334-8; tirilgey, 129-15; tirilse, 263-15) < tir-il- (OTWF, 678)
- toğıl-** “(kumaş) dokumak” (toğılmış, 245-15) < toğı-l-
- tol-** “dolmak” (toldi, 22-10; tolup tur-, 234-4) < to-l- (TDF, 28; OTWF, 678)
- tökül-** “dökülmek, düşmek, akmak; yok olmak” (tökülmüş, 299-5; töküldi, 174-10; tökülü, 413-2) < tök-ül- (KBG, 28; OTWF, 679)
- tutul-** “tutulmak; asılmak, tutturulmak” (tutulmuş, 235-11; tutulmağay-sen, 333-16; tutulmağıl, 333-15) < tut-ul- (OTWF, 680)
- ulal-** “büyümek” (ulalğay, 178-12) < ula-l- (OTWF, 681)
- urul-** “kurulmak, inşa edilmek; takılmak; yakılmak” (urulmuş, 9-7; urulmadı, 125-9) < ur-ul-
- uyal-** “utanmak, çekinmek” (uyalur-men, 59-13; uyalu, 59-10; uyalıp, 183-7) < uya-l- (KİLE, 703)
- ürül-** “üflenmek, çalınmak” (ürülse, 177-3) < ür-ül- (OTWF, 682)
- üzül-** “kopmak” (üzülmüş, 414-12) < üz-ül- (KBG, 28; OTWF, 683)
- yançıl-** “yarılmak” (yançıldı, 338-3) < yanç-ıl- (OTWF, 683)
- yaratıl-** “yaratılmak, inşa edilmek, yapılmak” (yaratıldım, 374-10; yaratılmış mu, 225-11; yaratılğanını, 376-12) < yarat-ıl- (HTG, 141; OTWF, 684)

- yarıl-** “yarılmak, ikiye ayrılmak, açılmak” (yarıldı, 12-16; yarılıp, 36-15; yarıldı erse, 129-6) < yar-ıl- (KTG, 118; OTWF, 684)
- yañıl-** “yanılmak, hata yapmak” (yañıldım, 245-12; yañılsam, 114-2; yañılma ğay-men, 23-3) < yañ-ıl-
- yañıldurul-** “yanıtılmak” (yañılduruldunġuz, 139-14) < yañıldur-ul-
- yayıl-** “yayılmak” (yayıldı, 122-6) < yay-ıl- (OTWF, 685)
- yıgıl-** (1) “toplanmak, yığılmak” (yığılır, 44-13; yığılmış, 73-10; yığıldı, 47-7) < yığ-ıl- (OTWF, 687)
- (2) “uzak durmak, sakınmak” (yığılsun , 307-13; yığılıp, 300-9) < yığ-ıl- (OTWF, 687)
- yıkıl-** “yıklılmak, yere düşmek” (yıkıldı, 5-12; yıkıldıñız, 249-10; yıkılır erdi, 437-14) < yık-ıl- (KBG, 28; OTWF, 687)
- yırtıl-** “yırtılmak” (yırtıldı, 361-13; yırtılmış bol-, 362-6, 7; yırtılmış erdi, 362-8) < yırt-ıl- (OTWF, 687)

I.2.2.12. -n-, - (I)n-, - (U)n-

Çok kullanılan fiilden fiil yapma ekidir. Bu ek, geldiği fiil kök veya gövdelerini hem dönüştü, hem de edilgen yapar. Çok kullanılan bu ek ünlü ile biten fiillere doğrudan, ünsüz ile biten fiillere -ı/-i-; -u/-ü- yardımcı seslerinden birini alarak bağlanır. Ayrıca bu ek, isimden fiil yapan +a-, +la- eklerinden sonra da kullanılmaktadır. Bu tür fiilleri isimden fiil yapma eklerinden olan +a- ve +la- eki maddelerinde vermiştik. Diğer örnekleri aşağıda gösterdik.

- alın-** “alınmak, almak” (alınur, 250-3; alıñay-sız, 311-17; alıñan, 116-15) < al-m- (KBG, 21; OTWF, 586)
- boyan-** “boyanmak” (boyansa, 153-6) < boya-n-
- çulğan-** “sarınmak, bürünmek” (çulğandı, 167-6) < çulğa-n-
- eglen-** “eğlenmek, oyalanmak, durmak, kalmak, bulunmak” (eglendim, 176-9; egleniñg, 82-1; eglenmedin, 190-6) < egle-n-

- emgen-** “zahmet, eziyet çekmek, emek sarf etmek, yorulmak” (emgenür-men, 117-13; emgendiġ, 341-12; emgenseġ, 270-8) < emge-n-
- ên-** “inmek, nazil olmak” (ëndim, 392-9; ênsünler, 365-13; êndi erse, 83-11) < ê-n- (HTG, 142)
- man-** “inanmak” (inanur-miz, 17-1; mandı, 281-6; mandı erse, 100-6) < ma-n- (OTWF, 601)
- ıçġın-** “bırakmak, terk etmek” krş. **uçġun-**, **uçkun-** (ıçġınmaz-siz, 76-8; ıçġınmağdın, 237-10) < ıçġın- (TDF, 31)
- ķapsan-** “kaplanmak, kuşatılmak, sarılmak” (ķapsanmış, 61-10; ķapsandı, 60-16) < ķapsa-n-
- ķatın-** “sertçe çarpmak” (ķatındı, 326-3) < ķat-ın- (OTWF, 603)
- kesilin-** “ayrılmak, terk etmek, ilgisiz kalmak” (kesilinür erdiġiz, 399-10) < kesil-in-
- ķıl(ı)n-** “kılınmak, yapılmış, edilmek” (ķılınmış, 39-1; ķılındı, 10-14; ķılınsa, 10-7) < ķıl-ın- (HTG, 142; KBG, 21; OTWF, 605)
- ķirtün-** “inanmak” (ķirtünse, 95-16) < ķertü+k-ün- (OTWF, 605)
- ķon-** “konmak, konaklamak, ikamet etmek, yerleşmek, misafir olmak” (ķondı, 148-14; ķongay, 151-2; ķonmağ, 15-9) < ķo-n- (HTG, 142; KTG, 125; TDF, 27)
- ķörün-** “görünmek” (ķöründi, 20-14; ķörüġey, 65-16,17; ķörüsenġ, 372-5) < ķör-ün- (KBG, 21)
- ķüwen-** “kibirlemek, öġünmek” (ķüwendiler, 373-9; ķüwenü, 36-7; ķüwenür erdi, 90-8) < ķüwe-n-
- öġren-** “öġrenmek; alışmak; âdet hâline getirmek” (öġrendiġ, 32-9; öġrenmiş erdi, 281-15; öġrenmek, 230-12) < öġre-n- (KBG, 21; OTWF, 609)
- örtün-** “örtünmek, bürünmek” (örtündi, 144-1; örtündiler, 31-7; örtüġi, 159-8) < ört-ün-
- saķın-** “düşünmek, sanmak, zannetmek” (saķınmışlar, 414-14; saķındıġız, 117-7; saķınmaġ, 418-10) < saķ-ın- (KİLE, 604; OTWF, 612)

- salın-** “(A.) aşağı salmak, salınmak, düşmek” (salındı erse, 90-9) < sal-ın-
- san-** “sanmak, zannetmek, düşünmek, akıl etmek” (sanur-siz, 149-17; sanmaduk, 188-8) < sa-n- (OTWF, 611)
- sew(ü)n-** “sevinmek, memnun olmak” (sewnür-men, 413-16; sewnüp, 195-16; sewnü, 97-12) < sew-ün- < seb-in- (HTG, 142; KBG, 22; OTWF, 612)
- sıg(ı)n-** “sığınmak” (sıgnur-biz, 399-7; sıgnu, 72-14; sığınur erdi, 198-17) > sıg-ın- (HTG, 142; KBG, 21; OTWF, 613)
- sın-** “kırılmak” (sınar, 275-9; sınıf tur-, 432-16) < sı-n- (KİLE, 620; KTG, 126; OTWF, 613)
- sun-** “uzatmak” (sunğan, 199-14; sunar erdi, 38-16; sundı erse, 199-14) < su-n- (OTWF, 615)
- söklün-** “yanmak, kebab edilmek” (söklüngey, 17-9) < sökül-ün- (OTWF, 615)
- tapun-** “tapınmak” (tapunmağaylar, 403-11) < tap-un- (KBG, 22; OTWF, 616)
- tayan-** “dayanmak, kendini tutmak, tahammül etmek; inat etmek, diretmek” (tayandı, 16-11; tayandılar, 101-17; tayanmadı erse, 106-17) < taya-n- (OTWF, 617)
- tên-** “denmek, denilmez” (tênür, 27-4) < tê-n-
- tepren-** “kıılmamak, hareket etmek, sallanmak” (teprendi, 5-11; teprengenini, 229-13; teprenmez, 167-14) < tepre-n- (KİLE, 661; OTWF, 618)
- tezgin-** “gezinmek, dolaşmak” (tezginür-men, 106-14; tezginse, 109-2; tezginü, 20-9) < tezgen- < teg (i)z-in- (KİLE, 663; OTWF, 617)
- toğun-** “(kumaş) dokunmak” (toğunmuş, 163-8) < tokı-n- (OTWF, 620)
- tölen-** “sakin ve sabit olmak” (tölendi, 52-15; tölenip mü tur-, 80-10; tölenmedin mü tur-, 80-10) < töle-n-
- tutun-** “edinmek” (tutunsanğ, 258-12) < tut-un- (OTWF, 621)
- uçgun-** ~ **uçkun-** “yitirmek, kaybetmek” krş. ıçgın- (uçgundi, 365-7; uçkunsa, 177-17) < uçug-un- / uçuk-un- (TDF, 31)
- ulan-** “ulaşmak, kavuşmak, varmak” (ulandı, 6-16; ulansam, 153-4) < ula-n- (OTWF, 623)
- umun-** “ummak, ümit etmek” (umunu, 244-1) < um-un- (OTWF, 623)

- uşan-** “kırılmak” (uşanmakğa, 354-16) < uşa-n-
- yapşun-** “yapışmak, sıkıca tutunmak, sarılmak, kucaklamak” (yapşunğay, 361-11; yapşunmuş tur-, 438-12; yapşundi, 356-1) < yapuş-un- (OTWF, 626)
- yawun-** “yaklaşmak, yakın olmak” (yawunğu ‘amel+ , 2-15) < yawu-n-
- yığlın-** “çekinmek, sakınmak, uzak durmak” (yığlınsa, 263-15; yığlınğay-sen, 25-15; yığlınmak, 296-6) < yığıl-in-
- yun-** “yıkamak; abdest almak” (yundum, 200-10; yunar bol-, 44-11; yungıl, 10-12) < yu-n- (KBG, 21; TDF, 29; OTWF, 631)

I.2.2.13. -r-, - (A)r-, - (I)r- / - (U)r-

I.2.2.13. 1. -r-

Ettirgenlik ve dönüşlülük ekidir. Az kullanılmıştır. Hacıeminoğlu, -r- ile genişlemiş olan kök fiilin kullanıştan düştüğü için -r- 'nin türettiği yeni gövdenin, asıl fiilin yerini aldığını ve böylece ekle kökün kaynaştığını fakat oluşan yeni fiilde herhangi bir anlam değişmesi olmadığını söylemektedir.⁵⁸ Bu ek, ünlü ile biten kök fiillere -r- şeklinde gelir.

NF’de dört örnek tespit ettik.

- bar-** “varmak, erişmek, gelmek; gitmek; ölmek; evlenmek” (barur, 12-2; barsun, 37-3; bara tur-, 48-16) < ba-r- (KTG, 125)
- kir-** “girmek, katılmak, dâhil olmak” (kirür-miz, 49-17; kirdük, 54-1; kirmeginçe, 62-1) < ki-r- (HTG, 139)
- kör-** “görmek, bakmak; maruz kalmak; sorumlu tutmak” (körer-biz, 11-5; köreling, 26-1; köre, 103-8) < kö-r- (TDF, 27)
- tur-** “durmak, bulunmak, kalmak; var, olmak; yaşamak; kalkmak, ayağa kalkmak” (turduğ, 418-1; tursun, 40-11; turu bil-, 84-15) < tu-r- (TDF, 28)

⁵⁸ Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.50.

I.2.2.13.2. – (A)r-

Ettirgen fiil yapan bir fiilden fiil yapma ekidir. Bazı geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapar.

ahtar- “kazmak, kazımak, alt üst etmek; (üstünü başını) aramak” (ahtargaylar, 55-2; ahtar başla-, 435-1; ahtardım, 192-1) < axtar- < aġ-(ı)t-ar- (KİLE, 349; OTWF, 734)

çıkār- “çıkarmak; sürmek” (çıkārur-men, 191-16; çıkārđıġ, 150-5; çıkārsun, 227-7) < çık-ar- (HTG, 137; KBG, 38)

ķaytar- “göndermek, geri göndermek; geri vermek, ödemek; geri almak; karşılık vermek” (ķaytardı, 56-10; ķaytarmaz-men, 253-17; ķaytarmāķıġız, 305-7) < ķad(ı)t-ar- (HTG, 137; KİLE, 507)

keter- “gidermek, yok etmek; sürmek, kovmak, kovalamak; çekmek, çıkarmak” (keterür, 11-14; keterse, 379-11; ketermez erdi, 353-2) < ķēt-er- (KİLE, 541; KTG, 132; OTWF, 735)

ķopar- “inşa etmek, yapmak, meydana getirmek, mevcut kılmak; kaldırmak, çekip çıkarmak, koparmak” (ķoparmış, 41-6; ķopardı, 97-9; ķoparıp tur-, 328-11) < ķop-ar- (HTG, 137; KBG, 38; KİLE, 545)

köter- “kaldırmak” (ķöterdi, 12-11; ķötergil, 366-2; ķöterip, 201-16) < ķöt-er- (HTG, 137; KİLE, 562)

I.2.2.13.3. –(I)r- / –(U)r-

Ettirgenlik ve geçişlilik eki olup çok kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir.

açur- “aç bırakmak” (açuruġ, 266-3) < āç-ur- (KİLE, 339; OTWF, 710)

artur- “artırmak” (arturdi, 340-11) < art-ur- (HTG, 139; OTWF, 710)

aşur- “aşırmaq, aġdırmak, çıkarmak” (aşurdi, 60-12; aşurdılar, 226-6; aşurgaylar, 402-9,13) < aş-ur- (OTWF, 710)

- bışur- ~ bışür-** “pişirmek” (bışurdık, 25-8; bışursak, 25-9; bışürgil, 384-14; bışürmek, 126-3) < bış-ur- / bış-ür- (KBG, 35; OTWF, 711)
- çökür-** “diz çöktürmek” (çökürdi, 40-17; çökürgen, 40-16) < çök-ür- (KBG, 35)
- egir-** “kuşatmak” (egirdiler, 75-5) < eg-ir- (OTWF, 536)
- emzür-** “emzirmek” (emzürmekke, 178-13) < emiz-ür- (KİLE, 135)
- içür-** “içirmek” (içürgeyler, 363-16; içürseler, 183-1; içürmedin, 363-4) < iç-ür- (OTWF, 715)
- kaçur-** “kaçırmak” (kaçuru bil-, 75-2) < kaç-ur- (KBG, 35; OTWF, 715)
- kawşur-** “kavuşturmak, bağlaştırmak” (kawşurup, 373-6) < kav(u)ş-ur- (HTG, 139; OTWF, 715)
- keçür-** (1) “affetmek, bağışlamak” (keçürgey, 298-12; keçürgil, 72-15; keçürünġ, 97-14) < keç-ür- (HTG, 139; KBG, 35; OTWF, 716)
(2) “geçirmek; sürdürmek, devam ettirmek” (keçürdüm, 147-10; keçürgen, 68-4; keçürmegil, 325-13) < keç-ür- (HTG, 139; OTWF, 716)
- sekir-** “koşmak, harekete geçmek, hamle kılmak” (sekirdiler, 81-3) sekri- < serki-r- (OTWF, 480)
- siġür-** “sindirmek, bastırmak” (siġürse, 150-1) < siġ-ür-
- tapşur-** “ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek” (tapşurdu, 4-16; tapşurduġuz, 203-6; tapşurmaġıl, 203-11) < tap (ı)ş-ur- (OTWF, 722)
- tegür-** “deġdirmek, dokundurmak; vermek, ulaştırmak; bildirmek” (tegürür, 381-2,3; tegürseġ, 78-11; tegürse, 2-6) < teg-ür- (KBG, , 35; OTWF, 722)
- tuġur-** “doġurmak; doġmak; doġurtmak” (tuġurdum, 26-15; tuġurgay, 178-11; tuġurmak, 234-3) < tuġ-ur- (HTG, 140; KBG, 35; OTWF, 723)
- tüşür-** “düşürmek, indirmek; (akla) getirmek” (tüşürür-men, 369-14; түşürmiş, 78-6; түşürse, 376-2) < түş-ür- (HTG, 140; OTWF, 723)
- üdür-** “seçmek, tercih etmek, seçkin kılmak” (üdürünġ, 365-13; üdürüp, 151-9; üdürdiler, 365-15) < üç-ür- (HŞ, 126; HTG, 139)
- yapşur-** “yapıştırmak” (yapşurdu erse, 113-17) < yap(ı)ş-ur- (OTWF, 724)

- yaşur-** “gizlemek” (yaşurmadı, 165-5) < yaş-ur- (OTWF, 724)
- yatur-** “yatırmak” (yaturdılar, 8-9) < yat-ur-
- yetür-** “ulaştırmak; yetiştirmek, yeterli kılmak” (yetürgey-men, 29-4; yetürsün, 141-12; yetürünġ, 399-13) < yet-ür- (KBG, 35; OTWF, 724)
- yoğur-** “yoğurmak” (yoğurmuş, 416-6; yoğurmuş erdim, 320-6) < yoğ-ur- (KİLE, 135; OTWF, 725)

I.2.2.14. -ş-, -(I)ş-, -(U)ş-

İşlek kullanılan bir ektir. Bu ek ile yapılan fiiller, hareketin ya karşılıklı ya birlikte ya da kendi kendine yapıldığını gösterir. -ş-, ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenir. Ünsüz ile biten fiillere ise -ı-, -i-, -u-, -ü- yardımcı sesleri alarak eklenir. Ayrıca bu ek, isimden fiil yapan +la- ekinden sonra da kullanılmaktadır. Bu tür fiilleri isimden fiil yapma eklerinden olan +la- eki maddesinde vermiştik. Aşağıda diğer örnekleri gösterdik.

- alnaş-** “karşı karşıya gelmek” (alnaşmışda, 25-15) < alna-ş-
- aytış-** “konuşmak” (aytışursanġ, 189-10) < ayt-ış- (HTG, 143; OTWF, 554)
- bulğaş-** “bulaşmak, karılmak, karışmak, bulunmak krş. bulaş-” (bulğaşgay, 179-14; bulğaşıp, 118-14) < bulğa-ş- (KBG, 30; OTWF, 555)
- çaķırış-** “baġrışmak” (çaķırışı, 442-13) < çağır-ış-
- inġreş-** “inleşmek, ağlaşmak” (inġreşür erdiler, 91-7) < inġre-ş-
- ķamaş-** “ķamaşmak” (ķamaşur, 102-6) < ķama-ş- (KİLE, 491)
- ķarış-** “ķarışmak, kaynaşmak” (ķarışmaz, 400-6; ķarışmasa, 183-13) < ķar-ış- (HTG, 143; KBG, 30; OTWF, 558)
- ķawuş-** “ķavuşmak, birleşmek” (ķawuştlar, 34-17; ķawuşsa, 34-16; ķawuşġıl, 153-1) < ķavı-ş- (KBG, 31; OTWF, 560)
- ķemiş-** “atmak, dökme, koymak, bırakmak; vermek; sermek, yaymak, meydana getirmek” (ķemişür, 442-10; ķemiştük, 358-11) < ķem-ış- (KİLE, 138)

- kılış-** ~ **kılış-** “bir işi birlikte yapmak” (kılışurlar, 438-14,15; kılışalıng, 143-10,12
kılışur bol-, 143-16) < kıl-ış- (HTG, 143; OTWF, 562)
- köriş-** “görüşmek” (köriştiler, 24-3) < kör-ış- (HTG, 143; KBG, 30; OTWF, 562)
- kuçuş-** “kucaklaşmak” (kuçuşsa, 362-15; kuçuşup, 167-15) < kuç-uş- (HTG, 143;
KBG, 30; OTWF, 563)
- kunuş-** “kapışmak” (kunuşup alurlar, 44-11) < kun-uş- (KİLE, 566; OTWF, 563)
- külüş-** “gülüşmek” (külüştiler, 12-5; külüşüp tur-, 12-8; külüşür erdiler, 437-7) < kül-
üş- (HTG, 143; OTWF, 563)
- olturuş-** “(birlikte) oturmak” (olturuşmañg, 351-12) < oltur-uş-
- satğaş-** “buluşmak, kavuşmak, görüşmek, rastlamak” (satğaştılar, 24-3; satğaşmakñı,
84-10) < satğa-ş- (Ali Fehmi Karamanlıoğlu, TDED, İstanbul 1968, s. 71)
- sekriş-** “hoplayıp, zıplamak” (sekrişü sewnişü, 393-1) < sekri-ş-
- sewniüş-** “sevinmek, mutlu olmak” (sewniüşürler, 412-14; sewniüşü, 393-1) < sewün-üş-
(OTWF, 565)
- sığış-** “sıgımak” (sığışmağaylar, 109-15) < sıg-ış- (OTWF, 565)
- turuş-** “karşı karşıya gelmek” (turuşsalar, 69-11) < tur-uş- (OTWF, 571)
- tutuş-** “kavgaya, döğüşe girişmek, başlamak; (el) tutuşmak” (tutuştılar, 411-2;
tutuşsa, 362-14) < tut-uş- (OTWF, 571)
- tüş-** “düşmek, yıkılmak; (binek hayvandan) inmek; hakkına düşmek; isabet etmek;
maruz kalmak; dışarı çekmek; yenilmek, mağlup olmak” (tüşer-men, 361-2;
tüşkey, 66-7; tüşmiş teg, 441-2) < tü-ş- (HTG, 142; KTG, 127; TDF, 28)
- uruş-** “savaşmak; döğüşmek, kavga etmek” (uruşur-biz, 44-8; uruşsak, 335-6;
uruşmañg, 335-14) < ur-uş- (HTG, 143; KBG, 30; OTWF, 572)
- üleş-** “üleşmek, paylaşmak; paylaştırmak” (üleştinğ, 255-5; üleştı erse, 255-4;
üleşseler, 348-13) < üle-ş- (HTG, 143; OTWF, 572)
- yanaş-** “yaklaşmak, yanaşmak” (yanaşu tur- 179-8) < yana-ş- (HTG, 143)
- yapuş-** “yapışmak, sıkıca sarılmak” (yapuşğıl, 45-15; yapuşmış bol-, 267-3) < yap-uş-
(KBG, 31; OTWF, 573)

yaraş- “anlaşmak, ittifak kılmak” (yaraştılar, 175-9; yaraşmışdın soñg, 336-8; yaraşmaklarınñg, 303-11) < yara-ş- (KBG, 30; OTWF, 573)

yıg(i)lış- “toplaşmak” (yığılıştılar, 25-4; yığılışınñg, 150-4; yığılışu, 16-15) < yığıl-ış- (HTG, 143; OTWF, 573)

yigrenüş- “birbirinden nefret etmek” (yigrenüşür erdiñgiz, 399-10) < yigren-üş-

yügrüş- “koşuşturmak” (yügrüşü, 249-3) < yügr-üş- (OTWF, 574)

1.2.2.15. -t-, - (I)t-, - (U)t-

Çok kullanılan bir ektir. Geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri de geçişli duruma getirir. Bu ek ünlü ile biten fiillerden sonra yardımcı ses almadan getirilir. Ünsüz ile biten fiillerden sonra ise -I, -U yardımcı sesleri ile kullanılır. Ayrıca bu ek, isimden fiil yapan +la- ekinden sonra da kullanılmaktadır. Bu tür fiilleri isimden fiil yapma eki olan +la maddesinde vermiştik. Diğer örnekleri aşağıda gösterdik.

aķıt- “akıtmak” (aķıtısa, 68-17; aķıtıgu yer, 273-1 < aķ-ıt- (HTG, 140; OTWF, 761)

arıt- “temizlemek, gūnahtan arındırmak” (arıtı, 418-4; arıtıgıl, 9-13,14; arıtınñg, 348-15,17) < arı-t- (HTG, 140; KBG, 33; OTWF, 763)

aşat- “yemek yedirmek” (aşaturlar, 143-1,2; aşatur erdi, 210-14) < aşı-t- (OTWF, 763)

at- “atmak” (atmış, 357-15; atıp, 400-7; atar erdi, 43-12) < a-t- (KTG, 119; TDF, 22)

awut- “avutmak, eylemek, teselli etmek” (avutmaķ, 107-4) < ābı-t- (KİLE, 366)

ayt- ~ ayıt- “söylemek” (aytgaylar, 250-14; aytsun, 303-7; ayttı, 16-10) < ay-t- / ay-ıt- (OTWF, 763)

azıt- “azdırmak, yoldan çıkarmak” (azıtmaķdın, 387-3) < az-ıt- (OTWF, 764)

būkrert- “eğmek, kamburlaşmak” (būkrertti, 275-7; būkrert kıl-, 156-8) < būkrer-t- (HTG, 140)

eksit- ~ eksüt- “azaltmak, eksiltmek” (eksitür, 406-5; eksütse, 117-13; eksütmegey, 329-5) < eksü-t- (HTG, 140; OTWF, 769)

- elet-** “iletmek, götürmek, göndermek” (eletür-men, 185-3; eletgen, 421-10; eletmeñg, F 37-5) < ele-t- (HTG, 140)
- emget-** “zahmet çektirmek, eziyet etmek” (emgetti, 185-7; emgetgil, 315-3; emgetip, 286-15) < emge-t- (KBG, 33; OTWF, 769)
- erüt-** “eritilmek” (erütmiş, 242-17) < erü-t-
- esrit-** “sarhoş olmak” (esritür, 363-2; esritür mü, 363-2; esritgen, 363-3,4) < esri-t- (KBG, 35; KİLE, 466; OTWF, 771)
- işlet-** “çalıştırmak” (işletür erdiler, 391-13) < işle-t- (OTWF, 773)
- kağgurt-** “üzmek” (kağgurtur, 354-6; kağgurttı, 191-13) < kaçgur-t-
- kanat-** “kanatmak” (kanaturlar, 386-6) < kana-t-
- kapart-** “uzatmak, çoğaltmak” (kapartmağka, 81-14) < kapar-t-
- karart-** “karartmak” (karartıp, 325-12) < karar-t- (HTG, 140; KBG, 18; OTWF, 774)
- kat-** “katmak, ilâve etmek, koymak; içine sokmak; bir yerde tutmak, kapatmak; takmak; koşmak” (kattı, 26-10; katar erdi, 77-17; katmaz erdi, 417-17) < ka-t- (KTG, 125; TDF, 27)
- kayıt-** “dönmek, geri dönmek; vazgeçmek, caymak” (kayıttım, 16-10; kayıtayın, 440-16; kayıtsañız, 76-7) < kağ-ı-t- (KTG, 145; TDF, 82; OTWF, 775)
- kızıt-** “kızdırmak” (kızıtıp, 109-5) < kız-it-
- korķıt- ~ korķut-** “korkutmak” (korķitur, 201-8; korķutayın, 234-5; korķuta başla-, 10-1) < korķ-it- / korķ-ut- (HTG, 140; KBG, 34; OTWF, 776)
- oğşat-** “benzetmek” (oğşattım, 374-4; ođşatkaýlar, 402-6; oğşatsak, 128-14) < oğşa-t- (OTWF, 780)
- olturt-** “oturtmak” (olturttı, 214-14) < oltur-t-
- oķıt- ~ oķut-** “okutmak” (oķıtursañg, 189-10; oķutmıřta, 323-12; oķutmađay-men, 323-12) < oķı-t- / oķu-t- (KBG, 33; OTWF, 780)
- ornat-** “yerleştirmek” (ornattı, 320-1; ornatıp, 376-2; ornatmış erdiler, 216-10) < oruna-t- (HTG, 140; OTWF, 781)

- oyğart-** “uyandırmak” (oyğartmağını, 293-10) < oyğar-t-
- oyğat-** “uyandırmak” (oyğatmak, 415-1) < oyğa-t-
- oynat-** “kandırmak, aldatmak” (oynattı, 443-5; oynatmasun, 443-4) < oyna-t- (OTWF, 781)
- öğret-** “öğretmek” (öğretür, 426-4; öğrettiñiz, 172-4; öğretseler, 171-14) < öğüre-t- (HTG, 140; KİLE, 594; OTWF, 781)
- ört-** “örtmek, gizlemek, saklamak” (örttüm, 415-1; örtüp, 165-4, örtmesenğ, 282-3) < ör-t-
- sargart-** “sarartmak” (sargarttı, 275-5,6) < sargar-t-
- sarsıt-** “üzmek, incitmek” (sarsıtmağıl, 285-9) < sars-it- (OTWF, 788)
- sawut-** “soğutmak” (sawutğu neerse, 429-16) < sawu-t-
- sekirt-** “seğirtmek, hareket ettirmek, oynatmak” (sekirtü, 47-5) < sekir-t- (KBG, 35; KİLE, 615; OTWF, 784)
- sekit-** “aksatmak” (sekitmedi, 287-15) < sek-it- (KİLE, 615)
- suwsat-** “susatmak” (suwsatıp, 286-15) < suwsa-t- (KBG, 33)
- sürt-** “sürmek, sürünmek, sürtmek, bulaştırmak” (sürterler, 44-11; sürttüm, 320-16; sürtmegil, 263-3) < sür-t- (HTG, 140; TDF, 82)
- tat-** “tatmak, tadına bakmak, yemek” (tatar, 25-7; tatmadın, 107-4; tattı, 99-12) < ta-t- (HTG, 140; KTG, 126; TDF, 28)
- tepret-** “kıyılatmak, hareket ettirmek, sallamak, yerinden oynatmak” (tepreteliñ, 257-5; tepretü bil-, 140-2; teprettiler erse, 133-14) < tepre-t- (KBG, 34; OTWF, 788)
- tokıt-** “(halı) dokutmak” (tokıtmış erdi, 210-1) < tokı-t- (OTWF, 789)
- törüt-** “yaratmak” (törütgen, 217-2) < törü-t- (KBG, 34; OTWF, 790)
- tut-** “tutmak, yakalamak, edinmek; (oruç) tutmak; bekletmek; farz etmek, saymak; sahip olmak, kullanmak; yöneltmek; kaplamak; gerekleri yerine getirmek” (tutar-men, 125-15; tuttı, 46-1; tutsañ, 261-8) < tu-t- (HTG, 140; KTG, 127; TDF, 28)

- tüket-** “tüketmek, bitirmek” (tüketür, 411-14; tüketmedim, 442-14) < tüke-t- (KGB, 34; OTWF, 790)
- tüzet-** “düzeltmek” (tüzetti, 123-9; tüzettingiz, 123-12; tüzetse, 120-6 < tüze-t-
- unut- ~ unut-** “unutmak; inkâr etmek” (unutmuş-sen, 288-5; unuttur-men, 266-6; unuttuğay, 376-9) < unı-t- / unu-t- (KİLE, 698)
- uşıat-** “parçalamak, kırmak” (uşıattım, 312-1; uşıatmadı, 216-10) < uşıa-t- (KGB, 34)
- uzat-** “uzatmak, sunmak; ağırlamak, uğurlamak, yolcu etmek” (uzattı, 81-7; uzatu, 354-10) < uza-t- (KGB, 34; OTWF, 791)
- ündet-** “çağırılmak” (ündetti, 33-6; ündetsengiz, 128-8, 10; ündetür erdi, 34-9) < ünde-t-
- ürküt-** “ürkütme, kalabalığı dağıtmak, kaçırılmak” (ürkütür, 244-16; ürkütür bol-, 244-16; ürkütme, 245-2) < ürk-üt- (OTWF, 792)
- yarat-** “yaratılmak, var etme, meydana getirmek” (yarattım, 51-11; yarattuk, 345-11; yaratsam, 277-1) < yara-t- (OTWF, 793)
- yarlıkat-** “affettirmek, bağışlatılmak” (yarlıkatu kol-, 444-10; yarlıkatu tile-, 4-4) < yarlıka-t- (OTWF, 793)
- yarut-** “ışılmak” (yarutmuş bol-, 257-4) < yaru-t- (HTG, 141; KGB, 34)
- yawut-** “yaklaştırmak” (yawutmadı, 332-1; yawutmağıl, 214-11; yawutmaz erdiler, 333-16) < yawu-t-
- yırat-** “uzaklaştırmak” (yiratgu, 2-15) < yıra-t-
- yörit- ~ yörit-** “yürütmek, uygulamak, geçerli kılmak” (yöritür, 294-10; yöritgil, 348-1; yöritmekke, 31-5) < yöri-t- / yöri-t- (KGB, 34)
- yügürt-** “koşturmak” (yügürtti, 429-13) < yügür-t- (HTG, 141; OTWF, 796)
- yülit-** “tırış etme” (yülitse, 46-14) < yüli-t- (OTWF, 796)

I.2.2.16. -z-, -(U)z-

Eski Türkçeden beri kullanılan ettirgen fiil çatısı ekidir. Hacıeminoğlu, Eski Türkçede hem ettirgen hem de dönüşlü-edilgen fiil yapan bu ekin , Harezmi Türkçesinde geçişsiz-dönüşlü fiil türetmekte olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelmektedir. Ünsüz ile biten fiillere yardımcı ses olarak getirilir.

az- “azmak, doğru yoldan çıkmak” (azmağay-siz, 168-15) < a-z- (HTG, 143; KTG, 119)

oz- “seçmek; geçmek, aşmak” (ozup tur-, 432-14; ozğay-men, 95-5; ozmuş bol-, 432-15) < o-z- (HTG, 143)

tütüz- “koku vermek için bir şeyi yakıp tütsülemek” (tütüzdi, 33-1) < tüt-üz- (TDF, 83; OTWF, 758)

tüz- “dizmek, sıraya koymak” (tüzdi, 71-14) < tü-z- (HTG 143)

I. 3. BİRLEŞİK FİLLER

Birleşik fiiller, bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesinden ya da iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından oluşur.

Birleşik fiiller ile ilgili Banguoğlu, Ergin, Korkmaz, Hacıeminoğlu ve Ercilasun'un görüşlerine burada yer vermek istiyoruz.

Banguoğlu, iki veya daha çok kelimenin farklı bir kavramı karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirilerek birleşik kelimeler kazandırıldığını; birleşik fiil tabanlarının da söz dizimindeki belirtme öbeklerinden geldiğini, ancak bunların sayıca daha az kalıpları olduğunu, birleşik fiil tabanlarının *zarf öbeği*, *çekim öbeği*, *bağlam öbeği* kalıplarında bulunduğunu söylemektedir.⁶⁰

Ergin, birleşik fiilin bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olduğunu, isim veya fiil unsurunun önce, yardımcı fiilin sonra getirildiğini; yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre

⁵⁹ Hacıeminoğlu, age., s. 83.

⁶⁰ Banguoğlu, age., s. 294-318.

birleşik fiillerin “İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” diye ikiye ayrıldığını; isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-* fiilleri olduğunu, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin ise *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* fiilleri olduğunu söylemektedir.⁶¹

Korkmaz, birleşik fiillerin bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluştuğunu, tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri olduğunu, birleşik fiillerin taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine kendi içinde dört alt sınıfa ayırarak incelenebileceğini söylemektedir.⁶² Korkmaz’ın söylediği dört alt sınıf şöyledir:

1. Birinci grupta yer alanlar, bir ad ya da bir sıfat ile *et-*, *ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan *bul-*, *bulun-*, *buyur-*, *eyle-*, *kal-*, *yap-*, fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir: *alay et-*, *anne ol-*

2. İkinci grupta yer alanlar, *karmaşık fiil* diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Bunlar değişik zaman kesimi içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Karmaşık fiiller *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiilin bağlı bulunduğu zamana ve yüklendiği işlev ve ayrılığa göre üçe ayrılır:

a. Öncelik fiilleri (-miş *ol-*): *anlamış ol-*, *bilmiş ol-*

b. Alışkanlık fiilleri (-Ir *ol-*, -mAz *ol-*): *arar ol-*, *okumaz ol-*

c. Niyet fiilleri (-AcAk *ol-*, -IcI *ol-*, AsI *ol-*, - (I)msAr *ol-*): *alacak ol-*, *gidici ol-*, *diyesi ol-*, *alımsar ol-*

3. Üçüncü gruptaki birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesinden oluşmuştur. Burada birinci fiil bir zarf-fiil kuruluşundadır. Buna, esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil eklenir. Bu türlü birleşik fiiller tasvir edici yardımcı fiil olarak kullanılan *bil-*, *ver-*, *dur-*, *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-* fiilleri ile karşılanır. Tasvir fiillerinin işlev ayrılıklarına göre başlıca türleri şunlardır: a. Yeterlik fiilleri: *açabil-*, *birakabil-*, b. Tezlik fiilleri: *damlayıver-*, *taşıver-*, c. Süreklilik fiilleri: *alıkoy-*,

⁶¹ Ergin, age., s. 386-388.

⁶² Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2003, s. 150-157.

başlayadur-, d. Yaklaşma fiilleri: *bayılayaz-*, *düşeyaz-*, e. Uzaklaşma fiilleri: *dalıp git-*, *geçip git-*

4. Dördüncü gruptaki birleşik fiiller de iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip kaynaşmasından oluşmuştur. Anlamca birbirine yakın ya da zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, esas fiil genellikle – (y)İp zarf-fiil yapısındadır: *döküp saç-*, *silip süpür-*, *uçup git-*

Hacıeminoğlu, dilbilgisi bakımından birleşik sözün, birden fazla kelimenin birleşmesiyle meydana gelen, yeni bir mefhum ifade eden ve tek bir kelimeymiş gibi muamele gören bir söz olduğunu; birleşik sözün birleşik isimler, birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayrıldığını; birleşik fiillerin kendisini meydana getiren unsurların çeşidine göre “İki fiilden teşekkül eden birleşik fiiller, Bir isimle bir fiilden teşekkül eden birleşik fiiller” diye ikiye ayrılarak incelendiğini söylemektedir.⁶³

Ercilasun, birleşik fiilin bir kelime grubu olduğunu, kelime gruplarında esas olanın manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek olduğunu, kelime gruplarına iştirak eden unsurların asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya geldiğini, birleşik fiilde de bunun böyle olduğunu, ister iki tarafı ister bir tarafı fiil olsun her birleşik fiilin bir tek kavramı karşıladığını söylemektedir.⁶⁴

Leyla Karahan, birleşik fiili “bir hareketi karşılamak üzere bir arada bulunan kelimeler topluluğudur.” şeklinde tanımlamış ve Türkiye Türkçede üç tip birleşik fiil olduğunu belirtmiştir: “Bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller: şikâyet et-, memnun et-, hasta ol-, pişman ol-, spor yap-, var eyle-, mecbur kıl-, yazmış bulun-, ağlamaya başla-, ... Bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller: yazabil-, okuyabil-, yapıver-, sürüp git-, çıka gel-, gide koy-, yalvarı gör-, şaşa kal-, oturup dur-, düşe yaz-, ...Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller: para ye-, boş ver-, baş

⁶³ Hacıeminoğlu, age., s. 260-263.

⁶⁴ Ercilasun, age., s. 48.

kaldır-, yol ver-, şehit düş-, kan kustur-, türkü tuttur-, el koy-, diş bile-, yatağa düş-, ...⁶⁵

Görüldüğü gibi Banguoğlu, Ergin, Korkmaz, Hacıeminoğlu, Ercilasun, Karahan birleşik fiil konularında görüş birliği içindedirler. Birleşik fiil, bir isim ile bir yardımcı fiilin birleşmesinden ya da iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından oluşur. Birleşik fiil, bir kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce yardımcı fiil sonra gelir. Birleşik fiilde esas olan, anlam bütünlüğüdür.

Bu çalışmada birleşik fiil konusunu iki ana bölüme ayırarak inceledik.

I.3.1. Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller

I.3.1.1. İsim + Yardımcı fiille yapılan birleşik fiiller

I.3.1.2. İsim + Asıl fiille yapılan birleşik fiiller

I.3.2. İki tarafı fiil olan birleşik fiiller

I.3.2.1. Yeterlik ifade eden birleşik fiiller

I.3.2.2. Tezlik, çabukluk, kolaylık, anîlik, kesinlik, istek ifade eden birleşik fiiller

I.3.2.3. Süreklilik ifade eden birleşik fiiller

I.3.1. Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller

Birleşik fiilde asıl anlamı isim unsuru taşır. Yardımcı fiil, bir filleştirme ve çekim unsuru olarak görev alır. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller bol-, er-, kıl-, tur-fiilleridir. NF'de en çok kullanılan yardımcı fiil bol-, kıl- fiilleridir. Bu yardımcı fiiller isimlerden geçişsiz birleşik fiil yaparlar. Bu tür birleşik fiillerde isim kısmı NF'de genellikle tek kelimededen oluşmaktadır. Fakat isim kısmının birden fazla kelimededen oluştuğu da görülmektedir. İsim kısmı ya bir isim veya bir isim-fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. İsim Türkçe veya alıntı olabilir. Birleşik fiilin iki kısmı da ayrı yazılmaktadır.

⁶⁵ Leylâ Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 36-39.

İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller NF’de oldukça fazladır. Bu çalışmada örnekleri iki ayrı bölümde vermeyi uygun gördük: 1. İsim + Yardımcı fiille yapılan birleşik fiiller, 2. İsim + Asıl fiille yapılan birleşik fiiller

I.3.1.1. İsim + Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller

bol-: NF’de en çok kullanılan yardımcı fiildir. bol- yardımcı fiili, isimlerden sonra gelerek geçişsiz fiil yapmaktadır. İsim çoğunlukla yalın ve çekimsiz hâldedir. Fakat bazen çekimli hâle girdiği; iyelik ve isim hâl eklerini aldığı da görülür. Bu çalışmada isim ve isim-fiil ile oluşturulan bol- yardımcı fiil örneklerini ayrı başlıklar altında vermeyi uygun gördük.

1. İsim + bol - yardımcı fiili:

ābādān bol- (80-8), abuşka bol- (113-11), ‘aceb bol- (99-6), ‘acīb bol- (302-17), ‘āciz bol- (226-7), aç bol- (125-12), açığ bol- (338-7), açuk bol- (399-5), āgāh bol- (76-5), ağ (ı) bol- (199-2), aḥmak bol- (427-3), aḥşam bol- (29-17), aḥ bol- (55-2), ‘ālim bol- (234-17), āmāde bol- (241-12), ‘amel bol- (177-8), andağ bol- (70-1), andağok bol- (114-14), anuk bol- (293-11), arıg bol- (232-10), artuk bol- (11-16), aruk bol- (234-1), āsān bol- (19-15), ‘āṣī bol- (273-16), ‘āṣıḳ bol- (151-14), az bol- (177-6), āṣkāre bol- (304-7), ‘aZāb bol- (346-15), āzād bol- (116-14), āzār bol- (291-8), ‘aziz bol- (111-7), bağıg bol- (3-10), baḥīl bol- (255-1), bākī bol- (148-5), bar bol- (413-11) başlıg bol- (184-9), bāṭıl bol- (40-14), bay bol- (286-5), bēg bol- (36-6), bē-ḥaber bol- (240-2), bē-ḥuṣ bol- (13-2), bē-meze bol- (246-2), bē-mezelik bol- (383-13), bē-namāz bol- (376-16), berāber bol- (304-12), beşāret bol- (8-16), beyān bol- (417-13), bēzār bol- (401-5), bezeklig bol- (272-9), bezmān bol- (11-13), bıkr bol- (399-2), bişāret bol- (10-4), bitiglig bol- (155-4), boğluğ bol- (65-11), bu bol- (296-15), bulun bol- (70-6), butperes bol- (397-4), bühtān bol- (386-13), cārī bol- (407-5), cem‘ bol- (56-4), cemāllıg bol-

(65-13), cerb bol- (117-5), cum'a bol- (105-14), cūmerd bol- (254-17), cüft bol- (5-6), çapān bol- (63-9), çukur bol- (142-13), dermānde bol- (244-16), derviř bol- (286-5), dest-gīr bol- (251-15), destūr bol- (56-13), dost bol- (164-4), dūnyāvī bol- (251-10), dūrüst bol- (284-9), dūřman bol- (278-3), eđgü bol- (114-10), eksük bol- (70-9), emānet bol- (114-6), ergen bol- (347-13), erte bol- (20-4), esīr bol- (375-13), eymen bol- (375-6), faķīh bol- (235-7), fānī bol- (148-5), fāriğ bol- (98-2), farīza bol- (62-1), fāř bol- (415-10), fāřid bol- (299-1), fāyida bol- (174-11), faẓīhat bol- (18-7), feraħ bol- (331-17), fermān bol- (33-6), fesād bol- (76-9), fevt bol- (242-9), fidā bol- (91-1), ġāfil bol- (84-2), ġalebe bol- (249-4), ġālib bol- (70-5), ġarīb bol- (302-17), ġark bol- (73-11), ġāyib bol- (8-7), ġıdā bol- (369-1), ġybet bol- (386-12), ġiriftār bol- (348-10), ġaber bol- (90-10), ġacālet bol- (29-3), ġacīl bol- (196-2), ġākim bol- (192-8), ġaķ (k) bol- (163-9), ġalāř bol- (200-14), ġālī bol- (234-5), ġalīfe bol- (78-3), ġalīm bol- (150-16), ġal (l) bol- (244-14), ġarāb bol- (214-17), ġarām bol- (193-13), ġarb bol- (174-5), ġarc bol- (211-1), ġariř bol- (397-6), ġased bol- (65-14), ġasedliğ bol- (337-16), ġařıl bol- (37-11), ġařlet bol- (200-16), ġasret bol- (118-17), ġasretliğ bol- (232-4), ġasta bol- (20-17), ġatā bol- (228-14), ġayr bol- (7-13), ġayrān bol- (281-9), ġāzır bol- (53-5), hebā bol- (231-14), hediye bol- (208-17), helāk bol- (12-17), helāket bol- (144-16), helāketlik bol- (137-5), helāklik bol- (17-5), ħelāl bol- (117-5), ħerīf bol- (70-10), heẓimet bol- (72-1), ħiredliğ bol- (426-7), ħilāf bol- (167-3), ħīle bol- (195-5), ħor bol- (374-9), ħorluķ bol- (40-2), ħoř bol- (8-13), ħořluķ bol- (7-3), ħořnūd bol- (124-15), ħüküm bol- (251-2), ħürmetliğ bol- (306-17), icāzet bol- (274-4), ihlāř bol- (408-9), ihtiyār bol- (367-8), 'ikāb bol- (79-4), imāmeluğ bol- (164-3), imīn bol- (239-2), isig bol- (429-14), i'tibār bol- (429-3), 'izzetliğ bol- (231-11), ħabīleliğ bol- (399-17), ħabūl bol- (37-16), ħađıu bol- (438-4), ħađıuluğ bol- (10-2), kāfir bol- (134-16), ħaħtliķ bol-

(409-7), ara bol- (38-15), araŋu bol- (90-11), ararsız bol- (345-16), aravaş bol- (284-5), argamuş bol- (219-1), arındaş bol- (388-8), at bol- (34-13), atıg bol- (11-16), avı bol- (9-4), azı bol- (196-3), kebāb bol- (214-17), kēç bol- (154-14), keçe bol- (103-17), kēŋ bol- (236-6), kerāmāt bol- (368-4), kerāmet bol- (237-6), kerek bol- (25-7), kerīm bol- (374-13), kılıqlıg bol- (65-13), kıyāmet bol- (177-3), kız bol- (6-12), kızıl bol- (179-13), kibr bol- (371-7), kim bol- (19-2), kinelig bol- (418-15), kişf bol- (295-11), onuk bol- (24-11), kōni bol- (304-5), kōrklüg bol- (236-6), kōrksüz bol- (399-6), kōrüşgölüg bol- (232-16), kōzlug bol- (399-5), ul bol- (388-9), uvvet bol- (226-4), küzey bol- (298-2), kün bol- (318-15), kündüz bol- (315-8), lāyık bol- (321-10), le‘im bol- (374-12), mağrūr bol- (227-13), mağrem bol- (302-15), mağrūm bol- (38-1), mağbūl bol- (228-17), mağhūr bol- (269-9), ma‘lūm bol- (81-5), māni‘ bol- (13-7), ma‘rūz bol- (237-10), maşlahat bol- (27-17), ma‘zūr bol- (224-8), meb‘ūs bol- (419-16), mecrūh bol- (107-16), meded bol- (115-3), melik bol- (50-11), melūl bol- (291-15), mel‘un bol- (419-8), meŋgü bol- (281-3), menşūr bol- (231-14), merdūd bol- (272-1), meşgöl bol- (71-15), meşhūr bol- (178-5), mevcūd bol- (299-5), meyl bol- (366-8), minnet bol- (128-11), mu‘āqib bol- (367-15), mu‘aţtar bol- (212-9), müfik bol- (120-3), muğakkağ bol- (422-12), muğāl bol- (364-17), muğkem bol- (76-7), muğliş bol- (48-15), muğtāc bol- (108-3), muğtelif bol- (118-4), muğtelit bol- (320-7), muğarrar bol- (423-16), muğavvi bol- (263-13), munagğaz bol- (128-6), mundağ bol- (92-6), munğiş bol- (291-8), mūnis bol- (279-15), munkād bol- (366-9), muŋglug bol- (286-6), muŋgsuz bol- (286-6), murdār bol- (193-8), musallağ bol- (353-13), mustağni bol- (98-1), mustağak bol- (324-4), mustağim bol- (393-4), mu‘tād bol- (266-17), mutavvel bol- (36-2), mu‘teber bol- (429-5), mu‘tekif bol- (262-9), muṭi‘ bol- (45-4), muṭṭali‘ bol- (3-9), muvāfik bol- (263-14), mübārek bol- (109-17), mübeddel bol- (424-6), mübtelā bol-

(142-4), mücerred bol- (262-16), müheyyā bol- (429-15), mülevves bol- (96-8), mü'min bol- (418-17), mümteni' bol- (245-2), münevver bol- (212-9), münkir bol- (98-15), münteşir bol- (30-10), mürīd bol- (264-14), müstecāb bol- (221-6), müstevcib bol- (59-9), müstevlī bol- (29-3), müsülmān bol- (5-14), müşerref bol- (45-12), müştāk bol- (24-8), müte'allik bol- (301-3), müteferriḫ bol- (71-17), müteḡayyir bol- (8-8), müteḡayyir bol- (14-7), mütekebbir bol- (289-15), müyesser bol- (128-2), müzeyyen bol- (253-5), naḡīf bol- (234-17), nā-ḡoşnūd bol- (397-12), nā-peydā bol- (226-9), naşrānī bol- (365-4), nāzil bol- (4-1), ne bol- (13-12), necāset bol- (391-8), necis bol- (12-3), neteg bol- (15-1), nevmīd bol- (279-1), ni'met bol- (125-11), ni'metlig bol- (324-2), nuḡşān bol- (171-16), nūrluḡ bol- (321-5), oḡ bol- (162-6), otruḡ bol- (221-3), ölüḡ bol- (309-3), örpek bol- (380-13), 'özür bol- (224-9), pādşāh bol- (352-16), pāre bol- (73-10), perākende bol- (401-13), perhīzlig bol- (232-17), peydā bol- (7-14), peyḡambar bol- (113-1), pişimān bol- (170-2), raḡbetliḡ bol- (201-3), raḡbetlig bol- (236-9), raḡbetsiz bol- (200-14), rāḡat bol- (164-11), raḡmānī bol- (214-4), rāst bol- (71-14), rāzī bol- (4-3), revā bol- (6-4), rişvet bol- (246-9), riyā bol- (402-2), rūşen bol- (189-2), rüze bol- (405-16), şābit bol- (250-2), şabur bol- (260-8), saḡliḡ bol- (399-5), şādir bol- (388-1), şāfī bol- (65-15), şāḡib-firāş bol- (227-2), şāḡib-kerāmāt bol- (237-6), şāḡib-kerāmāt bol- (368-4), sāḡī bol- (365-1), sākin bol- (102-9), şāliḡ bol- (234-14), sarıḡ bol- (234-1), sawuḡ bol- (217-15), sebeb bol- (245-11), sekīnet bol- (382-6), selām bol- (87-13), selāmet bol- (217-15), selāmetliḡ bol- (58-4), ser-gerdān bol- (31-17), sevābluḡ bol- (274-14), sewüḡlüḡ bol- (77-10), sökel bol- (4-16), sökellik bol- (65-14), su'al bol- (121-12), şulḡ bol- (45-9), şüret bol- (100-1), sust bol- (199-3), sünnet bol- (216-5), süngük bol- (391-6), süngütlük bol- (239-6), sürmelig bol- (65-13), şād bol- (24-16), şādimān bol- (53-13), şāḡird bol- (201-15), şāyiste bol- (68-12), şefāḡatliḡ bol- (412-1),

şehīd bol- (68-17), şek(k) bol- (430-12), şerīk bol- (408-16), şer(r) bol- (36-11), şeytānī
 bol- (214-5), şikeste bol- (288-5), t̄āʿat bol- (229-14), tağayyur bol- (243-7), taqşırılığ
 bol- (59-8), tamām bol- (11-8), tamuğluğ bol- (152-11), tamuğluk bol- (136-13),
 taŋırılığ bol- (401-8), tanuğ bol- (94-7), tap bol- (350-14), tar bol- (74-12), taş bol-
 (224-7), tāyib bol- (382-1), taʿziyet bol- (242-15), tefāvut bol- (284-4), telim bol- (236-
 7), ten-dürüst bol- (219-3), testgīr bol- (442-2), tewelig bol- (164-3), tirig bol- (262-1),
 toğluğ bol- (380-13), toluğ bol- (430-12), tonluğ bol- (164-3), tüg bol- (65-13), tügeçke
 bol- (319-11), uçtmağlığ bol- (382-7), uçtmağlık bol- (204-2), ʿuqūbet bol- (117-2), uluğ
 bol- (22-16), uruş bol- (45-9), uzak bol- (221-4), üküş bol- (55-14), ümiz bol- (115-3),
 ümmet bol- (28-10), vācib bol- (188-17), vākıʿ bol- (257-15), vaqt bol- (243-5), vāşıl
 bol- (426-17), vāy bol- (364-4), vefāt bol- (4-13), yağşı bol- (114-6), yakın bol- (98-6),
 yalğan bol- (143-11), yalğançı bol- (144-6), yalguz bol- (20-3), yaman bol- (82-10),
 yanısı bol- (129-12), yārīçi bol- (304-14), yaruğ bol- (241-9), yaşıl bol- (179-12), yatsıg
 bol- (318-17), yawuğ bol- (251-6), yawuz bol- (442-7), yazuğluğ bol- (275-13),
 yazuğsuz bol- (244-4), yırağ bol- (100-4), yigit bol- (287-16), yolçı bol- (3-1), yuluğ
 bol- (84-13), yükey bol- (9-4), yüksek bol- (214-16), yünğül bol- (117-5), zāhir bol- (3-
 14), zaʿīf bol- (70-10), zāʿil bol- (218-4), zālim bol- (133-2), zamāne bol- (343-1), zār
 bol- (356-13), zarūret bol- (31-13), zāyīʿ bol- (71-11), zāyil bol- (199-3), zişt bol- (360-
 15), ziyāde bol- (10-2), ziyān bol- (133-3).

2. Sıfat - Fiil + bol - yardımcı fiili:

2.1. -r bol-, -Ar bol-, -Ir bol-, -Ur bol- :

açar bol- (149-8), aşar bol- (328-16), atar bol- (400-7), atlanur bol- (420-11), aytur bol- (121-10), barur bol- (385-7), batur bol- (315-7), bêlgürür bol- (322-14), bilür bol- (406-2), bitilür bol- (392-10), buzar bol- (381-17), çıkar bol- (237-5), ewürür bol- (263-7), ıdar bol- (66-7), içer bol- (62-8), kaçar bol- (343-7), katar bol- (433-17), katılır bol- (13-14), kay(ı)tur bol- (40-2), keçer bol- (24-9), kelür bol- (7-12), keltürür bol- (20-6), kemişür bol- (442-10), kılar bol- (40-9), kılışur bol- (143-16), kirür bol- (299-4), koğar bol- (443-3), kopar bol- (267-1), korđar bol- (7-12), koyar bol- (363-8), körer bol- (106-10), miner bol- (364-9), olturur bol- (236-15), öger bol- (371-16), öler bol- (18-16), ölü bol- (154-3), öldürölür bol- (93-3), öltürür bol- (152-11), sağlayur bol- (350-15), sağlanur bol- (240-6), satar bol- (298-1), satgaşur bol- (151-4), sewer bol- (169-8), sözler bol- (380-3), sözleyür bol- (380-8), tapar bol- (343-4), teger bol- (285-8), tiler bol- (404-12), tirilür bol- (324-4), tutar bol- (168-15), tüner bol- (300-8), tüşer bol- (15-2), urur bol- (86-7), ürkütür bol- (244-16), yatur bol- (268-6), yeyür bol- (294-11), yerer bol- (406-5), yeter bol- (230-11), yöner bol- (243-7), yöriyür bol- (237-11), yunar bol- (44-11).

2.2. -mİş bol-, -mUş bol- :

aymış bol- (236-6), aymamış bol- (32-3), āzārlamış bol- (285-1), bağlamış bol- (325-12), barmış bol- (295-3), bêrmış bol- (140-7), bildürmış bol- (234-7), buyrulmış bol- (45-16), çıkarmış bol- (363-10), içmış bol- (348-7), kelmiş bol- (60-9), keldürmış bol- (158-2), kılmış bol- (31-14), kirmış bol- (21-12), koğmış bol- (146-10), körmış bol- (187-11), kırtulmamış bol- (415-8), olturmış bol- (373-6), otlamış bol- (298-13), ozmış bol- (432-15), ölmış bol- (394-11), öltürmış bol- (335-3), ötemış bol- (287-5), sağlanmış bol-

(255-10), satgaşmış bol- (187-10), sewmiş bol- (173-8), soğmış bol- (189-5), soğmamış bol- (189-5), sökmüş bol- (284-17), tegmiş bol- (85-15), tegürmüş bol- (390-2), tikilmiş bol- (352-11), tilemiş bol- (326-5), tirgüzmiş bol- (192-6), toğmuş bol- (21-15), toymuş bol- (265-17), tökmüş bol- (336-16), turmuş bol- (373-7), tutmuş bol- (169-2), tükenmiş bol- (442-9), tüşmüş bol- (430-5), uymuş bol- (78-14), yalğanlamış bol- (186-7), yapuşmuş bol- (267-3), yaratmış bol- (386-7), yarlıkamış bol- (49-1), yarutmuş bol- (257-4), yaratmış bol- (386-7), yemiş bol- (384-10), yetmiş bol- (442-9), yırtılmış bol- (362-6), yörümüş bol- (275-4).

2.3. -mAz bol-, -mAs bol- :

bitilmez bol- (219-12), kelmez bol- (193-16), kerekmez bol- (25-7), kılmaz bol- (355-9), körmes bol- (8-12), oyanmaz bol- (314-2), sözleşmez bol- (280-17), tutmaz bol- (280-17), yörimez bol- (280-17).

er- : Çok kullanılan bir yardımcı fiildir. er- yardımcı fiili, birleşik zamanların kuruluşunda (açar erdi, aymış erdi) kullanılmıştır. Çoğunlukla isimler ile birleşerek oluş bildirmektedirler. NF'de er- fiili ile kurulan birleşik fiiller şunlardır:

‘aceb er- (382-7), aç er- (113-13), açığ er- (135-5), açlık er- (28-3), ağuluk er- (184-10), ‘ālim er- (190-2), andağ er- (16-2), andağok er- (29-13), arığ er- (45-1), artuğ er- (92-5), aşak er- (386-17), ‘aşığ er- (293-3), ‘ayb er- (382-15), az er- (43-16), bala er- (260-1), bar er- (4-13), bātil er- (226-11), bay er- (286-2), bes er- (420-7), bēzār er- (416-16), bitiglig er- (150-14), bu er- (83-2), butperest er- (216-7), cabbār er- (441-12), cemāllig er- (218-13), cuhūd er- (140-13), cūvān-merd er- (94-17), çığay er- (286-2), darīg er- (213-15), da‘vā er- (224-14), dehr er- (295-6), derece er- (226-4), dervīş er- (158-8), du‘ā er- (387-16), dūnyāvī er- (223-9), düşman er- (151-11), düşvār er- (123-16), êkinçi

er- (292-12), elliğ er- (399-14), erkek er- (246-2), fakir er- (257-12), fariza er- (129-3), galib er- (12-7), garib er- (177-16), gıybet er- (387-4), güzaf er- (430-4), hakikat er- (192-4), hali er- (56-5), halife er- (107-10), haram er- (351-9), hareketlig er- (23-6), hariş er- (105-7), hayr er- (235-4), hazır er- (48-17), helal er- (117-5), hurka-puş er- (420-8), hikmet er- (408-2), hiz er- (399-3), hoca er- (147-6), hoş er- (129-8), hoşnüd er- (105-6), irak er- (229-13), isig er- (43-17), issig er- (123-16), kabilelig er- (399-16), kaçan er- (432-8), kadguluğ er- (289-8), kafir er- (72-9), kahtlık er- (123-16), karavaş er- (140-9), katig er- (31-11), kavi er- (286-2), keng er- (74-12), kerek er- (49-13), kerim er- (259-6), kılıglıg er- (286-13), kibr er- (372-3), kim er- (422-5), kişi er- (239-6), kul er- (117-12), kurug er- (90-5), la'in er- (419-7), layik er- (121-11), mahluk er- (225-13), makbul er- (368-7), ma'lum er- (204-3), ma'nilig er- (36-11), maşlahat er- (70-5), menğizlig er- (306-3), meşgul er- (15-7), miqdär er- (43-6), mu'ayyen er- (427-5), muhal er- (99-2), muhtac er- (285-3), mundağ er- (40-16), muñgsuz er- (286-2), musahhar er- (392-3), muhtali er- (431-12), mü'min er- (424-8), münasib er- (204-10), müstecäbü'd-da'vā er- (224-14), müsülmän er- (146-16), nā-reside er- (5-2), nāzir er- (431-5), ne er- (348-1), necis er- (68-3), neteg er- (148-9), ortak er- (137-14), oza er- (41-4), örtüglüg er- (92-11), pādışāh er- (431-5), pārsā er- (219-15), peygambar er- (85-12), rabbāni er- (146-14), rāst er- (226-11), rāzi er- (105-6), revā er- (51-5), rüze er- (253-8), safi er- (409-1), şahib-cemāl er- (151-11), şahib-cemallıg er- (218-13), şahib-hayr er- (235-4), sālih er- (249-7), şavāb er- (19-13), sawuk er- (120-5), şayimü'd-dehr er- (219-15), şevāb er- (79-3), şiddik er- (98-13), sökel er- (221-3), süçüg er- (135-4), tābi'in er- (188-9), tersā er- (118-1), tirig er- (309-3), tişi er- (246-2), toluğ er- (56-6), uçtmahlıg er- (239-7), uluğ er- (104-17), üküş er- (24-8), vācib er- (347-9), vākıf er- (407-3), veli er- (375-13), yādgar er- (168-1), yahşı er- (72-10), yalğan er- (351-6),

yalguz er- (432-13), yalıñg er- (86-13), yamağlıg er- (253-7), yaruğ er- (338-7), yaşar er- (5-1), yırağ er- (22-14), yoğ er- (23-8), zāhid er- (373-14), za‘if er- (12-6), zālim er- (297-8), zūlm er- (224-5).

kııl- : Bu yardımcı fiil de NF’de çok kullanılır. Türkçe isimlerle kullanılışının yanında Türkçe olmayan isimlerle de kullanılır. İsimlerle birlikte kullanılarak geçişli fiiller yapmaktadır. Nehcü’l-Ferādis’te kııl- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller şunlardır:

āb-dest kııl- (45-1), ādemī kııl- (425-4), ‘ādet kııl- (245-2), ‘adl kııl- (75-14), ‘afv kııl- (49-2), āgāz kııl- (199-16), āg (ı)r kııl- (268-4), āguluğ kııl- (152-13), āh kııl- (147-14), ‘ahd kııl- (47-17), akd kııl- (255-16), alçaqlık kııl- (16-13), āmāde kııl- (2-9), āmādelik kııl- (310-7), ‘amel kııl- (2-17), and kııl- (120-10), andağ kııl- (25-3) andağoğ kııl- (29-16), ārām kııl- (361-6), ārāste kııl- (151-15), arıg kııl- (408-6), artuğ kııl- (10-9), aruğ kııl- (275-3), ‘arza kııl- (48-6), ārzū kııl- (24-12), āsān kııl- (59-7), ‘āşılık kııl- (31-14), āsāyiş kııl- (251-9), aş kııl- (422-10), aşak kııl- (406-6), āşkäre kııl- (75-10), ‘atā kııl- (199-12), āvāz kııl- (31-8), ‘ayādat kııl- (101-10), ‘ayb kııl- (216-12), ‘aZāb kııl- (74-15), āzād kııl- (18-12), āzār kııl- (11-1), azık kııl- (7-8) ‘aziz kııl- (50-5), ‘azlet kııl- (269-1), ‘azm kııl- (21-17), bağ kııl- (18-2), bāğiça kııl- (245-8), bahā kııl- (359-9), bağıl kııl- (289-5), bağıllık kııl- (98-1), bağş kııl- (201-12), bağşış kııl- (49-10), balçık kııl- (278-5), bāng-i namāz kııl- (241-17), bar kııl- (147-7), bātıl kııl- (43-11), bay kııl- (401-13), bēg kııl- (41-5), bēglik kııl- (127-15), beğil kııl- (358-9), bende kııl- (327-12), berk kııl- (19-12), bevl kııl- (65-15), beyān kııl- (10-6), bēzār kııl- (416-17), binā kııl- (37-13), bişāret kııl- (81-2), bulamak kııl- (107-14), bulun kııl- (82-15), bühtān kııl- (362-9), bükreert kııl- (156-8), cebr kııl- (248-13), cefā kııl- (13-3), cehd kııl- (304-11), celve kııl- (55-17), cem‘ kııl- (2-9), cerāhat kııl- (118-6), cerh kııl- (376-16), ceza‘ kııl- (330-14), cihād kııl- (262-13), cimā‘ kııl- (261-17),

cür'et kıl- (402-7), cüvān-merdlik kıl- (272-3), çalıklık kıl- (52-13), çāre kıl- (223-1), darīg kıl- (259-8), da'vā kıl- (194-3), da'vet kıl- (20-1), def' kıl- (100-1), defn kıl- (103-16), delālet kıl- (188-1), derhost kıl- (13-12), dost kıl- (161-17), du'ā kıl- (13-4), edā kıl- (59-15), edeb kıl- (225-16), edebsüzlük kıl- (47-17), edgü kıl- (197-10), edgülük kıl- (185-15), eftār kıl- (134-11), ehyā kıl- (192-4), ehyālik kıl- (223-8), elçilik kıl- (131-8), emr kıl- (294-2), emr-i ma'rūf kıl- (106-10), endīşe kıl- (29-4), erklig kıl- (259-7), eşer kıl- (21-6), esīr kıl- (114-16), etmek kıl- (140-14), fāhīşe kıl- (333-1), farīza kıl- (58-10), fāş kıl- (157-10), fāyda kıl- (17-8), fāyida kıl- (74-11), fazīhat kıl- (226-8), fazl kıl- (147-12), feraḥ kıl- (395-8), fermān kıl- (394-4), feryād kıl- (16-9), fesād kıl- (277-2), fetḥ kıl- (111-9), fevt kıl- (242-2), feza' kıl- (215-9), fidākıl- (215-3), fikr kıl- (244-14), fisk kıl- (387-4), gāfil kıl- (380-10), galebe kıl- (12-15), gammāzlık kıl- (17-15), ganīmet kıl- (82-16), gāret kıl- (33-8), gark kıl- (80-3), gavga kıl- (81-6), gaybet kıl- (67-5), gāzab kıl- (180-9), gāzāt kıl- (6-13), gıybet kıl- (384-4), gısl kıl- (32-17), ḥaber kıl- (325-8), ḥabs kıl- (259-12), ḥabṭ kıl- (362-15), ḥacālet kıl- (29-6), ḥacāmet kıl- (34-2), ḥac (c) kıl- (37-2), ḥalāş kıl- (19-10), ḥalīfe kıl- (93-10), ḥalīfelik kıl- (92-7), ḥal (l) kıl- (407-2), ḥalvet kıl- (7-10), ḥamle kıl- (40-7), ḥandaḳ kıl- (32-9), ḥarāb kıl- (214-17), ḥarām kıl- (66-16), ḥarb kıl- (33-4), ḥarc kıl- (41-11), ḥarīşlık kıl- (391-4), ḥased kıl- (112-9), ḥasī kıl- (261-15), ḥāşıl kıl- (19-16), ḥaṭā kıl- (7-5), ḥatm kıl- (191-8), ḥayr kıl- (307-15), ḥayrān kıl- (402-8), ḥayr-bād kıl- (439-13), ḥāzır kıl- (143-9), helāk kıl- (10-4), helāl kıl- (294-8), hezīmet kıl- (32-13), ḥıdmet kıl- (67-14), ḥıyānet kıl- (195-8), hicret kıl- (27-4), ḥikāyet kıl- (292-7), ḥilāf kıl- (45-17), ḥīle kıl- (195-6), ḥitāb kıl- (58-10), ḥızlan kıl- (230-3), ḥor kıl- (11-2), ḥoşnūd kıl- (252-8), ḥusūmet kıl- (284-16), ḥüccet kıl- (327-7), ḥükm kıl- (70-3), ḥürmet kıl- (49-8), ırāḳ kıl- (412-16), i'ādet kıl- (388-16), 'ibādet kıl- (9-15), icābet kıl- (29-1), ictihād kıl- (228-10), 'id kıl- (216-8),

ihlāş kıl- (401-9), ihsān kıl- (209-9), ihtilāf kıl- (228-9), ihtilāţ kıl- (366-4), ihtirāz kıl- (220-14), ihtiyār kıl- (27-3), ihtiyāt kıl- (222-16), 'ikāb kıl- (119-4), 'ikāmet kıl- (219-6), ikrām kıl- (233-10), ikrār kıl- (34-6), iktidā kıl- (24-15), i'lām kıl- (13-13), iltifāt kıl- (15-16), imāmetlik kıl- (24-15), imāmluk kıl- (53-6), 'imāret kıl- (393-9), imtiḥān kıl- (430-15), imtinā' kıl- (361-17), imtişāl kıl- (281-13), in'ām kıl- (209-9), 'ināyet kıl- (444-10), inġen kıl- (82-9), inġiyād kıl- (94-12), inşāf kıl- (205-2), intikām kıl- (148-3), intizār kıl- (10-3), inzāl kıl- (427-4), irākat kıl- (365-5), i'rāz kıl- (186-1), işār kıl- (236-10), işlā ḡ kıl- (327-1), isti'dāt kıl- (28-3), istiġfār kıl- (46-1), istihsān kıl- (189-7), istikbāl kıl- (24-1), istirāhat kıl- (219-16), iş kıl- (15-17), işāret kıl- (34-15), 'itāb kıl- (287-11), i'tibār kıl- (372-11), i'tikād kıl- (86-17), i'timād kıl- (71-3), ittiba' kıl- (35-8), ittifaġ kıl- (15-3), i'zāz kıl- (164-2), izhār kıl- (36-7), 'izzet kıl- (78-7), ġabūl kıl- (5-11), ġabz kıl- (87-11), kāfirlik kıl- (48-15), kāhillik kıl- (31-12), ġahr kıl- (207-13), ġamluk kıl- (294-16), ġan kıl- (425-3), ġanā'at kıl- (192-15), ġarār kıl- (35-8), ġarındaş kıl- (27-4), ġaşd kıl- (16-17), ġaı' kıl- (246-4), ġatıġ kıl- (116-9), ġavī kıl- (110-16), ġaylūla kıl- (120-12), ġay (y) kıl- (389-4), ġazā kıl- (276-12), ġāzī kıl- (196-4), ġazīlik kıl- (220-1), kefen kıl- (131-7), kelimāt kıl- (432-11), kēng kıl- (224-11), kerāmet kıl- (317-10), kerem kıl- (59-7), kesb kıl- (262-4), keyd kıl- (353-9), ġılıġlıġ kıl- (105-12), ġişāş kıl- (85-16), ġişka kıl- (435-16), ġismet kıl- (75-8), ġiyās kıl- (198-9), ġifāyet kıl- (188-8), kim kıl- (96-8), ġonukluk kıl- (309-7), ġoymatlık kıl- (430-13), kōlige kıl- (38-9), kōnglek kıl- (294-13), kōprug kıl- (209-10), kōrklug kıl- (200-8), ġuble kıl- (272-15), ġul kıl- (372-14), ġulluk kıl- (92-15), ġurbān kıl- (37-4), ġuvvet kıl- (139-16), la'net kıl- (144-16), lukma kıl- (67-2), luıf kıl- (59-2), ma'işet kıl- (253-16), ma'lūm kıl- (36-11), ma'rūf kıl- (303-11), mashāra kıl- (67-5), ma'şiyet kıl- (265-6), ma'zūl kıl- (121-14), meded kıl- (95-1), medḡ kıl- (76-13), melāmet kıl- (16-3), men' kıl- (47-13), merḡabā

kıl- (54-17), mescid kıl- (10-10), meşakkat kıl- (110-15), meşgul kıl- (225-5), meşrûc
 kıl- (243-14), meşveret kıl- (14-12), meyl kıl- (67-17), minber kıl- (35-16), minnet kıl-
 (9-15), miskînlük kıl- (51-16), mu‘âmile kıl- (269-10), mu‘âmilet kıl- (31-3), mu‘âniķa
 kıl- (362-15), mufâhiret kıl- (36-16), muhâlifet kıl- (289-11), muhâfizat kıl- (379-12),
 muhtesiblik kıl- (308-1), muķarreb kıl- (429-9), mulâzimat kıl- (193-15), munâķiķa kıl-
 (232-5), mundaĝ kıl- (13-14), muᅡgsuz kıl- (110-16), musâbiķat kıl- (95-10), muşâfiķa
 kıl- (102-8), muşâfiķat kıl- (362-14), musahķhar kıl- (209-15), musallaᅡ kıl- (14-16),
 mustaĝrak kıl- (443-11), muşâhide kıl- (66-3), mutâbi‘at kıl- (128-5), mutâli‘a kıl- (231-
 15), muvâfaķat kıl- (117-9), mübâᅡ kıl- (281-12), mübâhât kıl- (264-14), mübârek-bâd
 kıl- (109-12), mübtelâ kıl- (328-5), mücâhide kıl- (289-9), mücadile kıl- (143-5),
 müdâvemet kıl- (232-16), mü‘ezzinlik kıl- (364-7), müheyyâ kıl- (384-15), mühür kıl-
 (77-14), mükâfat kıl- (390-7), mülk kıl- (319-16), münâcât kıl- (25-11), münâfiķlik kıl-
 (48-15), münevver kıl- (241-15), münker kıl- (106-10), müstecâb kıl- (73-13), müşerref
 kıl- (443-10), mütekebbirlik kıl- (419-7), müzeyyyen kıl- (147-7), naķil kıl- (6-9), naķl
 kıl- (444-2), namâz kıl- (10-10), naşîᅡat kıl- (84-7), nażar kıl- (30-5), ne kıl- (51-14),
 necâset kıl- (41-14), necis kıl- (12-5), nefret kıl- (421-2), nehy kıl- (380-2), nehy-i
 münker kıl- (106-10), neşr kıl- (407-1), neteg kıl- (7-12), nevᅡa kıl- (26-15), nevmîd
 kıl- (275-2), neZr kıl- (140-5), nezzâre kıl- (71-9), nidâ kıl- (31-11), nikâh kıl- (180-16),
 nişâr kıl- (206-11), nişân kıl- (37-4), nişe kıl- (48-14), niyâz kıl- (272-1), niyyet kıl- (47-
 1), oĝrılık kıl- (226-1), ortak kıl- (401-4), osal kıl- (224-10), oyaĝlık kıl- (286-15),
 oĝsüz kıl- (88-5), ‘özr kıl- (200-1), ‘özür kıl- (88-4), pâk kıl- (387-11), pâre kıl- (15-14),
 perâkende kıl- (401-15), perhîz kıl- (378-3), perişân kıl- (31-17), pēşe kıl- (117-15),
 pişimân kıl- (203-17), raĝbet kıl- (37-2), raᅡm kıl- (282-1), raᅡmet kıl- (13-2), râst kıl-
 (51-5), red kıl- (125-16), rek‘at kıl- (245-11), reml kıl- (47-2), revâ kıl- (328-14), riᅡlet

kıl- (88-16), ribāṭ kıl- (209-10), rivāyet kıl- (2-5), riyā kıl- (406-3), rucū' kıl- (20-15),
 rūzī kıl- (5-13), şabr kıl- (9-16), şabur kıl- (13-8), şadaқа kıl- (230-17), saқış kıl- (119-
 5), sākilik kıl- (367-1), şarf kıl- (258-1), sa'y kıl- (272-11), şayd kıl- (268-1), sebīl kıl-
 (135-5), secde kıl- (57-15), sefer kıl- (88-15), selām kıl- (11-3), sem'at kıl- (403-12),
 senā kıl- (57-17), ser-gerdān kıl- (440-1), seyr kıl- (98-16), seyyāhlik kıl- (262-11), şıfat
 kıl- (61-13), şifāhat kıl- (199-6), sihr kıl- (21-14), sirāyet kıl- (145-5), siyahāt kıl- (262-
 12), şoḥbet kıl- (31-2), su'āl kıl- (12-15), şulḥ kıl- (46-6), süçüg kıl- (402-5), şādīlik kıl-
 (319-4), şart kıl- (203-6), şefā'at kıl- (6-4), şefakat kıl- (59-4), şefi' kıl- (74-2), şefkat
 kıl- (87-2), şehīd kıl- (145-17), şerbet kıl- (99-11), şikāyet kıl- (72-13), şurū' kıl- (100-
 9), şükür kıl- (55-17), ta'accüb kıl- (22-13), ta'accübler kıl- (82-9), ta'am kıl- (29-1),
 ta'aşşub kıl- (229-1), tā'at kıl- (9-16), ta'bir kıl- (7-5), ta'cīl kıl- (11-10), tafahḥus kıl-
 (146-2), tağayyur kıl- (303-5), tağyir kıl- (368-1), taḥalluf kıl- (242-2), taḥammül kıl-
 (13-7), taḥriş kıl- (124-14), taḥt kıl- (82-3), taḥta kıl- (250-9), takāzā kıl- (152-10), takdis
 kıl- (277-5), takri' kıl- (267-14), takrīr kıl- (194-12), takşir kıl- (29-16), talāk kıl- (122-
 3), taleb kıl- (42-10), tama' kıl- (233-12), tamām kıl- (10-5), tamugluk kıl- (137-1),
 taṅgırlık kıl- (148-4), tapuğ kıl- (96-7), tar kıl- (224-5), taşadduk kıl- (199-12), taşarruf
 kıl- (254-6), taşavvur kıl- (243-15), taşdik kıl- (124-13), taşnif kıl- (207-17), tatlıg kıl-
 (314-8), tavāf kıl- (37-1), tavakḥuf kıl- (106-17), tāvān kıl- (71-12), ta'vīz kıl- (168-9),
 ta'yīb kıl- (160-13), tāyife kıl- (40-9), ta'yin kıl- (121-11), tāze kıl- (47-16), ta'zim kıl-
 (207-6), teberrük kıl- (25-10), tecribe kıl- (58-13), tefekkür kıl- (188-17), teferrüc kıl-
 (60-12), tefriḥ kıl- (208-11), tefzi' kıl- (343-5), teheccüd kıl- (413-10), te'ḥir kıl- (350-
 9), tehlīl kıl- (379-16), tekbir kıl- (30-6), tekebbür kıl- (371-2), telkin kıl- (299-7),
 temcīd kıl- (322-11), temessük kıl- (2-9), temettu' kıl- (395-16), tenāvul kıl- (25-4),
 tena'um kıl- (61-4), terbiyet kıl- (6-1), terk kıl- (147-1), tesbīḥ kıl- (83-8), teslīm kıl-

(102-2), teşvīş kı1- (244-14), tevāzu' kı1- (378-4), tevbe kı1- (45-17), teveccüh kı1- (24-9), tevekkül kı1- (21-10), teyemmüm kı1- (433-10), ticāret kı1- (15-4), tul kı1- (88-5), tūf kı1- (386-16), tūz kı1- (313-15), tūzlük kı1- (192-15), 'uqūbet kı1- (17-3), uluĝ kı1- (71-4), uluĝluk kı1- (131-8), 'umre kı1- (262-13), uruş kı1- (144-14), ustāhlık kı1- (192-1), üküş kı1- (248-12), ülüş kı1- (95-2), vācib kı1- (254-14), va' de kı1- (54-9), vaħy kı1- (301-1), vaqf kı1- (156-6), vaşiyet kı1- (85-9), va'z kı1- (35-16), vefā kı1- (140-12), vekīl kı1- (181-4), vesvese kı1- (213-16), veyrān kı1- (42-2), vidā' kı1- (184-8), vuqūf kı1- (84-6), yād kı1- (32-9), yaħşı kı1- (57-10), yaqın kı1- (440-14), yalınĝ kı1- (165-10), yamaĝ kı1- (105-15), yaman kı1- (70-8), yamanlık kı1- (150-17), yansı kı1- (19-6), yaruq kı1- (241-11), yawuq kı1- (225-1), yawuz kı1- (252-12), yazuq kı1- (86-11), yıraq kı1- (260-1), yükey kı1- (270-1), yüksek kı1- (324-16), yüzük kı1- (77-16), zabt kı1- (32-11), zaħm kı1- (21-9), zaħmet kı1- (41-12), zam kı1- (2-11), zārī kı1- (319-3), zārīlık kı1- (59-2), zāyi' kı1- (7-7), zecr kı1- (303-7), zem kı1- (387-12), zıkr kı1- (387-9), zinā kı1- (26-14), ziyāde kı1- (79-13), ziyāfet kı1- (395-6), ziyān kı1- (93-5), ziyāret kı1- (38-3), zulm kı1- (61-15).

tur- : Çok kullanılan bir yardımcı fiildir. İsimlerden sonra gelerek geçişsiz fiil yapmaktadır. NF'de tur- fiili ile kurulan birleşik fiiller şunlardır:

aç tur- (173-1), ala tur- (56-12), alçaq tur- (423-7), āmāde tur- (436-6), andaĝ tur- (69-7), andaĝoq tur- (427-7), asra tur- (204-10), bāķī tur- (324-7), bar tur- (3-16), bēĝ tur- (375-15), bē-ĝāyet tur- (59-5), berāber tur- (274-10), bēzār tur- (417-5), bıkr tur- (399-1), bir tur- (96-17), bitiglig tur- (117-4), butperest tur- (366-10), cādū tur- (35-2), cānsız tur- (217-1), cehennem tur- (14-10), cemalsız tur- (337-11), cemīl tur- (371-8), daraħtī tur- (254-16), delīl tur- (209-6), dervīş tur- (410-14), deryā tur- (194-17), destān tur-

(388-6), dost tur- (305-13), esir tur- (236-16), ezeli tur- (229-7), fani tur- (392-12), fariğ tur- (239-2), faşık tur- (183-11), fazıl tur- (432-12), fi'l tur- (370-1), fitne tur- (291-3), ğafil tur- (247-13), ğalib tur- (305-17), ğammāz tur- (67-8), hağ (k) tur- (34-16), haīm tur- (125-7), harām tur- (16-9), hās tur- (120-2), horluk tur- (45-12), hürmetsiz tur- (63-2), ilk tur- (51-6), kaçan tur- (234-8), kadar tur- (28-15), kadersiz tur- (231-6), kağguluğ tur- (130-9), kağim tur- (225-13), kağirlik tur- (366-15), kāmil tur- (158-16), kara tur- (23-4), karañġku tur- (279-3), karşu tur- (40-11), kaşlığ tur- (23-5), kağı tur- (371-13), kađi tur- (102-15), kavurtlığ tur- (23-8), keñġ tur- (23-7), kerim tur- (298-12), kesük tur- (326-14), kılık tur- (254-11), kılıklığ tur- (105-11), kiçig tur- (354-4), kim tur- (35-11), kişi tur- (110-7), meħasinliğ tur- (23-8), meşgul tur- (317-7), muħtesib tur- (307-10), münāfik tur- (376-7) münis tur- (343-11), muṭṭali' tur- (388-5), muvāfik tur- (293-17), münāfik tur- (376-7), müstağrak tur- (91-14), müstecāb tur- (250-5), müteħayyir tur- (375-7), nā-reside tur- (171-15), nāzir tur- (428-16), ne tur- (26-4), neteg tur- (19-7), oyağ tur- (15-9), oyağlık tur- (269-2), öwkelig tur- (121-16), pāk tur- (78-16), pārsā tur- (220-1), raħim tur- (298-12), sābit-kağem tur- (80-11), şāhib- 'ayāl tur- (410-14), şāhib firāş tur- (221-9), sāhir tur- (35-2), sasıg tur- (422-7), şavāb tur- (28-2), sewüglüg tur- (76-10), seyrek tur- (23-6), sezā tur- (84-1), şiddik tur- (103-2), sihr tur- (35-6), süçüg tur- (57-7), sünnet tur- (235-7), şefā'atçı tur- (262-2), tap tur- (393-9), taşra tur- (360-12), tegirmençi tur- (117-15), tek tur- (44-12), ten-dürüstlük tur- (202-8), tenlig tur- (23-5), tirig tur- (5-16), toluğ tur- (56-6), tölek tur- (23-6), töşeglig tur- (235-13), uçmaħlığ tur- (204-14), uluğ tur- (66-5), ümiz-vār tur- (232-6), üzeyök tur- (182-8), yağin tur- (101-1), yawuğ tur- (130-14), yawuğluk tur- (313-8), yoğ tur- (22-8), za'if tur- (86-5), ziyāde tur- (274-15).

I.3.1.2. İsim + Asıl Fiille Yapılan Birleşik Fiiler

Bu birleşik fiiller, bir isim ve bir fiil unsurundan meydana gelir. İsim başta, fiil sonda bulunur. Bu birleşik fiillerin bir kısmı NF'de deyimleşmiştir.

aç-:

rūze aç- (265-8).

adımla-:

adım adımla- (149-9).

aķ-:

yaş aķ- (21-8).

aķıt- :

yaş aķıt- (273-1).

aķtur-:

yaş aķtur- (242-14).

al- :

bey^cet al- (26-10), cevāb al- (349-13), fāyida al- (352-17), ĥatun al- (134-17), 'ibret al- (205-11), i'tibar al- (205-14), karşı al- (131-17), kuma al- (192-12), māya al- (220-4), metā^c al- (339-12), öğüt al- (311-17), rişvet al- (151-4), satġın al- (22-1), suw al- (82-5), ūcre al- (246-8).

asıl- :

ķazġan asıl- (125-9).

aşā- :

tenāvul aşā- (263-12).

at- :

oğ at- (138-9), ot at- (71-15).

ata- :

at ata- (368-2).

awla- :

aw awla- (155-12).

ay-:

‘āheste ay- (28-12), cevāb ay- (13-6), durūz ay- (93-14), kelime-i şehādet ay- (6-3), rızvān ay- (127-8), şalavāt ay- (104-4), selām ay- (173-3), şenā ay- (10-8), söz ay- (99-7), şehādet ay- (336-2), tekbīr ay- (30-3), telbiye ay- (39-10), te’vīl ay- (60-9), yalğan ay- (131-6).

ayt- :

cevab ayt- (191-10), du‘ā ayt- (273-11), hikāyet ayt- (52-17), huṭbe ayt- (112-7), kelime-i şehādet ayt- (154-6), la‘net ayt- (144-6), medḥ ayt- (82-17), naşihat ayt- (210-8), şalavāt ayt- (4-7), selām ayt- (4-5), şenā ayt- (4-2), söz ayt- (121-10), şehādet ayt- (154-6), telbiye ayt- (39-7), tesbīḥ ayt- (319-7), yalğan ayt- (339-4).

aytıl- :

telbiye aytıl- (37-12).

bağla- :

fūta bağla- (222-10), iḥrām bağla- (77-3), kemer bağla- (278-13), kuvvet bağla- (333-11).

bağlan- :

çeşme bağlan- (151-2).

bas- :

mühür bas- (133-5).

başla- :

namāz başla- (9-13), çerig başla- (39-13).

bat- :

kün bat- (37-15).

bêr-:

agu bêr- (196-16), ant bêr- (195-13), 'ariyyet bêr- (71-12), at bêr- (2-16), azı k bêr- (124-15), bahā bêr- (431-7), bela bêr- (324-12), berāt bêr- (241-4), berakāt bêr- (121-8), bereket bêr- (25-4), bey'et bêr- (105-3), bişāret bêr- (71-14), borç bêr- (425-8), boyun bêr- (91-2), cān bêr- (89-15), cemal bêr- (378-3), cevāb bêr- (48-1), cezā bêr- (261-3), cizye bêr- (335-14), destūr bêr- (22-6), emān bêr- (11-6), fazīlet bêr- (419-3), haber bêr- (3-15), hezīmet bêr- (114-15), hürmet bêr- (378-3), icāzet bêr- (15-4), 'izzet bêr- (50-1), kābīn bêr- (409-14), qaravaş bêr- (219-5), kuvvet b^ve^vr- (32-14), keffāret bêr- (419-2), mal bêr- (81-7), memleket bêr- (327-8), mühlet bêr- (143-13), mühr bêr- (280-1), müjde bêr- (100-9), mülk bêr- (50-4), nafaqa bêr- (262-4), naşīhat bêr- (268-5), necāt bêr- (293-1), nişān bêr- (114-2), nusret bêr- (9-4), or(u)n bêr- (206-11), ögüt bêr- (311-17), ömür bêr- (435-12), pādşāhlık bêr- (327-7), rā hat bêr- (315-3), renc bêr- (218-17), ruhsat bêr- (241-1), şadaqa bêr- (298-17), salţanat bêr- (210-13), selām bêr- (4-6), şevāb bêr- (100-6), sewünçi bêr- (20-6), şihhat bêr- (140-6), sökellik bêr- (328-4), sût bêr- (22-4), şifā bêr- (34-11), taḥsīn bêr- (205-1), talāk bêr- (122-4), tanuqluĸ bêr- (35-11), ten-dürüstluĸ bêr- (331-9), ten-dürüstlük bêr- (273-14), terke bêr- (347-5), tevfiĸ bêr- (59-15), til bêr- (185-6), tiriglik bêr- (435-13), uyku bêr- (15-13), ücre bêr- (297-11),

yārī bër- (4-4), yıllık bër- (335-14), yol bër- (21-6), yuluğ bër- (116-14), zaḥmet bër- (34-12), zamān bër- (440-15), zekāt bër- (94-12).

bèril-:

at bèril- (3-8), bişāret bèril- (90-12), cezā bèril- (260-8), destūr bèril- (200-1), ḥaber bèril- (116-11), selām bèril- (305-9).

bil-:

ḥaber bil- (49-3), mu'ayyen bil- (131-5), yaḳīn bil- (175-16), yetiz bil- (186-2).

biti-:

bitig biti- (78-13), cevāb biti- (190-3), ḥaṭ(t) biti- (133-5), şevāb biti- (60-1), şulḥ-nāme biti- (46-2).

bitil-:

şulḥ-nāme bitil- (46-10).

boğuzla- :

tewe boğuzla- (12-2).

bul-:

ḥalāvet bul- (247-10), lezzet bul- (369-17), necāt bul- (438-10), şihḥat bul- (34-4).

buyur-:

iş buyur- (285-1).

buzul- :

rūze buzul- (264-16).

cüftlen-:

ḥatun cüftlen- (192-10).

çat- :

yalğan çat- (381-7).

çewür- :

yüz çewür- (35-5).

çık- :

cān çık- (90-9), çeşme çık- (54-7), karşı çık- (49-3).

çıkar- :

peygāambar çıkar- (280-2).

çiz- :

haṭ (t) çiz- (149-9).

ek-:

ekin ek- (427-10), tuturğan ek- (292-12).

èlet- :

haber èlet- (48-10).

es-

yel es- (113-16).

eşit-:

haber eşit- (368-15), kulak eşit- (61-5), söz eşit- (368-10).

èt-:

raḥmet èt- (285-11).

ewür-:

yüz ewür- (13-16).

ıd-:

haber ıd- (325-11).

iç- :

ağu iç- (175-12), adaç iç- (370-8), and iç- (134-6), ant iç- (41-15), hamr iç- (61-15).

içür-:

hamim içür- (363-16).

çal- :

az çal- (102-12), baki çal- (25-9), bkr çal- (399-4), ebedi çal- (237-5), hali çal- (216-8), halvet çal- (157-8), mençgi çal- (323-4), miras çal- (246-15), tek çal- (16-6), yalguz çal- (184-7), yetim çal- (107-3), zayi çal- (164-13).

çaldur- :

baş çaldur- (378-11).

çat- :

çömçe çat- (28-17), çuyu çat- (307-13), ortak çat- (26-12), söz çat- (44-12).

çawşur- :

çol çawşur- (373-6).

çawuştur- :

çol çawuştur- (51-3).

çaytar-:

cevab çaytar- (54-8).

kaz- :

yer kaz- (338-13).

kazı-:

handak kazı- (29-1).

keçür-:

‘iddet keçür- (255-16), rüzgār keçür- (426-3).

keç- :

ihrām keç- (37-7), silāh keç- (24-1).

kel- :

ağ(ı)r kel- (28-4), ‘ayādatka kel- (140-4), ‘azāb kel- (117-9), başka kel- (203-2), ecel kel- (176-1), eğgölük kel- (292-11), emir kel- (4-5), fermān kel- (38-17), hayr kel- (232-7), hitāb kel- (58-3), hoş kel- (7-10), kağgu kel- (120-11), karşu kel- (57-8), kēç kel- (100-12), kerāhiyyet kel- (222-1), melāmet kel- (359-4), miñnet kel- (127-4), muķābil kel- (43-2), ölüm kel- (374-10), öwkesi kel- (117-16), peygāambar kel- (104-16), tilke kel- (161-11), peygāambarlık kel- (7-4), rāst kel- (7-5), suwsalık kel- (62-9), vucūdka kel- (218-7).

keltür-:

arādet keltür- (246-12), durüz keltür- (394-1), haber keltür- (31-9), islām keltür- (110-15), kelime-i şehādet keltür- (335-9), oğlan keltür- (68-6), vuķuf keltür- (275-12).

kemiş-:

ķur‘a kemiş- (414-7), seccāde kemiş- (268-12).

kes- :

ṭama^ʿ kes- (368-17).

key- :

kilīm key- (95-6), palās key- (395-15).

keydür-:

na^ʿlin keydür- (228-3), palas keydür- (358-5), tāc keydür- (228-3).

kıldur-:

ew kıldur- (209-16), ğusl kıldur- (359-1), imāmluḡ kıldur- (94-2), münādī kıldur- (184-3), nidā kıldur- (20-5), secde kıldur- (281-12), seyr kıldur- (317-17), taht kıldur- (209-12), yüzük kıldur- (77-16).

kılm-:

āmāde kılm- (368-15), ʿarza kılm- (187-9), beyān kılm- (240-16), binā kılm- (39-1), farīza kılm- (10-14), ğıybet kılm- (386-1), müzeyyen kılm- (235-12), su^ʿal kılm- (44-16), yād kılm- (10-7).

kılış- :

ʿahd kılış- (433-13), ğıybet kılış- (389-1), huşümet kılış- (203-15), la^ʿnet kılış- (143-10), mufāhıret kılış- (374-9), selām kılış- (438-14), şulḡ kılış- (151-7).

koğ-:

emānet koğ- (203-1), ḡālī koğ- (87-7), ihtiyār koğ- (84-11).

kol-:

emān kol- (11-4), ʿözür kol- (385-12).

qop- :

yel qop- (338-4).

qopar-:

ew qopar- (39-4), qubbe qopar- (156-6), saray qopar- (328-11).

qoy-:

emānet qoy- (75-4), gul qoy- (361-6), halvet qoy- (365-5), ihtiyar qoy- (84-9), sofrā qoy- (328-13), sūnnet qoy- (337-2).

köndür-:

yol köndür- (268-15).

kör-:

hor kör- (372-16), hoş kör- (147-1), köz kör- (61-4), maşlahat kör- (28-2), meşakkat kör- (58-14), revā kör- (246-10), şavāb kör- (19-6), tüş kör- (7-5), 'uqūbet kör- (236-17), üküş kör- (9-15).

körün- :

hor körün- (273-5), münevver körün- (321-5).

qur- :

öz qur- (392-17).

qus-:

irinġ qus- (389-5).

min- :

qatır min- (374-1).

okı- :

bāng-i namāz okı- (247-3), du'a okı- (160-2), ezān okı- (153-9), haṭ(t) okı- (322-17),
 huṭbe okı- (24-15), kaṣide okı- (259-8), kūr'ān okı- (118-5).

oltur- :

halvet oltur- (7-8).

öğret- :

kūr'ān öğret- (238-3).

öğü- :

arpa öğü- (141-7).

sağ- :

süt sağ- (295-12).

sağın- :

bāṭıl sağın- (226-11).

sağla- :

kaṣığ sağla- (54-5), yol sağla- (218-12).

sal- :

kol sal- (130-12).

sanç- :

bıçak sanç- (336-11), süngü sanç- (71-15).

sözle- :

ayra sözle- (23-6), bē-meze sözle- (288-5), bulğuşuk sözle- (23-7), söz sözle- (23-6), yalğan sözle- (2-8), yumşak sözle- (254-15).

sürt- :

mesvāk sürt- (266-8), yıdığ sürt- (263-5).

tap-:

çāre tap- (361-11).

tart-:

emgek tart- (408-14), şaf tart- (313-17) .

tat-:

ta'ām tat- (107-4).

tè- :

āh tè- (240-1), āmīn tè- (13-5), elḥamdu li'llāhi tè- (278-10), uf tè- (285-1).

teg- :

‘azāb teg- (117-10), āzār teg- (85-15), cevāb teg- (428-17), edğülük teg- (412-9), emgek teg- (89-16), fāyida teg- (98-8), ḥaber teg- (39-11), ig teg- (84-15), mea‘at teg- (202-9), meşakḳat teg- (333-5), miḥnet teg- (127-4), muşībet teg- (324-17), nevbet teg- (113-8), sōkellik teg- (326-8), suwsalık teg- (91-3), yamanlık teg- (412-15), zaḥmet teg- (48-16), ziyān teg- (215-5).

tegür- :

ḥaber tegür- (43-8), ĩzā tegür- (226-14), küç tegür- (390-2), mea‘at tegür- (209-8), meşakḳat tegür- (9-4), muşībet tegür- (323-9), risālet tegür- (9-16), ta‘ziyet tegür- (62-

13), til tegür- (175-3), yawuzluk tegür- (168-12), zaḥmet tegür- (6-1), zarar tegür- (32-4), ziyān tegür- (75-10).

tên-:

müsta‘mel tēn- (44-13).

tezgin- :

yel tezgin- (109-2).

tik- :

ḥayme tik- (199-11).

tile- :

‘āriyyet tile- (71-11), āsān tile- (58-15), beḥillik tile- (358-6), bey‘et tile- (183-7), dād tile- (185-7), destūr tile- (25-17), қаdḡusuzluk tile- (61-1), yārī tile- (139-9).

toqı- :

zenbīl toqı- (210-15).

toqıt- :

ḡalı toqıt- (210-1).

tök-

қан tök- (425-3).

tuḡ-:

ékiz tuḡ- (337-5), kün tuḡ- (37-15).

turuş-:

қаrşu turuş- (69-11).

tut-:

‘alem tut- (139-12), ‘aziz tut- (334-12), baḡ tut- (397-4), darig tut- (125-15), dirig tut- (45-5), dost tut- (91-13), duřman tut- (148-10), hāzır tut- (429-4), i’tikād tut- (69-14), arındař tut- (258-10), atıg tut- (345-14), kıřka tut- (436-2), kiig tut- (330-17), ma‘mūr tut- (420-9), ma‘zūr tut- (436-15), mūhim tut- (240-13), osal tut- (372-4), rāst tut- (118-4), rūze tut- (134-12), řākat tut- (90-16), ta‘ziyet tut- (338-10), teberrūk tut- (78-2), terke tut- (23-12), umın tut- (176-15), ūmiz tut- (417-13), yād tut- (201-15).

tutun- :

arındaş tutun- (258-12).

tutuş- :

el tutuş- (362-14).

tüne- :

oyağ tüne – (71-7).

tüş- :

erig tüř- (72-2), endiře tüř- (320-6), hālel tüř- (215-8), hařā tüř- (228-12), heybet tüř- (311-8), huřūmet tüř- (192-7), ıraḡ tüř- (227-13), muvāfaḡat tüř- (117-11), rāst tüř- (228-11), yıraḡ tüř- (223-17).

tütüz- :

‘ūd tütüz- (33-1).

sun- :

el(i)g sun- (211-15).

ur- :

agaç ur- (186-13), bıçak ur- (118-7), bukağı ur- (325-10), gul ur- (217-3), had(d) ur- (381-15), kamçı ur- (347-12), na'ra ur- (431-4), tabanča ur- (354-16), taht ur- (42-3), tekye ur- (235-14), yüz ur- (148-6), yıgaç ur- (196-12), zencir ur- (147-13).

urul- :

ot urul- (125-9), eyer urul- (52-12), taht urul- (9-7), yügen urul- (52-12).

ürül- :

borğu ürül- (177-3).

yandur-:

ot yandur- (41-17).

yap- :

etmek yap- (28-12).

yarıl- :

ay yarıl- (35-4).

yarlıka- :

cevab yarlıka- (11-4).

yarı- :

tañg yarı- (321-17).

yawu- :

ecel yawu- (341-5).

yay- :

muşallā yay- (221-13), sofra yay- (33-14).

yè- :

ḥarām yè- (294-11), nedāmet yè- (45-17), piṣīmān yè- (194-5), ribā yè- (61-15), ta‘ām yè- (108-14).

yédür- :

ḥarām yedür- (294-17).

yet-:

ecel yet- (298-14).

yoğur-:

un yoğur- (320-6).

yöri- :

ḳalem yöri- (238-12).

yürü- :

ḳatıg yürü- (23-8).

I.3.2. İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller

Farklı iki fiil, bir zarf-fiil eki (-a, -e, -u, -ü, -p) aracılığıyla bir araya gelerek yeni bir anlam ifade ediyorsa, bu tür kelime grupları da birleşik fiil oluşturur. Bu kelime grubunda anlamı değişen birinci kelimedir. İkinci kelimedede anlam değişikliği olmaz. Çekim sırasında değişikliğe uğrayan ikinci kelimedir.

NF’de Fiil+Fiil kuruluşundaki birleşik fiilleri tasnif ettik ve anlamlarına göre aşağıdaki şekilde sıraladık.

I.3.2.1. Yeterlik ifade eden birleşik fiiller: bil-.

I.3.2.2. Tezlik, çabukluk, kolaylık, anilik, kesinlik, istek ifade eden birleşik fiiller: bar-, başla-, bër-, ḳol-, ḳop-, ḳoy-, tile-, tut-, ur-, yè-.

I.3.2.3. Süreklilik ifade eden birleşik fiiller: **çal-, kel-, tur-, yöri-**.

I.3.2.1. Yeterlik İfade Eden Birleşik Fiiller

bil- :

alu bil- (391-11), aşı bil- (367-4), aytu bil- (164-17), azguru bil- (214-6), başka bil- (360-15), baru bil- (22-5), berü bil- (188-17), bitiyü bil- (190-3), bolu bil- (3-12), çıka bil- (45-13), eşitü bil- (90-15), kaçuru bil- (75-2), kaytaru bil- (34-2), keçü bil- (7-12), kelü bil- (100-13), kılı bil- (3-14), kirü bil- (56-16), kopa bil- (221-4), köndürü bil- (6-7), köt(ü)rü bil- (67-6), kutulu bil- (100-3), olturu bil- (240-14), öteyü bil- (59-8), saklayu bil- (121-14), saklanu bil- (300-10), sözleyü bil- (160-7), teyü bil- (183-11), tepretü bil- (140-2), tirilü bil- (128-13), turu bil- (84-15), tuta bil- (90-16), yöriyü bil- (21-1)

I.3.2.2. Tezlik, Çabukluk, Kolaylık, Anîlik, Kesinlik, İstek İfade Eden Birleşik Fiiller

bar-:

alu bar- (37-6)

başla- :

ağrıyu başla- (84-15), ahtarü başla- (435-1), aça başla- (12-17), ata başla- (138-9), aytu başla- (154-6), baru başla- (48-9), bolu başla- (417-15), çeyneyü başla- (33-15), eletü başla- (355-13), işleyü başla- (435-5), kaçta başla- (71-16), kaza başla- (28-3), kelü başla- (27-1), kılı başla- (47-5), korğa başla- (15-10), korquta başla- (10-1), körü başla- (7-4), küle başla- (108-2), oşşayu başla- (178-6), sözleyü başla- (98-17), teg (ü)rü başla- (10-1), titreyü başla- (9-8), uça başla- (42-17), ündeyü başla- (11-12), yağa başla- (292-8), yalbaru başla- (442-1), yığlayu başla- (55-11), yığlaşu başla- (87-6)

bêr- :

alu bêr- (159-5), ayta bêr- (4-5), aytu bêr- (52-17), bitiyü bêr- (409-6), ıda bêr- (7-16),
kılıu bêr- (7-8), ündeyü bêr- (70-2)

kol- :

yarlıkatu kol- (444-10)

kop- :

öre kop- (93-17), örü kop- (204-4)

tile- :

yarlıkayu tile- (120-1), yarlıkatu tile- (4-4)

tut- :

qalduru tut- (406-7)

ur- :

kezlep ur- (335-15)

yê- :

toya yê- (108-14)

I.3.2.3. Süreklilik İfade Eden Birleşik Fiiller

qal- :

baqa qal- (439-17), örü qal- (400-1)

kel- :

qava kel- (155-12), yığ(ı)lu kel- (73-16)

tur-: Bu yardımcı fiilin zarf-fiil ekleri olan -A, -U, -p ile ve sıfat fiil eki olan -mİş ile kullanıldığı fiilleri ayrı başlıklar altında gösterdik.

1. -A tur-:

bara tur- (48-16), büte tur- (66-14), çıka tur- (242-12), kaça tur- (265-14), kele tur- (133-7), kese tur- (66-14), köre tur- (428-1), öre tur- (235-16), sora tur- (290-13).

2. -U tur-:

aytu tur- (356-17), baru tur- (37-3), bolu tur- (19-5), çevrülü tur- (161-2), isteyü tur- (383-4), kelü tur- (167-12), kılu tur- (120-13), örü tur- (240-14), sıgımu tur- (227-14), titreyü tur- (102-9), ündeyü tur- (113-15), yanaşu tur- (179-8), yığlayu tur- (103-7).

3. -mİş tur-:

aytılmış tur- (444-3), tikmiş tur- (235-14), tikilmiş tur- (352-11), yapşunmuş tur- (438-12).

4. -p tur-:

açıp tur- (269-7), alıp tur- (23-10), asılıp tur- (67-11), aytıp tur- (39-7), āzārlap tur- (15-11), bağlāmp tur- (149-4), bākıp tur- (12-7), barıp tur- (39-13), bērip tur- (79-11), bērilip tur- (302-12), bırāqıp tur- (34-3), bildürüp tur- (210-12), bitip tur- (79-15), boğuzlap tur- (12-2), bolup tur- (4-13), cüftlendürüp tur- (14-14), çıkıp tur- (24-7), çürüp tur- (394-9), eletip tur- (22-3), eşitip tur- (119-17), içip tur- (149-3), qalıp tur- (101-8), qargap tur- (15-5), qazıp tur- (437-15), keçip tur- (177-9), kelip tur- (16-17), keltürüp tur- (24-8), kemişip tur- (112-11), kesip tur- (332-11), keyip tur- (245-15), keydürüp tur- (82-4), kılip tur- (11-2), kıldurup tur- (209-16), kirip tur- (9-9), koğup tur- (295-17), konup tur- (24-2), qoparıp tur- (328-11), qorqup tur- (325-17), qoyup tur- (238-3), körüp tur- (58-14), kötürüp tur- (169-6), qurup tur- (375-14), külüşüp tur- (12-8), olturup tur- (6-2), ozup tur- (432-14), öltürüp tur- (151-12), öwkelep tur- (292-4),

saqlap tur- (182-9), saqlayu tur- (428-1), sınıp tur- (432-16), suwsap tur- (148-14), tolup tur- (234-4), tkp tur- (328-12), tlenip m tur- (80-10), turup tur- (97-5), tutup tur- (202-2), tgp tur- (434-9), tkenip tur- (442-4), tşp tur- (415-17), yaratıp tur- (57-3), yarlıqap tur- (314-15), yaratıp tur- (57-3), yatıp tur- (123-4), yıgıp tur- (129-7), yıg(ı)lışıp tur- (135-8), ylp tur- (81-13)

yri :

keze yri- (262-11)

II. ÇEKİM

Fiiller iş, oluş ve hareket bildiren kelimelerdir. Dilde yalnız olarak kullanıldıklarında oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle görülürler. Fiiller, dilde çekimli olarak kullanıldıklarında da “bitmiş fiil”⁶⁶ olarak adlandırılan ve dilde yargıya dayanan bir anlam değeri kazanırlar.

Türk dilinin her döneminde olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de fiil çekimleri, fiil kök veya gövdelerine getirilen kip ekleri ile yapılmaktadır. Kip eklerinden hemen sonra da şahıs ekleri getirilir. Böylece fiil çekimi tamamlanır.

II.1. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS

Şahıs ekleri, fiilleri şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Çekimli bir fiildeki şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı kimin yaptığını bildirir.

Günümüz Türkiye Türkçesindeki fiillerde şahıs ekleri ya zamir kökenli ya da iyelik kökenlidir. Emir kipinde, kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Metinde karşılaştığımız fiillerdeki şahıs eklerinin kiplere göre kullanımını tablo şeklinde aşağıda gösterdik.

---

⁶⁶ Korkmaz, age., s. 567.

II.2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN

II.2.1. Basit Zamanlar

II.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Bu zamanda kullanılan fiil, geçmiş zamanda söyleyenin gözü önünde yapılmış olan bir hareketi ifade eder.⁶⁷ Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki –DI, –DU’dur. NF’de de –DI, –DU olarak karşımıza çıkmaktadır. Görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan zaman ve şahıs ekleri şu şekildedir:

Teklik

1. Şahıs	-Dİm, -DUm
2. Şahıs	-Dİng, -DUng
3. Şahıs	-Dİ –Ø

Çokluk

1. Şahıs	-DUK, -dımız
2. Şahıs	-Dİngİz, -DUngİz, -DUngUz, -DİngİzlAr
3. Şahıs	-DİlAr

Örnek fiil çekimi:

al-dı-m	kör-dü-m
al-dı-ng	kör-dü-ng
al-dı	kör-di
al-du-k	kör-dü-k
al-dı-ngız	kör-dü-ngüz

⁶⁷ bk. Görülen geçmiş zaman ekinin tarz ve bağlama fonksiyonuna dair Leylâ Karahan’ın bir makalesi vardır: Leylâ Karahan, “Görülen Geçmiş Zaman Eki –DI/–Dİ’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, TKA, S.28, C. 1-2, s. 335-341.

al-dı-lar   kör-di-ler

I. Teklik Şahıs:

Görülen geçmiş zaman birinci teklik şahıs eki -Dİm, -DUM'dur: ahtardım (192-1), astım (107-4), bildim (80-11), töktüm (158-13).

Çoklukla düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: çıkardım (192-2), küldüm (158-1), sançtım (335-16), turuğtım (351-15). Düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmeyen örnekler de vardır: sevdüm (413-7), sürçtim (299-15), yörüdüm (70-3).

Çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: asradım (286-5), bitidim (407-2), sınadım (80-11), tünedim (198-14).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: açtım (126-13), koçtım (31-14), sürttüm (320-16), uruğtım (406-11).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: ağrıldım (202-14), koydum (95-4), sordum (164-17), yundum (200-10)
- d. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelebilir: ığtım (48-16), koçtım (84-11), tüğtüm (434-10).

II. Teklik Şahıs:

Görülen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs eki -Dİñg, -DUñg'dur: aydıñg (73-12), bildiñg (336-2), söktüñg (349-9), sındurduñg (307-12).

Çoklukla düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: bulduñg (160-9), küldüñg (157-9), oygandıñg (353-4), yaratıñg (182-17). NF'de düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmeyen bir örnek tespit ettik: kavduñg (334-11).

Çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: başladınġ (15-11), egledinġ (110-11), sözledinġ (298-4), yıġladınġ (157-9).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: bastınġ (411-6), söktünġ (349-9), tüştünġ (224-1), yarattınġ (182-17).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: aldınġ (229-16), cüftlending (398-13), keç(ü)rdünġ (176-3), yuvduġ (103-13).
- d. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: kođtuġ (276-9).

III. Teklik Şahıs:

Görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs eki daima düz ünlüyle –DI şeklinde yazılır ve şahıs eki almaz: attı (17-7), emgetti (185-7), hoşlandı (212-9), yüreklendi (369-2).

-DI eki, düz ünlülü fiil kök ve gövdelerine geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: mandı (281-6), kapardı (440-8), satġaştı (23-15), tepretti (140-2). Bu ek, daima düz ünlülü kullanıldığı için, kendisinden önce gelen ünlü yuvarlak olduğunda düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: çökti (40-15), kuçtı (166-15), olturdu (7-14), tüwkürdi (202-13).

NF'de görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekiminde çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: atadı (368-2), kızledi (281-8), saçradı (349-7), yaradı (200-15).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: açtı (54-6), bişti (108-1), koptı (9-17), örtti (25-2).
- c. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ekin geldiği bir örnek tespit edilmiştir: kağdı (107-1).

d. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: kömdi (338-14), ulgaydı (22-9), üdürdi (3-6), yançıldı (338-3).

e. Tonlu ünsüzle biten üç fiil tonsuz ünsüzlü ek almıştır: ıdtı (120-10), keçti (440-5), koğtı (21-4).

NF'de aynı fiillerin hem tonlu hem tonsuz ünsüzlü ek aldıkları tespit edilmiştir: ıddı (13-1) ~ ıdtı (120-10), keğdi (37-7) ~ keçti (440-5), koğdı (87-5) ~ koğtı (21-4), şışdı (345-15) ~ şıştı (330-17), tikdi (104-5) ~ tiktı (139-14).

I. Çokluk Şahıs:

Görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs eki –DUK ve -dımız'dır. Kalınlık-incelik uyumu vardır: aştuk (53-7), bağladuk (126-10), keldük (26-7), kemiştük (358-11).

-DUK eki, yuvarlak ünlülü fiil kök ve gövdelerine geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: bolduk (77-1), koğduk (414-10), kördük (54-14), öltürdük (358-11). Bu ek, daima yuvarlak ünlülü olduğu için düz ünlülü fiil kök ve gövdelerine geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: bildük (4-6), eş(i)ttük (13-16), kıldı (157-8), yarattuk (345-11).

-dımız ekine ise NF'de bir yerde rastladık. O fiilde de düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir. yıgladımız (103-8).

Çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: sakladuk (136-7), suwsaduk (44-1), tedük (385-12), yıgladımız (103-8).

b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: bittük (26-6), çıktı (27-9), kemiştük (358-11), yettük (53-17).

c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: aldu^ğ (236-3), kavdu^ğ (33-3), oturdu^ğ (199-15), tegdü^ğ (56-7).

II. Çokluk Şahıs:

Görülen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs ekleri -Dİ^ğIz, -DU^ğIz, -DU^ğUz, -Dİ^ğIzAr'dır: ağırladı^ğız (256-3), bērdi^ğiz (76-14), çew(ü)rdü^ğüz (74-12), keterdi^ğizler (33-2), kōndü^ğuz (15-8).

-Dİ^ğIz eki, fiil kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: bıraktı^ğız (435-7), keçti^ğiz (240-2), sakındı^ğız (117-7), yigrendi^ğiz (384-9).

-DU^ğIz ekinin kendisi düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemektedir. Eklendiği fiillerde de düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: keltürdü^ğiz (124-3), oturdu^ğız (78-2).

-DU^ğUz eki, kök ve gövdelerinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: oturdu^ğuz (123-11), öktürdü^ğüz (170-1), örttü^ğüz (123-12), urdu^ğuz (86-2). Bu ek, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: sevdü^ğüz (402-11).

-Dİ^ğIzAr eki, metinde sadece bir örnekte tespit edilmiştir. O fiilde de düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: keterdi^ğizler (33-2).

Ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere daima tonlu ünsüzlü ek gelir: başladınğız (435-7), tedinğiz (213-10), tiledinğiz (252-12), yığladınğız (99-14).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: bıraktınğız (435-7), koptunğuz (435-7), satğıştınğız (252-11), öğretinğiz (172-4).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: keldinğiz (64-7), keltürdüñğiz (124-3), kondunğuz (15-8), tırgüzdünğüz (438-7).

III. Çokluk Şahıs:

Görülen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs eki –DIIAr'dır. Daima düz ünlülü olarak kullanılır: anğladılar (227-16), tüştiler (130-17), uwtandılar (374-13), üdürdiler (365-15).

-DIIAr eki, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: birlediler (443-14), çağırdılar (256-13), kefenlediler (131-11), yaydılar (33-14). Bu ek, fiil kök ve gövdelerinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: kırtuldılar (248-7), olturguzdılar (87-4), öldiler (74-5), tuttılar (23-12).

Çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: çoğladılar (45-6), istediler (20-6), taşladılar (348-12), yediler (29-17).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü ek gelir: astılar (367-12), içtiler (43-16), külüştiler (12-5), töktiler (277-4).
- c. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ekin geldiği bir örnek tespit edilmiştir: kıpdılar (344-4)
- d. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: aşırdılar (358-15), kömdiler (34-7), uydılar (35-7), yıkıldılar (171-8).

e. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonsuz ünsüzlü bir ek tespit edilmiştir: **koğtılar (96-11)**.

NF'de sadece bir fiilde –DIIAr ekinin hem tonlu hem de tonsuz ünsüzle kullanıldığını gördük: **koğdılar (344-4) ~ koğtılar (15-14)**.

II.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

II.2.1.2.1. –mİş

Bu zamanda kullanılan fiil, geçmiş zamanda yapılmış, tamamlanmış ve başkasından öğrenilmiş bir hareketi, işi ifade eder. Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki –mİş'tir. NF'de de –mİş olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan zaman ve şahıs ekleri şu şekildedir:

Teklik

1.Şahıs	-mİş-men
2.Şahıs	-mİş-sen
3.Şahıs	-mİş-Ø

Cokluk

1.Şahıs	Ø
2.Şahıs	-mİş-siz
3.Şahıs	-mİşlAr

Örnek fiil çekimi: almış-men   görmüş-men
                           almış-sen   görmüş-sen
                           almış   görmüş
                           —   —
                           almış-siz   görmüş-siz
                           almışlar   görmüşler

NF'de öğrenilen geçmiş zaman çok sık kullanılmaz. Kullanılan şekiller genellikle üçüncü teklik ve çokluk şahsa aittir. Birinci teklik şahsa ait bir örnek, ikinci teklik ve çokluk şahsa ait birkaç örnek tespit edilmiştir. Birinci çokluk şahıs için örnek tespit edilememiştir.

I. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman birinci teklik şahıs eki –mİş- men'dir. Sadece bir örnek tespit edilmiştir: ermiş-men (375-13).

-mİş-men eki, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiile geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: ermiş-men (375-13).

II. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs eki –mİş-sen'dir. Ek, kök ve gövdelerinde ince ünlü bulunduran fiillere geldiğinde kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: ermiş-sen (431-6), ewürmiş-sen (13-16), temiş-sen (32-12). Ek, kök ve gövdelerinde kalın ünlü bulunduran fiillere geldiğinde kalınlık-incelik uyumu görülmemektedir: çıkmış-sen (224-4), kılmış-sen (32-9), suvamış-sen (224-4), unutmuş-sen (288-5).

-mİş-sen eki, fiil kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: çıkmış-sen (224-4), kılmış-sen (32-9), kirmiş-sen (13-16), temiş-sen (32-12). -mİş-sen eki, kendisi daima düz ünlü kullanıldığından fiil kök ve gövdelerinde yuvarlaklık ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlak uyumu bozulmaktadır: ewürmiş-sen (13-16), unutmuş-sen (228-5).

III. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs eki daima düz ünlülü –mİş şekliyle kullanılır ve şahıs zamiri almaz: bağlamış (28-8), keğmiş (102-5), ündemiş (416-5), yarumış (414-16).

-miş eki, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: barmış (160-17), esilmiş (18-6), ıdılmış (390-7), kelmiş (57-12). Bu ek, kendisinden önce gelen fiilin son hecesi yuvarlak ünlülü geldiğinde ise düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: endürülmüş (168-12), körmiş (104-14), tutulmuş (235-11), yawumış (299-6).

I. Çokluk Şahıs:

NF'de örnek tespit edilememiştir.

II. Çokluk Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs eki -miş-siz'dir. Sadece üç örnek tespit edilmiştir: bolmuş-siz (242-5), favt kılmış-siz (242-4), oturmuş-siz (242-5).

-miş-siz eki, fiili kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: kılmış-siz (242-4). Bu ek, kök ve gövdelerinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır.: bolmuş-siz (242-5), oturmuş-siz (242-5).

III. Çokluk Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs eki -mişlar'dır: almışlar (42-7), kuçmuşlar (172-16), sözleşmişler (417-9), yığılmışlar (239-13).

-mişlar eki, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: barmışlar (293-9), kalmışlar (415-7), kirmişler (136-7), saşınmışlar (414-14). Bu ek, fil kök ve gövdelerinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: bolmuşlar (53-5), köçmüşler (414-13), öltürmüşler (339-15), tutmuşlar (347-6).

II.2.1.2.2. -p turur, -(I/U)p turur

Eckmann, “Harezmi Türkçesi” adlı makalesinde -p turur ekini “Belirli Geçmiş Zaman” başlığı altında “alıp turur mân” şeklinde örnek fiil çekimi ile vermiştir. İfade ettiği anlamın; “a. Neticeleri devam etmekte olan tamamlanmış eylem b. Başlanmış ve hâlâ devam etmekte olan eylem” olduğunu söylemektedir.⁶⁸

Karamanlıoğlu, Gülistan Tercümesi’nde öğrenilen geçmiş zamanın bu kullanımı için şunları söylemektedir: “-p gerundium ekine *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman şekli *turur - durur* getirilip tasrif edilmesidir; *-p turur-men, -p turur-sen, -p turur...* gibi”⁶⁹

Toparlı, bu eki, “Belirli Geçmiş Zaman” başlığı altında “başla-p turur men” şeklinde örnek fiil çekimi ile vermiştir.⁷⁰ Toparlı, İrşâdü’l-Mülük ve’s-Selâtin adlı kitabında da, “Belirli Geçmiş Zaman” başlığı altında eserden sadece iki örnek tespit ettiğini söylemektedir⁷¹: *bol-up turur* (132 b/5), *bol-up tururlar* (229 a/6).

Öğrenilen geçmiş zaman için -miş ekinden başka - (I/U)p turur kullanımını da NF’de görebilmekteyiz. NF’de öğrenilen geçmiş zaman çekimi için tespit ettiğimiz örneklere göre çekim tablosu şöyledir:

Teklik

1. Şahıs	-p turur-men, -(I/U)p turur-men
2. Şahıs	-(I/U)p turur-sen
3.Şahıs	-p turur-Ø, -(I/U)p turur-Ø

⁶⁸ Eckmann, age., s. 34.

⁶⁹ Karamanlıoğlu, Gülistan Tercümesi, TDK Yay., Ankara, 1989, s.LXVIII

⁷⁰ Toparlı, age., s. 29.

⁷¹ Toparlı, İrşâdü’l-Mülük ve’s-Selâtin, TDK Yay., Ankara 1992, s.126.

Çokluk

1. Şahıs	-(I/U)p turur-miz
2. Şahıs	-(I/U)p turur-siz, -(I/U)p turur-sizler
3. Şahıs	-p tururlar, -(I/U)p tururlar

Örnek fiil çekimi: keyip turur-men
 keyip turur-sen
 keyip turur
 keyip turur-miz
 keyip turur-siz, keyip turur-sizler
 keyip tururlar

NF'de öğrenilen geçmiş zaman çekimi için -p turur , -mİş ekinden daha az tespit edilmiştir. Birinci teklik şahsa ait dört örnek, ikinci teklik ve birinci çokluk şahsa ait üç örnek, ikinci çokluk şahsa ait iki örnek vardır. Üçüncü teklik ve çokluk şahsa ait örnekler daha çoktur.

-(I/U)p turur-men eki, eklendiği fiilin son hecesinde yer alan ünlüye göre yardımcı ses olarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir: életip turur (22-3), eş(i)tip turur-men (119-17), koşup turur-miz (408-15), külüşüp tururlar (12-8).

I. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman birinci teklik şahıs ekleri -p turur-men, - (I/U)p turur-men'dir: körüp turur-men (58-14), satgın alıp turur-men. (23-10). -p turur-men, ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenir: āzārlap turur-men (15-11), tilep turur-men (158-15).

II. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs eki -(I/U)p turur-sen'dir. NF'de üç örnek tespit ettik: keyip turur-sen (245-15), örtüp turur-sen (326-13), tüyüp turur-sen (434-9).

III. Teklik Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs ekleri –p turur, - (I/U)p turur'dur ve şahıs ekleri almaz: kurup turur (375-14), sınıp turur (432-16), tolup turur (234-4), tüşüp turur(415-17). –p turur eki, ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenmektedir: karğap turur (15-5), saqlap turur (182-9), yarlıkap turur (314-15).

I. Çokluk Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs eki -(I/U)p turur-miz'dir.

-p turur-miz, - (I/U)p turur-miz eklerinde şahıs ekinin “biz” yerine “miz” kullanıldığı görülmektedir: kelip turur-miz (112-1), koğup turur-miz (408-15), yaşlıg bolup turur-miz (428-7).

II. Çokluk Şahıs :

Öğrenilen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs eki -(I/U)p turur-siz, -(I/U)p turur-sizler'dir. NF'de sadece iki örnek tespit edilmiştir. kötrüp turur-siz (169-6), gıybat kılıp turur-sizler (385-10).

gıybat kılıp turur-sizler (385-10) örneğinde şahıs eki –siz yerine –sizler şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

III. Çokluk Şahıs:

Öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs ekleri –p tururlar, - (I/U)p tururlar'dır: asılıp tururlar (67-11), koğup tururlar (295-17), sakımp tururlar (171-3), turup tururlar (97-5). –p tururlar, ünlü ile biten fiillere doğrudan gelir: boğuzlap tururlar (12-2), yülüp tururlar (81-13).

II.2.1.3. Şimdiki Zaman

Bu zamanda kullanılan fiil; iş, oluş veya hareketin içinde bulunan zamanda başladığını ve devam etmekte olduğunu bildirir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanı ifade eden üç ek vardır: “1. – (I)yor, 2. –mAktA 3. –mAdA”⁷² NF’de bu eklerin üçüne de rastlanılmaz.

Eckmann, Harezmi Türkçesinde şimdiki zaman ifade eden yaygın bir fiil şeklinin geniş zaman olduğunu söylemektedir.⁷³ Diğer çekimli şeklin ise “zarf-fiil (-a, -u, -yu) + turur” üzerine şahıs zamirinin gelmesiyle oluştuğunu söylemektedir.⁷⁴

Karamanlıoğlu, eski metinlerde olduğu gibi, Gülistan Tercümesi’nde de genellikle şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman kullanıldığını; ancak “-p” zarf-fiil ekine “turur” eklenip öğrenilen geçmiş zamanı ifade ettiği gibi, -a/-e zarf-fiil ekine de “turur/durur” getirilmesi ile şimdiki zamanın açıkça ifade edildiğini; aslında bu şeklin günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı gibi tur-/dur- yardımcı fiili ile yapılan bir devamlılık ifadesi olduğunu, zamanla devamlılık ifadesi ile şimdiki zamanın karışması ve tur-/dur- yardımcı fiilinin muzari şeklinde benzer hece düşmesi ile bir “-a-dur” şekli ortaya çıkararak yeni bir şimdiki zaman ifadesi meydana getirdiğini söylemektedir.⁷⁵

Vahit TÜRK, şimdiki zaman eklerinden olan –(I)yor ekinin Eski Anadolu Türkçesinde yorı- şekli ile görülmeye başladığını; Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde şimdiki zamanın, geniş zaman ekleri –Ar, -Ur, -yUr ile karşılandığını söylemektedir.⁷⁶ NF’de şimdiki zaman, –Ar, -Ur, -yUr ekleri yanı sıra “-a turur/-e turur” şekli ile de karşılanmıştır. Vahit TÜRK, Harezmi Türkçesi sahasının asıl şimdiki zamanının “Fiil+zarf-fiil (-a / -e,-ı / -i, -u/-ü, -yu / -yü)+ turur+şahıs zamiri” şeklinde yapıldığını ve yardımcı fiil olarak tur- yanında seyrek olarak yat- fiilinin de kullanıldığını söylemektedir.⁷⁷

⁷² Korkmaz, age., s. 611.

⁷³ Eckmann, age., s. 31.

⁷⁴ Eckmann, age., s. 33.

⁷⁵ Karamanlıoğlu, age., s. LXX.

⁷⁶ Vahit Türk, Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, TDAY-Belleten 1996, TDK Yay., Ankara 1999, s. 291-340.

⁷⁷ Türk, age., s. 297.

Eckmann, Karamanlıoğlu ve Türk'ün söylediği gibi NF'de Şimdiki zamanın geniş zaman ekleriyle karşılandığını, bunun yanı sıra “-a turur/ -e turur” Şekli ile de Şimdiki zaman ifade edildiğini gördük. Geniş zaman ekleri ile ifade edilen Şimdiki zaman örneklerini “geniş zaman” konusu içerisinde vermeyi uygun gördük. Burada “-a/-e turur” ile karŐılaŐılan Şimdiki zaman örneklerini inceledik.

NF'de Şimdiki zaman çekiminde kullanılan zaman ve Şahıs ekleri Şu Şekildedir:

Teklik

1. Şahıs	-U turur-men
2. Şahıs	-U turur-sen
3. Şahıs	-A turur-Ø, -U turur-Ø

Çokluk

1. Şahıs	-U turur-miz
2. Şahıs	-A turur-siz,
3. Şahıs	-A tururlar, -U tururlar

Örnek fiil çekimi: baru turur-men
baru turur-sen
baru turur
baru turur-miz
baru turur-siz
baru tururlar

NF'de bu ek ile yapılan Şimdiki zaman örneklerinin çok az olduğunu gördük. Birinci ve ikinci teklik Şahsa, birinci ve ikinci çokluk Şahsa ait birer örnek tespit ettik. Birinci teklik ve çokluk Şahsa ait ise birçok örnek bulunmaktadır.

I. Teklik Şahıs:

Şimdiki zaman ikinci teklik Şahıs eki -U turur-men'dir. Sadece bir örnek tespit ettik: baru turur-men (37-3)

II. Teklik Şahıs:

Şimdiki zaman ikinci teklik şahıs eki -U turur-sen'dir. Sadece bir örnek tespit ettik: za'if bolu turur-sen (360-2).

III. Teklik Şahıs:

Şimdiki zaman üçüncü teklik şahıs ekleri -A turur, -U turur'dur ve şahıs zamiri almaz.

-A turur: büte turur (66-14), çıça turur (242-12), kele turur (133-7), köre turur (428-1).

-U turur: çewrülü turur (161-2), fırsat isteyü turur (383-4), ündeyü turur (113-15), yığlayu turur (103-7)

I. Çokluk Şahıs:

Şimdiki zaman birinci çokluk şahıs eki -U turur-miz'dir. Sadece bir örnek tespit ettik: işlâh kılu turur-miz (436-13)

II. Çokluk Şahıs:

Şimdiki zaman ikinci çokluk şahıs eki -A turur-siz'dir. Sadece bir örnek tespit ettik: bara turur-siz (48-16).

III. Çokluk Şahıs:

Şimdiki zaman üçüncü çokluk şahıs ekleri -A tururlar, -U tururlar'dır.

-A tururlar ekine bir örnekte rastladık: kese tururlar (66-14)

-U tururlar: baru tururlar (200-10), kelü tururlar (167-12), kılu tururlar (386-8), yanaşu tururlar (179-8).

II.2.1.4. Geniş Zaman

Bu zamanda kullanılan fiil iş, oluş veya hareketin geniş bir zaman içinde yani "her zaman" olabileceğini bildirir.

Eckmann, geniş zamanın anlam olarak “şimdiki zamanı (anlık fiilleri), yaygın olan ve zaman ifade etmeyen fiilleri ve gelecek zamanı” bildirdiğini söylemektedir. Geniş zaman eklerini de –r (-ar, -ur) olarak vermektedir.⁷⁸

Kuznetsov, “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair” adlı makalesinde Türkiye Türkçesindeki eklerin etimolojilerini inceleyerek geniş zamanın Eski Türkçede anlam olarak “geçmiş zaman, gelecek zaman, şimdiki zaman” şeklinde kullanıldığını söylemektedir.⁷⁹

Ergin, geniş zamanın “her zaman, geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman, gelecek zaman” olmak üzere üç çeşit zamanı ifade ettiğini; bu üç zaman içinde en çok gelecek zamanı ifade ettiğini, eskiden şimdiki zaman ifadelerinin çok kuvvetli olup günümüz Türkiye Türkçesinde ise biraz şimdiki zaman ifade ettiğini, genellikle geçmiş zaman ifadelerinin zayıf olduğunu söylemektedir.⁸⁰

Hacıeminoğlu, geniş zamanın fiilin ifade ettiği oluş, hareket veya durumun belirli bir zamanda olmayıp, hâlde veya gelecekte yapılabileceğini bildirdiğini, bu bakımdan geniş zaman eklerinin genellikle şimdiki ve gelecek zamanı ifade ettiğini söylemektedir. Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri adlı eserinde elindeki metnin geniş zaman eklerinin “geniş zaman ve şimdiki zaman” ifade ettiğini söyleyerek eserden örnekler vermiştir.⁸¹

Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil adlı kitabında geniş zaman eklerini, geldiği fiillerin ünlü ve ünsüzle bitmelerine göre, ünsüzle biten fiilleri de tek heceli veya birden fazla heceli olmalarına göre ayrıntılı olarak inceleyerek Kutadgu Bilig’den örnekler vermiştir.⁸² Ayrıca Ercilasun, “Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler” adlı makalesinde de geniş zaman eklerinin tarihî gelişimini incelemiştir.⁸³

⁷⁸ Eckmann, age., s. 30-31.

⁷⁹ Petro İ. Kuznetsov, “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, TDAY-Belleten 1995, Ankara 1997, s. 206.

⁸⁰ Ergin, age., s. 291.

⁸¹ Hacıeminoğlu, Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri, TDK Yay., Ankara 2000, s. 129-136.

⁸² Ercilasun, age., s. 102-125.

⁸³ Ercilasun, “Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler”, Türk Kültürü Araştırmaları 17-21, 1983, s. 115-119.

Korkmaz, geniş zaman kipinin geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine aldığını, her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahip olduğunu söylemektedir.⁸⁴

Eckmann, Kuznetsov, Ergin, Hacıeminoğlu, Ercilasun ve Kokmaz'ın söylediği gibi geniş zaman “geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman”ı içine almaktadır. Geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman dilimindeki iş, oluş ve hareketleri ifade etmektedir.

NF'de -r, -Ar, -Ur ve -yUr şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır. Geniş zaman çekiminde kullanılan zaman ve şahıs ekleri şu şekildedir.

Teklik

1. Şahıs	-r-men, -Ar-men, -Ur-men, -yUr-men
2. Şahıs	-r-sen, -Ar-sen, -Ur-sen, -yUr-men
3. Şahıs	-r-Ø, -Ar-Ø, -Ur-Ø, -yUr-Ø

Çokluk

1. Şahıs	-r-miz, -Ar-miz/-Ar-biz, -Ur-miz/-Ur-biz, -yUr-biz
2. Şahıs	-r-siz, -Ar-siz, -Ur-siz, -yUr-siz/-yUr-sizler
3. Şahıs	-rAr, -ArAr, -UrAr, -yUrAr

Örnek fiil çekimi:	kelür-men	körer-men
	kelür-sen	körer-sen
	kelür	körer
	kelür-miz	körer-biz
	kelür-sizler	körer-siz
	kelürler	körerler

⁸⁴ Korkmaz, age., s. 637.

I. Teklik Şahıs:

Geniş zaman birinci teklik şahıs ekleri –r-men, -Ar-men, -Ur-men, -yUr men'dir.

-r- men eki, ünlüyle biten fiillere yardımcı ses almadan gelmektedir: ārzūlar-men (153-6), küniler-men (65-6), tiler-men (6-3), ünder-men (78-17), yığlar-men (280-13).

-Ar-men ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: çıkar-men (434-15), korkar-men (361-5), tutar-men (125-15), tüşer-men (361-2).

-Ur-men eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: bulur-men (267-3), buy (u)rur-men (60-1), körür-men (102-5), öltürür-men (48-13). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: çağırur-men (275-9), emgenür-men (117-13), teziginür-men (106-14), uyalur-men (59-13).

-yUr-men eki, ünlüyle biten fiillere gelmektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmez: bitiyür-men (246-4), okıyur-men (322-17), yeyür-men (146-12), yığlayur-men (237-10).

NF'de kör-, tüş- fiillerinin hem –er hem –ür geniş zaman ekleriyle, tile-, yığla- fiillerinin de hem –r hem –yUr geniş zaman ekleri ile kullanıldığını gördük: körer-men (9-7) ~ körür-men (102-5), tüşer-men (361-2) ~ tüşür-men (369-14), tiler-men (6-3) ~ tileyür-men (7-11), yığlar-men (280-13) ~ yığlayur-men (237-10).

II. Teklik Şahıs:

Geniş zaman ikinci teklik şahıs ekleri –r-sen, -Ar-sen, -Ur-sen, -yUr-sen'dir.

-r- sen eki, ünlüyle biten fiillere yardımcı ünlü almadan gelmektedir: ağırlar-sen (8-11), sözler-sen (361-4), tiler-sen (243-13), yığlar-sen (55-12).

Tek heceli fiillere gelebilen -Ar-sen ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: kaçar-sen (361-1), kèter-sen (356-16), satar-sen (246-11), sorar-sen (298-12).

Ünsüzle biten fiillere gelen -Ur-sen eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: buyrur-sen (322-1), kağgurur-sen (280-14), köt(ü)rür-sen (8-11), oturur-sen (353-17). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: aytur-sen (14-12), kaytarur-sen (129-5), öğrenür-sen (223-6), yaratür-sen (277-2).

-yUr-sen eki, ünlüyle biten fiillere gelmektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmez: sözleyür-sen (373-16), teyür-sen (399-2), tileyür-sen (7-10), yöriyür-sen (20-9).

NF'de sözle-, tile-, yığla- fiillerinin hem -r hem de -yUr geniş zaman ekleriyle kullanıldığını gördük: sözler-sen (361-4) ~ sözleyür-sen (373-16), tiler-sen (243-13) ~ tileyür-sen (7-10), yığlar-sen (55-12) ~ yığlayur-sen (21-9).

III. Teklik Şahıs:

Geniş zaman üçüncü teklik şahıs ekleri -r, -Ar, -Ur, -yUr'dur ve şahıs zamiri almaz.

-r eki, ünlüyle biten fiillere yardımcı ünlü almadan gelmektedir: ağnar (315-17), oynar (183-11), ter (99-1), tırmarlar (386-6).

-Ar eki, ünsüzle biten tek heceli fiillere gelir. -Ar ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: çomar (363-8), emer (362-3), tözer (86-7), yağar (234-8).

-Ur eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: köydürür (315-17), tök(ü)lür (299-5), turuğur (442-9), uruşur (335-15). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: esritür (363-2), kamaşur (102-6), sargarur (243-8), ténür (27-4).

-yUr eki, düz ünlüyle biten fiillere geldiğinden düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: bezeyür (308-11), komıyur (9-8), sasıyur (389-12), yelpiyür (235-15).

NF'de meñge-, oğşa-, sözle-, tile-, ünde-, yığla-, yöri- fiillerinin üçüncü teklik şahısta hem -r hem de -yUr geçmiş zaman ekleriyle kullanıldığını gördük: meñger (53-3) ~ meñzeyür (228-16), oğşar (303-12) ~ oğşayur (115-9), sözler (261-13) ~ sözleyür (214-10), tiler (61-1) ~ tileyür (7-8), ünder (23-1) ~ ündeyür (222-11), yıglar (53-14) ~ yıglayur (11-15), yörir (280-17) ~ yöriyür (60-8).

I. Çokluk Şahıs:

Geniş zaman birinci çokluk şahıs ekleri -r-miz -Ar-miz /-Ar-biz, -Ur-miz/-Ur-biz, -yUr-biz'dir.

-r-miz eki, ünlüyle biten fiillere yardımcı ünlü almadan getirilmektedir: oynar-miz (354-1), tiler-miz (155-10).

-Ar-miz/-Ar-biz ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: atar-biz (354-1), baçar-miz (149-16), sewer-miz (435-16), tutar-biz (254-7).

-Ur-miz/-Ur-biz eki, kök ve gövdelerinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: öltürür-biz (134-14), uruşur-biz (44-8). Bu ek, kök ve gövdelerinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: bilür-miz (146-3), kaytarur-biz (345-11), kirür-miz (49-17), sıg (ı)nur-biz (387-13).

-yUr-biz eki, düz ünlüyle biten fiillere geldiğinden düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: tileyür-biz (379-7), yeyür-biz (257-6), yıgılayur-biz (239-1).

NF'de bar-, kay(ı)t-, kıl-, kör- fiillerinin şahıs zamirlerinin hem "miz" hem de "biz" ile kullanıldığını gördük: barur-miz (214-7) ~ barur-biz (37-5), kay(ı)tur-miz (46-12) ~ kay(ı)tur-biz (45-12), kılur-miz (141-4) ~ kılur-biz (94-12), körer-miz (365-10) ~ körer-biz (11-5).

II. Çokluk Şahıs:

Geniş zaman ikinci çokluk şahıs ekleri -r-siz, -Ar-siz, -Ur-siz, -yUr-siz / -yUr-sizler'dir.

-r-siz ekine bir örnek tespit ettik: yıgılar-siz (117-8).

-Ar-siz ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: öger-siz (374-16), korçar-siz (375-6), körer-siz (119-13), sewer-siz (160-3).

-Ur-siz eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde ekin ünlüsü düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir: öltürür-siz (134-15), urur-siz (355-1), yandurur-siz (299-9). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: ağırsınur-siz (124-4), bilür-siz(94-1), sanur-siz(149-17), sözleşür-siz (227-5).

-yUr-siz eki, ünlüyle biten fiillere gelir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: aldayur-siz (402-7), saklayur-siz (199-7), tınglayur-siz (420-14), titreyür-siz (243-3).

NF'de yıgla- fiilinin hem -r hem de -yUr geniş zaman ekleri ile kullanıldığını gördük: yıglar-siz (117-8) ~ yıglayur-siz (103-7). Ayrıca NF'de yigren- fiilinin şahıs zamirinin hem "siz" hem de "sizler" şeklinde kullanıldığını gördük: yigrenür-siz (384-11) ~ yigrenür-sizler (397-17).

III. Çokluk Şahıs:

Geniş zaman üçüncü çokluk şahıs ekleri -rAr, -ArAr, -UrAr, -yUrAr'dır.

-rAr eki, ünlüyle biten fiillere araya yardımcı ses almadan gelmektedir: sözlerler (67-14), têrler (60-6), ündêler (146-6), yörirler (67-6).

-ArAr ekinin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: aşarlar (439-17), çakarlar (67-9), qazarlar (27-17), sökerler (11-5).

-UrAr eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: köndürürler (268-15), kör(ü)nürler (319-13), sewnüşürler (412-14), tuwqururlar (155-16). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulunduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur: aşaturlar (143-1), qanaturlar(386-6), tikiürler (319-1), yaturlar (172-16).

-yUrAr eki, ünlüyle biten fiillere gelmektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmez: isteyürler (171-1), otlayurlar (298-11), saklayurlar (318-15), yeyürler (67-3).

NF'de tē-, tile-, yōri- fiillerinin hem -r hem de -yUrAr geniş zaman ekleriyle kullanıldığını gördük: tērler (60-6) ~ tēyürler (8-14), tilerler (20-1) ~ tileyürler (4-4), yōrirler (67-6) ~ yōriyürler (50-10).

Metni dikkatle incelediğimizde geniş zaman ekleriyle yapılan çekimlerin birçoğunun Türkiye Türkçesine şimdiki zamanda çevrilebileceği kanaatine vardık.⁸⁵ Örnekler:

Abū Hanīfe (rahmhi) İbnü Sīringe aydı kim: (16) Tüşüm bolur, güristānga barur-men taķı Peygāambar 'as'nunġ ravzasını ahtarur-men taķı sünġüklerini çıkārur-men, yana burunķı tēg ol sünġüklerini ornaşturur-men. Bu hāllardın sonġ oyğandım (191-15,16,17).

Ebu Hanife İbnü Siringe sordu ki: Düş görüyorum, mezarlığa gidiyorum ve Peygamber(a.s.)'in mezarlığını alt üst ediyorum ve kemiklerini çıkاریyorum yine önceki gibi o kemikleri yerleştiriyorum (191-15, 16, 17).

Yā Alī, ol kün kim üzenġde bar erdi ol neersenı edā kılġıl. Ėmdi maġga kelġil! tēdi. Ėmdi men andaġ sēzer-men kim bu künlerde kerek kim men Resūlga ulansam , tēdi erse, kıızı Ummi Kūlşüm yıġlayu başladı erse (153-2,3,4).

Ey Ali, o gün ki üzerimde vardı o şeyi yerine getir. Şimdi bana gel dedi. Şimdi ben öyle seziyorum ki bu günlerde olmalı ki ben Resula kavuşsam, dediğinde kıızı Ümmi Gülsüm ağlamaya başladı (153-2,3,4).

Bir kün Zeliġhānġ dāyası bar erdi, ol aydı: Ey Zeliġhā seniġ zaġmatıġ bar kim kündin kün za'if bolu turur-sen? tēdi erse, Zeliġhā yıġlayu başladı. Dāyası aydı: Ne için

⁸⁵ bk. Kevser Acarlar, "Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri", Türk Dili, C. XX, 213 (Haziran 1969), s. 250-254.

yıġlayur-sen ? tedi erse, Zeliĥā aydı kim: Kōnglümde bir söz bar, aymakġa uftanur-men, tedi erse (361-1,2,3).

Bir gün Zeliha'nın süt annesi vardı, o sordu: Ey Zeliha senin üzüntün var ki günden güne zayıf oluyorsun (zayıflamaktasın)? Dediğinde Zeliha ağlamaya başladı. Süt annesi sordu: Ne için aġlıyorsun? Dediğinde Zeliha söyledi ki: Gōnlümde bir söz var, söylemeye utaniyorum dedi (361-1,2,3).

II.2.1.5. Gelecek Zaman

Bu zamanda kullanılan fiil, yapılan işin gelecek bir zaman içinde gerçekleşeceğini bildirir.

Eckmann, Harezmi Türkçesi konusunu işlerken gelecek zaman ve gereklilik kipini aynı başlıkta göstererek bu zamanda kullanılan fiil çekimini “-ġay/-gey+ şahıs zamiri” şeklinde gösterir.⁸⁶ Bu zamanda yapılan fiil çekimlerinin üç fonksiyonu olduğunu da belirtmektedir: a. Gelecek zaman, b. İstek veya talep, c. Tahmin

Mecdut Mansuroġlu, “Türkçe’de -ġay/-gey Eki ve Türemeleri” adlı yazısında ekin yapısı ile ilgili olarak ileri sürülen belli başlı görüşler hakkında bilgiler vermektedir.⁸⁷

Hüsrev ü Şirin’de -(y)ısar ekine iki örnek verilmiştir⁸⁸: ġalma-yısar 3946, yıġla-yısar 4584. Mu’inü’l -Mürid’de -ġa/-ge ekine örnek verilmiştir⁸⁹: bir-ge men 245/2, tur-ġa

⁸⁶ Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, Tarihi Türk Şiveleri, (Çev. M. Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 204.

⁸⁷ Mevdut Mansuroġlu, “Türkçe’de -ġay/-gey Eki ve Türemeleri” Jean Deny Armaġanı, Ankara 1968, s. 171-183.

⁸⁸ Hacıeminoġlu, *age.*, s. 140.

⁸⁹ Toparlı, Mu’inü’l Mürid, Erzurum Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Erzurum 1988, s. LVIII.

sen 279/3. Söylenilen bu eklerden biz NF'de sadece -ğay /-gey, -ĠU eklerine rastladık. Diğer -ğa / -ge; -(y)ısar⁹⁰ şekillerine rastlamadık.

Mecdud Mansuroğlu, “Türkçede -ĠU Ekinin Fonksiyonları” adlı makalesinde -ĠU ekinin Eski Türkçeden başlamak üzere, yeni Doğu Türkçesine kadar olan Orta Asya bölgesindeki gereklilik ve yakını manalarının gelecek zaman manasına kaydığını, bu kullanışın çok yayılıp bu geniş devre ve saha içerisinde iyelik ekleri ile birlikte birinci planda gelecek zaman çekimli fiili olarak tanındığını; aslında zamanla hiç ilgisi olmayan bu ekin uğradığı anlam değişimleri yüzünden sonunda zaman bildirebildiğini söylemektedir.⁹¹

Ercilasun, Kutadgu Bilig'de gelecek zaman için “-ğa, -ge; -ğay, -gey; -ğu, -gü” eklerinin kullanıldığını söylemektedir. Ercilasun, Kutadgu Bilig'de ikinci derecedeki gelecek zaman ekinin -ğu, -gü olduğunu; eserde rastladığı örneklerin çoğunda “turur” bildiricisi ile kullanılmasının -ğu, -gü'lü şekillerin henüz isim hâlini koruduğunu düşündürdüğünü; gerçekte bu şekillerin Karahanlı Türkçesinde, bir gelecek zaman çekimi olarak yeni teşekkül etmeye başladığını ve aslında bu eklerin gereklilik çekiminde kullanılmakta olduğunu söylemektedir.⁹²

Hacıeminoğlu, gelecek zamanın “-ısar, -iser; -ğay, -gey; -ası, -esi; -ğu, -gü” şekillerle ifade edildiğini söyler ve eklere Husrev ü Şirin'den örnekler verir.⁹³

⁹⁰ bk. Talat Tekin, “-ısar Ekinin Türeyişi” Türk Dili, C. III, 1954, s. 453-454, “-ısar Eki Hakkında” Türk Dili, C. IV, 1954, s. 89-96., Vecihe Kılıçoğlu, “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki”, Türk Dili, C. III, 1954, s. 516-518.

⁹¹ Mansuroğlu, “Türkçede -ĠU Ekinin Fonksiyonları”, Türkiyat Mecmuası, C.X, 1951-53, s. 347.

⁹² Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-, Gazi Üniv. Yay., Ankara, 1984, s. 126-129.

⁹³ Hacıeminoğlu, age., s. 140-143.

II.2.1.5.1. -GAy/-KAy

Metinde gelecek zamanı anlatmak için en çok kullanılan ek -GAy/-KAy'dır. Bu ekte ğ-> k- ve g- > k- değişimi görülebilmektedir: ahtarğaylar (55-2) ~ açkaylar (19-13).

Çekim tablosunu şöyle gösterebiliriz:

Teklik

1. teklik	-GAy-men
2. teklik	-GAy-sen
3. teklik	-GAy-Ø, -KAy-Ø

Çokluk

1. Çokluk	-GAy-miz, -GAy-mUz
2. Çokluk	-GAy-siz, -GAy-sizler
3. Çokluk	-GAyAr, -KAyAr

Örnek fiil çekimi: alğay-men   körgey-men

alğay-sen   körgey-sen

alğay   körgey

alğay-miz   körgey-miz

alğay-siz   körgey-sizler

alğaylar   körgeyler

I. Teklik Şahıs:

Gelecek zaman birinci teklik şahıs eki -GAy-men'dir. -GAy-men eki, kendisinden önce gelen hecenin ünlüsüne uyarak kalınlık-incelik uyumu girmektedir: katğay-men (196-7), kelgey-men (397-5), kig(ü)rgey-men (323-13), yungay-men (171-5).

-GAy/-KAy ekinin G- ünsüzü kendisinden önceki hecenin son ünsüzüne her zaman uymaz:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: ağırlağay-men (196-10), tanığay-men (146-1), tilegey-men (331-10).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: açğay-men (149-5), çıkğay-men (176-5), satğağay-men (133-1), yatğay-men (374-11).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: azğurgay-men (279-7), cüflendürgey-men (152-3), kètergey-men (149-12), ozğay-men (95-5).

II. Teklik Şahıs:

Gelecek zaman ikinci teklik şahıs eki –GAy-sen'dir. Kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: bulğay-sen (132-2), kelgey-sen (23-14), kirgey-sen (192-6), turğay-sen (373-11)

-GAy/-KAy ekinin G- ünsüzü kendisinden önceki hecenin son ünsüzüne her zaman uymaz:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: asrağay-sen (178-12), tegey-sen (344-17), yegey-sen (16-6), yuğay-sen (87-6).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: kawaşğay-sen (166-5), satğağay-sen (157-17), sişgey-sen (372-9).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: bergey-sen (356-14), kurtulğay-sen (201-4), tırgüzgey-sen (192-5), yığlınğay-sen (25-15).

III. Teklik Şahıs:

Gelecek zaman ikinci teklik şahıs ekleri –GAy, -KAy'dır ve şahıs zamiri almaz. Kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: boğuzlağay (214-3), kêtgey (144-8), ölgey (129-15), uluğsingay (376-11).

Ünsüz uyumuyla ilgili veriler şöyledir:

a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: erigey (267-11), fermānlağay (408-1), yegey (145-8), yışığay (241-6).

b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: akğay (66-11), bulğaşğay (179-14), bütgey (332-6), ekgey (435-2).

c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: öltürgey (154-12), sızğay (234-5), söklüngey (17-9), suğalgay (385-7).

d. Tonsuz ünsüzle biten iki fiilin tonsuz ünsüzlü ek aldığı görülmektedir: sökkey (284-16), tüşkey (66-7).⁹⁴

I. Çokluk Şahıs:

Gelecek zaman birinci çokluk şahıs ekleri –GAy-miz, -GAy-mUz'dur. Kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: adırğay-miz (14-2), alğay-miz (46-11), bilgey-müz (34-15), bilgey-miz (34-16), kılğay-miz (14-2), koğğay-miz (98-3), ölgey-miz (292-10), tutğay-miz (90-17).

NF'de bir örnekte şahıs ekinin –müz olarak kullanıldığı görülmüştür: bilgey-müz (34-15)

Ünsüz uyumu çoklukla görülmektedir:

⁹⁴ Eckmann'ın okuyuşu böyledir. Fakat bütgey, ekgey gibi okuyuşlarla karşılaştırdığımızda bir yanlış değerlendirme olduğu görülmektedir. Birlik sağlanarak –gey okunmasının daha doğru olduğu düşüncesindeyiz.

a. Tonsuz ünsüzle biten bir fiilde tonlu ünsüzlü ek geldiği bir örnekte tespit edilmiştir: tutğay-miz (90-17).

b. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: ayğay-miz (187-4), bergey-miz (324-8), kirgey-miz (46-11), oğullangay-miz (112-17).

II. Çokluk Şahıs:

Gelecek zaman ikinci çokluk şahıs ekleri –GAY-siz, -GAY-sizler'dir. –GAY eki bir önceki ünlüye uyarak kalınlık-incelik uyumuna girmektedir: ayğay-siz (215-8), bargay-siz (20-3), bulğay-siz (111-4), kay(ı)tğay-sizler (93-4), kètergey-siz (149-14), körgey-siz (54-14), öltürgey-siz (134-9), urğay-siz (154-4), yigrengey-siz (324-3).

Ünsüz uyumu ile ilgili durum şöyledir:

a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelmektedir: sözlegey-siz (103-10), yüklegey-siz (155-2).

b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: çıkğay-siz (87-7), eletgey-siz (103-15), katğay-siz (26-11).

c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: alnğay-siz (311-17), ıalğaysiz (281-3), kömgey-siz (103-16), mingey-siz (23-10).

NF'de bir fiilde şahıs zamirinin “siz” yerine “sizler” olarak kullanıldığını gördük: kay(ı)tğay-sizler (93-4).

III. Çokluk Şahıs:

Gelecek zaman üçüncü çokluk şahıs ekleri –GAYlAr, -KAYlAr'dır. Kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: açkaylar (19-13), bağlağaylar (18-2), başğaylar (109-5), kefenlegeyler (131-4), kırğaylar (279-8), ölgeyler (253-16), tøkgeyler (277-3), turğuzğaylar (109-4), yetgeyler (407-17).

Çoklukla ünsüz uyumu görülmektedir:

- a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir: azlağaylar (402-13), horlağaylar (402-13), süregeyler (18-2), yüklegeyler (390-3).
- b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: bırakğaylar (363-15), kemişgeyler (238-14), ölçgeyler (374-11), tutğaylar (314-9).
- c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: tirilgeyler (57-11), yapşunğaylar (272-10), yuwğaylar (131-4), yümgeyler (158-6).
- d. Tonsuz ünsüzle biten iki fiile tonsuz ünsüzlü ek gelmektedir: açğaylar (19-13), oğşatğaylar (402-6).

II. 2.1.5.2. –GU

Bu ek aslında sıfat-fiil ekidir. Fakat bazı örneklerde “turur” ile kullanıldığında gelecek zamanı ifade etmektedir. Daha önce görüşlerine yer verdiğimiz Mansuroğlu ve Ercilasun’a göre –GU eki, bünyesinde iyelik eki bulunan çekimli fiildir. (bk. s.122) NF’de çok az kullanılmaktadır. Birinci ve ikinci teklik ve çokluklarla üçüncü çokluk şahıslar için bu yapıya rastlamadık. Sadece üçüncü teklik şahıs için “-ğu/-gü + iyelik eki + turur” kullanımını tespit ettik.

III. Teklik Şahıs: kargışı bolğusu turur (137-5), kızğangusu turur (234-10), kelğüsü turur (77-8), kılğusu turur (234-10).

II.2.1.6. Şart Kipi

Korkmaz, “Dilek–Şart Kipi” başlığı ile konuyu ele alarak bu kipi, bir oluş ve kılışı “şart”a veya “dilek, istek ve niyet”e bağlayan bir tasarlama kipi olduğunu belirtir.⁹⁵ Ayrıca şart kipi kuran –sA eki’nin temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta

⁹⁵ Korkmaz, age., s. 676.

bağlayan ve kendisi yalnız başına bir yargı bildirmeyen bir tasarlama kipi olduğunu da söyler.⁹⁶

Eckmann, şart kipinin –sA eki olduğunu belirterek şart çekiminin Harezmi Türkçesinde a) Gerçek şart b) Gerçek olmayan şart c) İstek, rica olmak üzere üç fonksiyonla kullanıldığını söylemektedir.⁹⁷

Şart kipi, Türkçede –sA eki ile yapılır⁹⁸. Bu ek, şart bildirmenin yanı sıra dilek, istek, rica da bildirir. Kendisi tek başına bir yargı bildirmez. Temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir tasarlama kipidir⁹⁹. NF’de şart kipinin çekim tablosu şöyledir:

Teklik

1. Şahıs	-sAm, -sA-men
2. Şahıs	-sAnġ
3. Şahıs	-sA- Ø

Cokluk

1. Şahıs	-sAK
2. Şahıs	-sAnġIz, sAnġIzAr
3 Şahıs	-sAlAr

Örnek fiil çekimi: alsam   körsemen
                           alsanġ   körsenġ
                           alsa   körse
                           alsak   körsek

⁹⁶ Korkmaz, age., s. 681.

⁹⁷ Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, Tarihi Türk Şiveleri, (Çev. M. Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 200.

⁹⁸ Ekle ilgili geniş bilgi için bk. Leylâ Karahan, “-sa/-se Eki Hakkında”, Türk Dili, 516 (Aralık 1994) s. 471-474.

⁹⁹ Gürer Gülsevin, “Türkçede –sA Şart Gerundiumu Üzerine”, Türk Dili, 467 (Kasım 1990), s. 276-279.

alsañgız   körseñgizler
alsalar   körseler

I. Teklik Şahıs:

Birinci teklik şahıs şart kipi çekiminde iki farklı kullanım vardır: -sAm, -sA-men.

-sAm ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: atlasam (434-1), aysam (147-8), bağlasam (434-1), bastursam (209-4), içsem (298-14), kessem (81-15), kirsem (16-8), körsem (146-1), koşsam (81-15), okısam (177-7), kurtulsam (284-3), ölsem (290-1), öltürsem (339-10), satğaşsam (335-6), sürsem (86-17), tikilesem (369-13), tilesem (154-2), ulansam (153-4), ursam (32-4), yañılsam (114-2).

-sA-men ekinin kullandığı iki fiile rastladık: kütğarsa-men (370-14), yatsa-men (186-7). Bu fiillerde kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumu görülmektedir.

II. Teklik Şahıs:

İkinci teklik şahıs şart kipi çekimi -sAñg ile yapılmaktadır.

-sAñg ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: adırsañg (349-4), bütsenñg (79-1), çıksañg (16-6), mansañg (79-2), içsenñg (364-16), keçelesenñg (434-15), kirsenñg (16-9), koşsañg (257-3), kolsañg (367-7), körsenñg (71-6), küysenñg (182-12), okısañg (160-17), ölseñg (258-1), söwsenñg (229-1), tegürsenñg (78-11), turuksañg (249-1), tutsañg (261-8), tutunsañg (258-12), yawusañg (261-16), yusañg (103-13).

III. Teklik Şahıs:

Üçüncü teklik şahıs şart çekiminde –sA kullanılır, şahıs eki almaz.

–sA ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: ağıtsa (68-17), çatsa (381-4), çökse (24-5), eksütse (177-13), ertelese (390-13), karısa (433-8), kawaşsa (34-16), kay(ı)tsa (46-15), kaynasa (193-12), kopsa (230-13), kuçuşsa (362-15), kurısa (222-12), ornaşa (427-15), saşsa (314-3).sawusa (250-12), sökse (17-4), tüwkürse (44-10), uysa (61-2), ürülse (177-3), yapşunsa (304-11).

I. Çokluk Şahıs:

Üçüncü teklik şahıs şart kipi çekimi –sAK ile yapılmaktadır.

-sAK ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: ağırlasağ (253-15), aysağ (344-13), bağlasağ (253-14), bérsek (163-15), bışursağ (25-9), çıksağ (310-6), eletsek (343-15), ıdsağ (19-8), kelsek (203-2), ketersek (27-13), katsağ (19-11), kazsağ (28-1), kırtulsağ (27-14), oğşatsağ (128-14), satsağ (359-3), tutsağ (19-8), uruşsağ (335-6), yatsağ (119-11), yesek (257-5).

II. Çokluk Şahıs:

İkinci çokluk şahıs şart çekiminde iki kullanım karşımıza çıkmaktadır: -sAñĠz, -sAñĠzlar.

-sAñĠz ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: ağırlasañĠz (169-2), bağlasañĠz (92-2), bıraşsañĠz (69-13), birlesenañĠz (111-14), buy(u)rsañĠz (129-13), fermānlasañĠz (246-13), keşseñĠz (33-

4), keçseñgiz (168-3), keltürseñgiz (428-10), körsenñgiz (380-13), minsenñgiz (106-1), kazısañgız (155-3), kórksañgız (193-1), kıoyısañgız (116-16), sındursañgız (69-13), teg(ü)rsenñgiz (180-2), teseñgiz (103-11), ündetsenñgiz (128-8), yıg(ı)lsañgız (169-1), yülüseñgiz (383-1).

NF’de bir örnek olan bol- fiilinde hem –sAñgız hem de –sAñgızlar eklerinin kullanıldığını gördük: bolsañgız (4-7) ~ bolsañgızlar (343-4).

III. Çokluk Şahıs:

Üçüncü çokluk şahıs şart çekiminde –sAlAr kullanılır.

-sAlAr ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: çomsalar (55-2), içürseler (183-1), kesseler (66-13), kıolsalar (444-11), mindürseler (404-5), oyansalar (293-11), ölseler (284-3), sözleşseler (216-16), sürseler (238-9), tartısalır (313-17), teseler (25-6), tileşeler (19-15), turuşsalar (69-11), tutsalar (238-9), uysalar (304-7), yandursalar (238-13), yaysalar (442-12), yıgılasalar (442-13), yıgımsalar (431-16), yigrenseler (308-13).

II.2.1.7. İstek - Emir Çekimi

Yerine getirilmesi istenen işi emir yoluyla ifade eden kiptir. Kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Sadece üçüncü çokluk şahıs çekimi, üçüncü teklik şahıs çekimindeki kip ekine –lar çokluk eki getirilmesiyle yapılır.¹⁰⁰

Eckmann, Harezmi Türkçesi konusunda emir kipini “İstek-Emir” başlığı altında değerlendirmiştir.¹⁰¹ Günümüz Türkçesinde olduğu gibi o dönemde de emir kipi “emir” dışında “istek” de ifade etmektedir.

¹⁰⁰ Ercilasun, “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine” Türk Dili, S. 505, 1994, s. 3-9.

¹⁰¹ Eckmann, a.g.e., s. 199.

Bu çalışmamızda önce metindeki emir eklerini tespit ettik ve aşağıdaki gibi tabloda gösterdik.

I. Teklik

1. Şahıs	-AyIm, -AyIn, -GAyIn, -yIn
2. Şahıs	-GIl, -GUl, KIİ
3. Şahıs	-sUn

I. Çokluk

1. Şahıs	-Allm, -Allng, -AllK, -GAllng
2. Şahıs	-ng, -Inng, -Unng, -ngIz, -InngIz, UngUz, -UngIz, -InngIAr, -UnngIAr
3. Şahıs	-sUnIAr

I. Teklik Şahıs:

Birici teklik şahıs emir kullanımında dört şekil karşımıza çıkmaktadır: -AyIm, -AyIn, -GAyIn, -yIn . Bu eklerde kalınlık-incelik uyumu görülmektedir.

-AyIm eki, bir örnekte karşımıza çıkmaktadır: bëreyim (366-14).

-AyIn eki en çok kullanılan şekildir. Ünsüzle biten fiillere gelir. Bu ekin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: içeyin (99-10), keseyin (48-17), müneyin (24-5), sorayın (14-4).

-GAyIn eki sık kullanılır. Bu ekin geldiği fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir. bağışlağayın (222-14), ısparlağayın (102-1), ötegeyin (209-9), ündegeyin (11-11). NF'de ünlüyle biten fiillere gelmektedir: bitigeyin (46-2), tegeyin (259-12), tilegeyin (31-9), yegeyin (138-2).

-yIn eki de bir örnekte karşımıza çıkmaktadır: bağlayın (360-7).

NF'de b r- fiilinde hem –AyIm hem de –AyIn Şekilleri kullanılmıştır: b reyim (366-14) ~ b reyin (97-7).

II. Teklik Şahıs:

İkinci teklik Şahıs emir kullanımında  c Şekil karşımıza çıkmaktadır, eksiz de yapılmaktadır: GII, -GUL, -KII.

Sertkaya, eŐid/eŐidgil örneğinde görüldüğü üzere emir kipinin ikinci teklik Őahsına gelen bu –gil/-gil ekinin “emir çekim eki” değil “emir kuvvetlendirme eki” olduğu görüşündedir.¹⁰²

-GII¹⁰³ ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik uyumu görülmektedir:  aldurĐıl (57-17), kirgil (21-14), oyĐanĐıl (323-2), tind rgil (378-14). Kemal Eraslan, ikinci teklik Şahıs emir eki –Đıl, -gil'in Doğu Türkçesinde bazen uyum dıŐı kullanıldığını s ylemektedir¹⁰⁴: bargil (50-14).

-GII eki, kök ve gövdelerinin son hecesinde düz ünlü bulduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir:  iftlengil (280-1),  ıkarĐıl (48-12), ezgil (90-6), saĐınĐıl (117-16). Bu ek, kök ve gövdelerinin son hecesinde yuvarlak ünlü bulduran fiillere geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir:  awuŐĐıl (153-1), k nd rgil (13-4), s nd rgil (257-4), yapuŐĐıl (45-15).

-GII ekinin geldiği fiillerde çoklukla  ns z uyumu görülmektedir:

a. Ünlüyle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelir:  ulĐaĐıl (9-9),  arĐaĐıl (12-17), tilegil (25-17), yol ılağıl (254-13).

¹⁰² Sertkaya, “-AN/-EN Ekli Yeni Şekiller ve örnekleri  zerine”, TDAY-Belleten 1989, s. 348-352.

¹⁰³ Ekle ilgili geniş bilgi için bk. Caferoğlu, “Türkçemizdeki –ĐIL ve –ĐIL Emir Eki”, TDAY-Belleten 1971, s. 1-10.

¹⁰⁴ Eraslan, Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair, TDED-XVIII, 1970, s. 113-124.

b. Tonsuz ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: aşgıl (55-11), emgetgil (315-3), kağgıl (265-15), kopgıl (9-12).

c. Tonlu ünsüzle biten fiillere tonlu ünsüzlü ek gelebilir: kötergil (366-2), körgüzgil (438-17), soygıl (421-10), yulgıl (347-7).

-Gül ekine NF'de iki fiilde rastladık: sewgül (160-1), tüşgül (21-14). Bu fiillerde kalınlık-incelik uyumu görülmektedir. –Gül eki, “tüşgül” fiilinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmekte, “sewgül” fiilinde girmemektedir.

-Kil ekinin kullanıldığı bir örnek tespit ettik: yığkıl (266-11). Bu örnekte hem kalınlık-incelik uyumu hem de düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmekte, tonlu ünsüzden sonra tonsuz ünsüzlü ek geldiğinden ünsüz uyumuna uymamaktadır.

NF'de yığ- fiilinin hem –Gül hem de –Kil ekleri ile kullanıldığını gördük: yığkıl (73-13) ~ yığkıl (266-11). Ayrıca NF'de tüş- fiili hem –Gül hem de –Gül ekleri ile kullanılmıştır: tüşgil (50-15) ~ tüşgül (21-14).

III. Teklik Şahıs:

Üçüncü teklik şahıs emir eki –sUn'dur: bağlansun (91-15), bağsun (373-6), bitisün (46-3), buy(u)rsun (175-3), keçsün (231-2), kig(ü)rsün (254-13), köysün (217-5), kıpsun (399-14), saklasun (31-10), yarlıkasun (86-3), yığlasun (195-1).yirtsun (81-11).

-sUn ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: alsun (136-17), eletsün (48-10), kaytarsun (122-5), ketsün (144-8).

-sUn eki, kendisinden önce gelen fiiller son hecesinde yuvarlak ünlü bulundurduğunda düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir: kıpsun (162-16), ölsün (97-1), sındursun (72-10), toysun (107-17). Bu ek, kendisinden önce gelen fiiller son hecesinde düz ünlü

bulundurduğunda düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmemektedir: ayıtsun (303-7), kütğarsun (254-13), sağınsun (257-5), yetsün (149-2).

I. Çokluk Şahıs:

Birinci çokluk şahıs emir kullanımında dört şekil karşımıza çıkmaktadır: -Allm,-Allıŋ, -AIIK, -GAllıŋ.

-Allm ekine NF'de sadece üç örnekte rastladık: aşalım (367-4), bırakalım (353-14), öltürelim (353-14). Bu ekin geldiği fiillerde hem kalınlık-incelik uyumu hem de düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir.

-Allıŋ eki, metinde en çok kullanılan şekildir. Bu ekin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir: aytalıŋ (143-11), çıkalıŋ (311-8), öltürelıŋ (115-1), satalıŋ (358-2), tepretelıŋ (257-5), uruşalıŋ (112-2), yatalıŋ (190-12), yunalıŋ (171-15).

-AIIK eki NF'de bir örnekte geçmektedir: kılalık (40-7). Bu ekin geldiği fiilde hem kalınlık incelik uyumu hem de düzlük-yuvarlaklık uyumu vardır.

-GAllıŋ ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu vardır: asrağalıŋ (359-6), bitigelıŋ (405-5), boğuzlağalıŋ (39-16), oynagalıŋ (112-9), tegelıŋ (359-12), tilegelıŋ (292-12), ündegeliŋ (143-7).

II. Çokluk Şahıs:

İkinci çokluk şahıs emir kullanımında sekiz şekil karşımıza çıkmaktadır: -ıŋ, -Inıŋ, -Uıŋ, -ıŋIz, -InıŋIz, -UıŋUz, -UıŋIz, -InıŋIAr, -UıŋIAr.

-ŋg eki ünlüyle biten fiillere gelmektedir: birleŋg (17-2), isteŋg (153-14), sađlaŋg (87-2), yıđlaŋg (348-7).

-Inŋ ekinin örnekleri şunlardır:

ađtarıŋg (133-13), arıtıŋg (348-15), cüftleneŋg (192-17), ısırınŋg (250-16), ızazınŋg (149-10), ögreteŋg (266-6), sözleşşinŋg (437-8).tirilinŋg (87-1).

-Unŋ ekinin örnekleri şunlardır: açuruŋg (266-3), keydürünŋg (228-3), kömünŋg (349-6), sorunŋg (133-8), ulaştırunŋg(104-11), üdürünŋg(365-13), yanduruŋg (66-8). yümünŋg (158-5).

-ŋgIz ekine üç fiilde rastladık. Ünlüyle biten fiillere gelen bu ekin eklediği fiillerde hem kalınlık-incelik uyumu hem de düzlük-yuvarlak uyumu görölmektedir: bitinŋgiz (60-1), sanaŋgız (434-2), teŋgiz (13-5).

-InŋIz ekinin geldiği üç örnek tespit ettik: aytınŋız (4-8), ızılınŋız (29-1), ızılışınŋız (144-12).

-UnŋUz ekine bir fiilde rastladık: tutunŋuz (249-11). Bu fiilde hem kalınlık-incelik uyumu hem de düzlük-yuvarlaklık uyumu görölmektedir.

-UnŋIz ekine de bir fiilde rastladık: bolunŋız (144-12). Bu fiilde kalınlık-incelik uyumu görölmekte, ikinci ünlüsü düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemektedir.

-InŋIAr ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görölmektedir: atınŋlar (328-17), aytınŋlar (10-8), barınŋlar (329-9), beringler (29-11), eletingler (406-16), kelinŋlar (56-4), kateringler (358-12), ızılınŋlar (25-8).

-Uñġlar ekinin geldiği fiillerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu görölmektedir: boluñġlar (56-4), keltürüñġler (22-7), kılduruñġlar (77-16), konuñġlar (41-1), köçüñġler (22-13), sürtüñġler (405-17).

III. Çokluk Şahıs:

Üçüncü çokluk şahıs emir eki –sUnlAr’dır: ağırlasunlar (67-13), bilsünler (37-5), boğuzlasunlar (340-4), çıksunlar (70-2), ensünler (365-13), ketersünler (303-6), kopsunlar (322-10), saqlasunlar (305-6), tesünler (405-8), tursunlar (365-14), tutsunlar (282-6), uruşsunlar (69-9).

-sUnlAr ekinin, eklendiği fiillerin son hecesi yuvarlak ünlü bulundurduğunda düzlük-yuvarlak uyumu görölmektedir: keç(ü)rsünler (313-6), kırsunlar (256-7), külsünler (107-17), oltursunlar (29-9). Eklendiği fiillerin son hecesi düz ünlü bulundurduğunda düzlük-yuvarlaklık uyumu görölmemektedir: barsunlar (40-12), kıyarsunlar (48-11), kırsünler (109-15), yesünler (107-16).

II.2.1.8. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, yerine getirilmesi tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirir.

Eckmann, gereklilik kipinin “-ġu/-ġü + şahıs zamiri” şeklinde yapıldığını, zaman göstermeyen mecburiyet anlamı taşıdığını söylemektedir.¹⁰⁵

Mansuroğlu, gereklilik bildirmek için, bazen –ġu ekine kerek sözünün ilâve edildiğini söylemektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 1996, s. 33.

¹⁰⁶ Mansuroğlu, agm., s. 345.

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde gereklilik çekiminin –gu/-gü ekleri ile yapıldığını, bunun yanında –gu/-gü + kerek ve kerek + ...-sa/-se şekillerinin bulunduğunu da söylemektedir.¹⁰⁷

Ercilasun, Kutadgu Bilig’te gereklilik kipinin “–ġu/-gü + kerek, (kerek + ...) -sa, -se” gibi şekillerle ifade edildiğini söylemektedir.¹⁰⁸

NF’de gereklilik kipine –ġu/-gü kerek, kerek + ... -sa/-se” şekillerinde rastlamadık. Gereklilik kipi yalnız mastarlar üzerine gelen “kerek” kelimesi ile “–mAK kerek” şeklinde yapılmaktadır: katıġlanmaġ kerek (146-9), kesmek kerek (312-6), saġlamak kerek (241-1), yemek kerek (240-13), yüklemek kerek (270-5).

II.2.2. Birleşik Çekimli Zamanlar

Birleşik çekimli zamanlar, içinde birden fazla kip bulundurur. Kip eki alan ve çekime girmeyen asıl fiilden sonra er- ek-fiilin çekimli şekillerinin getirilmesi ile oluşur.¹⁰⁹

NF’de birleşik çekimli zamanlar er- fiili ile yapılmaktadır. Er- ek-fiili ayrı yazılıp henüz ekleşmemiştir. Ancak oġıtursaġġ (189-10), aytışursaġġ (189-10) fiillerinde er- ek-fiilin birleşik yazılarak ekleşmiş olduğunu gördük. Tek örnekte rastladığımız “kılur erdi erse (92-15)” fiili ise katmerli çekim için önemli bir örnektir.

Birleşik çekim hikâye, rivayet ve şart olmak üzere üç gruba ayrılır:

II.2.2.1. Hikâye Birleşik Zaman

Basit zamanlı fiillere, er- ek-fiiliyle –DI/-DU geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle hikâye birleşik zaman oluşturulur. Şahıs eki asıl fiildedir.

¹⁰⁷ Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay. , Ankara 1996, s. 193.

¹⁰⁸ Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri –Fiil-, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1984, s. 148.

¹⁰⁹ bk. Gürer Gülsevin, “ Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, TDAY-Belleten 1997, s. 215-224.

II.2.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Şahıs eki asıl fiile getirilmektedir.

- I. Teklik Şahıs** : aydım erdi (288-5), ımızgandım erdim (102-4), ısparladım erdi (341-13), keldim erdi (32-8)
- II. Teklik Şahıs** : bardınğ erdi (164-1), kıldınğ erdi (411-7)
- III. Teklik Şahıs** : çıktı erdi (111-11), içti erdi (370-8), tepretti erdi (167-11)
- I. Çokluk Şahıs** : kılduğ erdi (54-9), olturduğ erdi (126-11)
- II. Çokluk Şahıs** : aydıngız erdi (46-12), başladınğız erdi (435-6), kıldınğız erdi (428-15), kördünğüz erdi (46-11)
- III. Çokluk Şahıs** : bardılar erdi (47-9), boldılar erdi (83-1), kirdiler erdi (73-11), urdılar erdi (342-10)

II.2.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman-I'in Hikâyesi

Bu çekimde şahıs eki ek-fiile gelmektedir.

- I. Teklik Şahıs** : öltürmiş erdim (346-2), yatmış erdim (435-11), yoğurmuş erdim (320-6)
- II. Teklik Şahıs** : aymış erdinğ (407-5), kılmış erdinğ (231-12)
- III. Teklik Şahıs** : tartmış erdi (215-14), tokıtmış erdi (210-1), tüğmiş erdi (434-8)
- I. Çokluk Şahıs** : hâzir bolmuş erdük (241-17), olturmuş erdük (412-17), yetmiş erdük (430-3)
- II. Çokluk Şahıs** : aymış erdinğiz (234-2), mağrür bolmuş erdinğiz (399-10)
- III. Çokluk Şahıs** : keymiş erdiler (171-7), ornatmış erdiler (216-10), toldurmuş erdiler (159-9)

II.2.2.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman-II'nin Hikâyesi

Bu çekimde şahıs eki ek-fiile gelmekte ve –p turur er- şeklinde yapılmaktadır. Birinci ve ikinci çokluk şahıs çekimine örnek tespit edilmemiştir.

- I. Teklik Şahıs** : korkup turur erdim (325-17), öwkelep turur erdim (292-4), tutup turur erdim (202-2)
- II. Teklik Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- III. Teklik Şahıs** : bildürüp turur erdi (210-12), vefât bolup turur erdi (4-13), kazıp turur erdi (437-15)
- I. Çokluk Şahıs** : Bir örnek tespit edilmiştir. küyüp erdük (80-6).
- II. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- III. Çokluk Şahıs** : çürüp turur erdiler (394-9), kemişip turur erdiler (112-11), suwsap turur erdiler (148-14)

II.2.2.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Bu çekimde şahıs eki ek-fiile gelmektedir.

- I. Teklik Şahıs** : konuklaşay erdim (22-2), satğaşğay erdim (184-14), yigrengey erdim (397-17)
- II. Teklik Şahıs** : keğgey erdiñg (267-13), kelgey erdiñg (377-16), öltürgey erdiñg (300-2)
- III. Teklik Şahıs** : akğay erdi (267-13), kömgeyler erdi (394-11), köydürgey erdi (389-9)
- I. Çokluk Şahıs** : algay erdük (22-1), tıñğlaşay erdük (379-11), uruşğay erdük (409-3)
- II. Çokluk Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. kılğay erdiñgiz (365-11)
- III. Çokluk Şahıs** : helâk bolğay erdiler (145-2), kay(ı)tğay erdiler (76-9), yığlaşay erdiler (443-2)

II.2.2.1.5. Geniş Zamanın Hikâyesi

Bu çekimde şahıs eki ek-fiile gelmektedir.

- I. Teklik Şahıs** : eker erdim (292-13), sorar erdim (190-15), yöriyür erdim (86-1)
- II. Teklik Şahıs** : āzārlar erding̃ (18-4), aytur erding̃ (228-5), kemişür erding̃ (18-3)
- III. Teklik Şahıs** : ağriyur erdi (139-2), kaşıyur erdi (330-17), öper erdi (272-16)
- I. Çokluk Şahıs** : katıgılanur erdük (31-4), korkar erdük (72-6), küyer erdük (241-17)
- II. Çokluk Şahıs** : oşayur erding̃iz (178-17), tüşer erding̃iz (399-8), yigrenüşür erding̃iz (399-10)
- III. Çokluk Şahıs** : ingreşür erdiler (91-7), kezer erdiler (391-13), yükler erdiler (414-13)

II.2.2.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Bu çekimde şahıs eki ek-fiile gelmektedir. İkinci çokluk şahıs çekimine örnek tespit edilememiştir.

- I. Teklik Şahıs** : tavāf kılsa erdim (38-2), tursa erdim (123-14), tutsa erdim (91-13)
- II. Teklik Şahıs** : barsa erding̃ (59-14), nezr kılsa erding̃ (140-5), tüşürse erding̃ (369-16)
- III. Teklik Şahıs** : barsa erdi (184-9), ikāmet kılsa erdük (378-11), kirse erdi (21-15)
- I. Çokluk Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. bolsa erdük (241-8)
- II. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- III. Çokluk Şahıs** : aysalar erdi (207-4), boğuzsalar erdi (340-10), bilse erdiler (13-3)

II.2.2.2. Rivayet Birleşik Zaman

Basit zamanlı fiillere, er- ek-fiiliyle –miş öğrenilen geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle rivayet birleşik zaman oluşturulur. NF’de rivayet yalnız geniş zamanda kullanılmaktadır.

II.2.2.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Bu çekimde şahıs zamiri yardımcı fiile getirilmektedir. Ancak bir örnekte şahıs ekinin asıl fiile getirildiğini tespit ettik: tegürler ermiş (175-3). Birinci ve ikinci çokluk şahıs çekimine örnek tespit edilememiştir.

- I. Teklik Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. hata kılar ermiş-men (172-4)
- II. Teklik Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. fermānlayur ermiş-sen (408-2)
- III. Teklik Şahıs** : eletür ermiş (419-17), ārzūlar ermiş (351-5), saqlanur ermiş (301-1)
- I. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- II. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- III. Çokluk Şahıs** : ‘ibādat kılar ermişler (410-4), tegürler ermiş (175-3), turur ermişler (125-14)

II.2.2.3. Şart Birleşik Zaman

Basit zamanlı fiillere, er- ek-fiiliyle –sA şart kipinin getirilmesiyle şart birleşik zaman oluşturulur. NF’de şart, görülen geçmiş zaman ve geniş zamanda kullanılmaktadır.

II.2.2.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Bu çekimde şahıs eki asıl fiile gelmektedir.

- I. Teklik Şahıs** : baqtım erse (9-7), oygandım erse (272-6), urdum erse (136-16)
- II. Teklik Şahıs** : ağırladınġ erse (222-5), kestinġ erse (327-1), yatınġ erse (268-3)

- III. Teklik Şahıs** : bêlgürdi erse (418-1), bişti erse (28-14), tüwkürdi erse (139-3)
- I. Çokluk Şahıs** : tédük erse (157-9), tegdük erse (54-4), yéttük erse (53-7)
- II. Çokluk Şahıs** : buyrulduñguz erse (215-3), aydıñgız erse (292-5), keldiñgiz erse (39-17)
- III. Çokluk Şahıs** : ölçtiler erse (359-11), silktiler erse (133-14), yoldılar erse (80-9)

II.2.2.3.2. Geniş Zaman Şartı

Geniş zamanın şartı, basit zamanlı fiile er- ek-fiilinden sonra şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşur. NF’de er- ek-fiili ayrı yazılıp henüz ekleşmemiştir. Ancak okıtursañg (189-10), aytışursañg (189-10) fiillerinde er- ek-fiilin birleşik yazılarak ekleşmiş olduğunu gördük. Birinci teklik, birinci ve üçüncü çokluk şahıs çekimine örnek tespit edilememiştir.

- I. Teklik Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- II. Teklik Şahıs** : tiler ersenğ (370-14), okıtursañg (189-10), aytışursañg (189-10)
- III. Teklik Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. kulluğ kılur erse (92-16)
- I. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.
- II. Çokluk Şahıs** : Bir örnek tespit ettik. sewer ersenğiz (367-2)
- III. Çokluk Şahıs** : Örnek tespit edilememiştir.

II.3. BİLDİRMELER

NF’de bildirmeler er- ve tur- yardımcı fiilleri ile yapılır.

1. er- fiili ile yapılan bildirmeler: er- yardımcı fiili hem isimlerle kullanılarak birleşik fiil oluşturur hem de birleşik zamanlı fiillerin kuruluşunda yer alır. er- yardımcı fiilinin çoklukla isimlerle birleşerek oluşturdukları fiilleri “Birleşik Fiiller” başlıklı konumuzda vermiştik. Bu fiille kurulan birleşik zamanlı fiilleri de yine “Birleşik Çekimli Zamanlar”

konusunda vermiştik. Burada er- yardımcı fiilinin isimlerle bir araya gelerek üstlendikleri “bildirme”¹¹⁰lere yer vermek istiyoruz.

NF’de er- fiili ile yapılan bildirmeler: bātıl ermiş (226-11), bēzār ersenġ (416-16), cezā ermes (287-3), darīġ ermez-mü? (213-15), derviş erdim (158-8), erkek ermiş (246-2), ĥaķīkat erse (192-4), ĥiz erdiler (399-3), mü’min erür-siz (324-13), rabbümüz erür-sen (273-5).

Eckmann, abuşka ermiş (286-16) fiilinin şimdiki zaman anlamlı olduġunu söylemektedir.¹¹¹

2. tur- fiili ile yapılan bildirmeler¹¹²:

tur- fiili NF’de ekleşmeden ayrı olarak yazılmıştır: aĥ turur (173-1), cemād ve cānsız tururlar (217-1), oġlanları turur-miz (114-1), tegirmeĥi turur-men (117-15), tōlek turur (23-6), uĥmaĥlıġ turur-sen (204-14).

3. er- ve tur- fiilleri kullanılmadan yalnız řahıs zamiri ile yapılan bildirmeler: āzād-sen (98-12), bar-sen (37-9), bēzār-men (14-12), ĥořnūd-biz (85-14), kim sizler (4-5), kūĥlūġrek-men (50-15).

NF’de bir örnekte birinci çokluk şahıs zamirinin hem “biz” hem de “miz” ile kullanıldığını gördük: rāzi-biz (56-1) ~ rāzi-miz (256-13)

4. Yardımcı fiiller ve şahıs ekleri kullanılmadan yapılan bildirmeler: bu yegrek (263-1), ĥulavuz kerek (23-10).

¹¹⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Ata, Harezmi-Altınordu Türkçesi, Türk Dilleri Araştırma Dizisi, İstanbul 2002, s. 69-73.

¹¹¹ Eckmann, age., s. 20.

¹¹² Ata, age., s. 71.

5. NF’de bir örnekte de olumsuz bildirmenin yalnız“yok” ile yapıldığını tespit ettik: secde kılmışsı yok (118-15).

II.4. FİLLERDE OLUMSUZLUK

Fiillerin olumsuz biçimleri, –mA eki getirilerek yapılır. Ayrıca bu ek, geldiği fiillerin anlamını değiştirdiği için yapım eki fonksiyonunda olup, fiilden fiil yapma ekidir. Türkçede olumsuzluk eki –mA’dır.

Şinasi Tekin, Türkçedeki olumsuzluk eki olan –mA’nın “Alıntı Nazariyesi” olduğunu, aslında bu ekin Toharca’da olumsuzluk edatı olan “ma” iken Türkçeye girip ekleştiğini söylemektedir.¹¹³

Olumsuzluk eki olan –mA, er- ek-fiili dışında basit ve birleşik zamanlı bütün fiillerde kullanılmaktadır: aymadı erdi (166-5), bulmadım erse (428-16), örtmesenġ (282-3), yemediġiz (25-10), yulmaġay–siz (26-15).

Olumsuz fiilde u-, yardımcı fiilde ekleşerek kullanılmıştır. Yaygın değildir. Bir örnekte rastladık: körümez-biz (21-14).

İncelediğimiz metinde fiillerin olumsuz şekillerinin nasıl kullanıldığını anlatmak için olumsuz fiilleri, kullanıldıkları zamanlara göre tasnif ederek örneklendirdik.

Görülen geçmiş zamanda olumsuz fiiller: ağırlamadıġ (110-12), eş (i)tmedim (202-3), karıştırmadılar (55-4), külmedi (236-15), oyatmaduk (102-12), saklamadıġız (136-6).

¹¹³ Şinasi Tekin, “Türkçede –MA- Olumsuzluk Eki ile –DIK + Eki Nereden Geliyor?”, Tarih ve Toplum Dergisi, C. 13, S. 74, Şubat 1990, s. 78-81.

Öğrenilen geçmiş zaman I'de olumsuz fiiller: bürmemişler (332-10), sındurmamış-sen (307-14), yarumamış (322-1).

Öğrenilen geçmiş zaman II'de olumsuz fiiller: Örnek tespit edilememiştir.

Geniş zamanda olumsuz fiiller: Geniş zamanda olumsuzluk -mAz eki ile yapılmaktadır: aşmaz (57-2), kirmezler (377-15), kıymaz-miz (46-9), suwgarmaz-siz (113-9), yıglamaz-men (316-15), yemez-sen (146-12).

z > s ünsüz ötümsüzleşmesiyle bazen -mAs şekli kullanıldığı görülmektedir. Aynı fiilin geniş zaman olumsuz şeklinin hem -mAz hem de -mAs ile yapıldığı da tespit edilebilmektedir: kıymaz-men (144-11) ~ kıymas-men (223-1), tegmez (216-13) ~ tegmes (113-10).

Bir örnekte birinci teklik şahıs için -mAn eki kullanıldığı tespit edilmiştir: buzman (70-9).

Gelecek zamanda olumsuz fiiller: çıkmay-sen (25-14), oğurlamay-siz (26-13), suç(u)lmay-men (133-1), tapunmaylar (403-11), yeldürmegey-miz (70-17), yıdlamay (336-7).

İstek - Emir kiplerinde olumsuz fiiller: keltürmesinler (116-9), kıdmayalıñ (69-8), oynatmasun (443-4), sındurmanıñ (400-8), tapşurmağıl (203-11), tırgüzmesün (349-15), uruşmanıñ (335-14), yemegil (263-2), yıgrenmenñiz (388-8).

Çok az da olsa istek-emir kipinin olumsuz fiillerinin ikinci çokluk şahıs çekiminde -mañ eki yerine -mañız ve -mayıñız eki kullanıldığı da görülmektedir: kılmayıñız (388-8), kılmayıñız (84-4).

Şart kipinde olumsuz fiiller: oyanmasa (314-4), örtmesenġ (282-3), kaytarmasalar (256-13), keltürmesenġiz (17-3), yemesek (28-10), yıġlamasam (182-11)

Hikâye birleşik zamanda olumsuz fiiller: çökmese erdi (41-2), kâdgurmaġay erdim (242-9), keldürmemiş erdi (39-12), tutmadım erdi (286-7), yawutmaz erdiler (333-16)

Rivayet birleşik zamanda olumsuz fiiller: kalmaz ermiş (185-9), yetmes ermiş (288-9)

Şart birleşik zamanda olumsuz fiiller: kılmaz ersenġ (411-3), yeġmediler erse (151-7)

II.5. FİİLLERDE SORU

NF'de soru eki –mU'dur. Bir örnekte bu ekin –mI olarak kullanıldığı görülür: munça mı üküş (190-6).

-mU soru eki; görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman–I, şart ve istek – emir kipinde şahıs eklerinden sonra gelir: børseler mü? (398-2), ezeyin mü? (90-5), kördünġüz mü? (100-17), yaratılmış mu? (225-11).Bu ek, gelecek zaman ve geniş zamanda şahıs zamirinden önce gelir: alur mu-sen? (246-3), bargay mu-siz? (235-6), bolġay mu-men?(283-16), esritür mü? (363-2).

-mU soru eki, öğrenilen geçmiş zamanın “-p turur” eki ile yapılan çekiminde “turur”dan önce gelir: bākī kalıp mu turur? (290-9), tōlenip mü tururlar (80-10), zāyil bolup mu turur? (399-1).

Sorunun olumsuz biçimi yapılırken de –mU ekinin yeri deġişmez. Görülen geçmiş zaman, şart ve istek-emir kipinde şahıs eklerinden sonra gelir: boyamadınġ mu? (194-

2), kirmesem mü? (16-8), uwtanmağayın mu? (123-12). Geniş zaman ve gelecek zamanda şahıs zamirinden önce gelir: bolmağay mu? (176-15), kalmaz mu-sen? (11-4).

Birleşik zaman çekiminde –mU soru eki, er- fiilinden önce gelir: buz(u)lmağay mu erdi? (21-16), kılğay mu erding? (377-6), tutar mu erdiler? (392-16).

II. 6. ÇEKİMSİZ FİLLER

Korkmaz, çekimsiz fiillerin, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetildiğini; ancak, şahıs ekleri olarak çekime girmedikleri için, yargı bildirdiğini; dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olduğunu söylemektedir.¹¹⁴

Çekimsiz fiiller; bir iş, oluş ve durum bildirirler. Bu fiiller, isim gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevinde bulunan fiil şekilleridir. Bu nedenle de ad çekimi ve iyelik eklerini alabilirler. Cümlede özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler.

Çekimsiz fiiller üçe ayrılır: 1. İsim-Fiil 2. Sıfat-Fiil 3. Zarf –Fiiller

NF’de geçen; isim gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevinde bulunan fiil şekillerini tespit etmeye çalıştık. Sıfat-fiil eklerinin aynı zamanda isim-fiil ekleri olarak da kullanılmasından dolayı sıfat-fiil eklerinin geldiği kelimeler, kullanıldıkları cümlelere göre bazen isim bazen sıfat durumundadır. Eklerin oluşturduğu fiilimsilerin sıfat olarak kullanılanlarını ayrı, isim olarak kullanılanlarını ayrı başlıklar altında örneklendirdik. Bu tasnifi yaparken Hacıeminoğlu’nun Harezmi Türkçesi Grameri adlı eserinden faydalandık.¹¹⁵

II.6.1.İsim-Fiiller: -mAK, -İş.

II.6.2. Sıfat-Fiiller:

¹¹⁴ Korkmaz, age., s. 863.

¹¹⁵ Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi Grameri, İstanbul Üniv. Fen-Ed. Fak. Yay., Ankara 1997, s. 170-175.

II.6.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller: -mİş, -DUK

II.6.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller: -GAn, -Ar/ -Ir/ -Ur/ -r, - (I)ĞIl

II.6.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller: -GU, -DAçI

II.6.3. Zarf-Fiiller:, -A/-U, -ArdA/-UrdA, -GANDA, -Gall, -GIInçA, -ken, -mAdIn/-mAyIn, -MIŞDA, -p

II.6.1. İsim-Fiiller

İsim fiiller, fiillerin ad şeklidir. Şahıs ve zamana bağlı değildirler. Fiilleri, isim-fiil (matar) ekleri getirerek adlandırırız. Türkiye Türkçesinde isim-fiil kurulan ekler şunlardır: -Iş/-Uş, -ma, -mAK. NF'de karşılaştığımız isim-fiil ekleri ise: -Iş, -mAK'tır.

II.6.1.1. -Iş: NF'de iki örnek tespit ettik: körişini (64-11), tuğışı (37-15).

II.6.1.2. -mAK: Bu ek ile yapılan isim-fiiller; iyelik ekleri ile isim hâl eklerini alabilirler: azdur-mağ-ğa (368-17), ıçgın-mağ-dın (237-10), kaçgur-mağ (176-14), kel-mek-iñgiz-din (323-15), kir-mek-i-niñg (36-21), künile-mek-i (65-6), öte-mek (206-7), suç(u)l-mağ (132-16).

II.6.2. Sıfat-Fiiller

NF'de tespit edebildiğimiz başlıca sıfat-fiiller¹¹⁶ şunlardır:

II.6.2.1. Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller

II.6.2.2. Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller

II.6.2.3. Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller

¹¹⁶ Eklerle ilgili geniş bilgi için bk. Eraslan, Eski Türkçe'de İsim Fiiller, İstanbul Üniv. Fen Ed. Fak. Yay., İstanbul 1980, 174 s.

II.6.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

II.6.2.1.1. -DUK: İncelediğimiz metinde sadece bir örnekte sıfat olarak kullanılmış bir hâlde karşımıza çıkmaktadır: uçmağlıg erdüki (239-7).

II.6.2.1.2. -miş: Çok kullanılan bir ektir.

II.6.2.1.2.1. Sıfat olarak kullanılışı: keç-miş yazuk (126-7), örül-miş saç (332-4), sökil-miş kuş (137-16), yığ-mış iş (200-17).

II.6.2.1.2.2. İsim olarak kullanılışı: İsim, çokluk iyelik ve hâl eklerini alabilirler. aç-mış-ı (267-15), boya-mış-dın (194-15), kel-miş-ingde (63-7), kıl-mış-ingka (153-11), kıl-mış-lar-nı (324-15), kir-miş-ingizde (292-4), kör-miş-leri (42-17), kırtul-mış-lar-dın (177-5), öp-miş-im (292-2), sözle-miş-i (99-4), yet-miş-inçe (191-2), yıkıl-mış-larını (436-10).

II.6.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

II.6.2.2.1. -Ar/-Ir/-Ur/-r: Çok kullanılan eklerdendir.

II.6.2.2.1.1. Sıfat olarak kullanılışı: aq-ar arıq (353-7), kel-ür yıl (39-17), kör-er köz (280-17), oltur-ur yer (47-14), sağ-ar koy (22-14), sew-er oğlum (242-8), sözle-r tiling (280-17), yör-ür adaq (280-17).

II.6.2.2.1.2. İsim olarak kullanılışı: Önce iyelik eklerini sonra hal eklerini alırlar: keç-er-inde (372-12), kel-ür-ini (160-6), kıl-ur-mda (291-5), öl-er-ini (234-11), yet-er-inçe (24-17).

II.6.2.2.2. -(I)ĞII: NF'de iki örnek tespit edilmiştir: kel-igli (212-16), kör-ügli (345-17)

II.6.2.2.3. -GAN: Çok kullanılan eklerdendir.¹¹⁷

II.6.2.2.3.1. Sıfat olarak kullanılışı: ayt-kan eller (30-12), adrılğan tewe (91-7), fermānla-ğan ferīşte (405-6), kal-ğan ta'am (25-9), kon-ğan kuşlar (145-1), yandur-ğan otlar (5-12)

II.6.2.2.3.2. İsim olarak kullanılışı: İsim hâl ekleri, çokluk ve iyelik eklerini alabilirler: ay-ğan-dın (79-13), al-ğan-ğa (363-11), ārzūla-ğan-nı (351-6), at-kan-larınğa (432-10), āzārla-ğan-ım (18-9), kazı-ğan-lar (29-1), kel-gen-ge (374-15), te-gen-inġiz (130-1), tut-ğan-inġiz-nı (406-1), uy-ğan-ım-ka (16-3), yığ-ğan-dın (282-13), yığla-ğan-ım-nı (405-13).

NF'de -GAN sıfat-fiil eki, birkaç örnekte karşılaştırma eki +rAk ile kullanılmıştır. aç-ğanrak (266-12), kıl-ğanrak (183-4), kork-ğanrakınġız (51-13), toy-ğanrak (266-12).

II.6.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

II.6.2.3.1. -GU: Çok kullanılan bir ektir.

Sıfat olarak kullanılışı: aqıt-ġu yer (273-1), ar-ġu vaqt (435-6), bar-ġu yer (393-15), eş(i)tme-ġu söz (199-6), kel-ġu yazuqlar (314-15), oltur-ġu yer (2-9), örge-ġu yer (205-1), satġaş-ġu vaqt (83-9), ye-ġu luqmalar (266-16).

-GUçI eki, -ġU sıfat-fiil ekine -çI ekinin getirilmesiyle oluşur. Cümle içinde özne görevi ile yapamı bildirir. İsim hâl ekleriyle iyelik eklerini alabilirler: al-ġuçı (382-13), biti-ġuçı-ke (78-12), iç-ġuçı (183-15), kıl-ġuçı (77-16), kıl-ġuçı-lar-ka (93-6), sakla-ġuçı-ğa (297-2), sat-ġuçı-nınġ (370-6), yu-ġuçı-ka (222-11), yupula-ġuçı-lar (67-5).

¹¹⁷ Ekle ilgili geniş bilgi için bk. Ali Akar, "-GAN SIFAT-FİİL EKİ", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 14, Niġde 2003, s. 103-115.

II.6.2.3.2. -dAÇI: Sadece iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. kel-deçi (83-17), kıl-daçı (4-4)

II.6.3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir. İsim çekim ekleri, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler. Zarf-fiiller tek başlarına kullanıldığı gibi, yardımcı fiillerle bir arada kullanılarak da birleşik fiillerde yer alırlar.¹¹⁸

NF'de tespit ettiğimiz zarf-fiil ekleri¹¹⁹ şunlardır:

II.6.3.1. -A/-U

II.6.3.2. -Gall

II.6.3.3. -ĞInçA

II.6.3.4.-ken

II.6.3.5. -mAdIn/-mAyIn

II.6.3.6. -p

II.6.3.7. Sıfat-Fiil Ekleriyle İsim Hâl Eklerinin Birleşmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

II.6.3.7.1. -ArdA/-UrdA

II.6.3.7.2. -GANDA

II.6.3.7.3. -MIŞDA

II.6.3.1. -A/-U: -A zarf-fiil eki ünsüz ile biten fiil köklerine doğrudan eklenir. -U zarf-fiil eki, ünlü ile biten fiil köklerine yardımcı bir ses (-y-) ile eklenir.

-A: aşı (263-5), kırka (76-14), köre (103-8), süre (374-2), uça (288-2)

-U: awlayu (155-12), çağıru (137-5), çoğlayu (117-17), eymenü (76-14), inğreyü (73-16), sekrişü (393-1), yügrüşü (249-3)

¹¹⁸ Vecihe Kılıçoğlu, "Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki", Türk Dili, C. III, 1954, s. 510-516.

¹¹⁹ Eklerle ilgili geniş bilgi için bk. Yüce, Gerundien im Türkischen, Simurg Yay., İstanbul 1999, 134 s.

«A/-U zarf-fiil ekleri, NF'de kalıplaşmış zarflar ve edatlar olarak karşımıza çıkmaktadır: akru (23-9), aşnu (60-1), berü (148-16), erte (208-1), kıata (62-8), kıayra (134-1), kıarşı (27-9), kęçe (253-1), kıuyu (336-15), oza (58-13), takı (420-3), tapa (61-9), ulaşı (35-6), utru (350-9), yahşı (22-1).

-A/-U zarf-fiil eki tasvirî fiillerde yer alır.

-A: baқа қал- (439-17), қaza başla- (28-3), keze yöri- (262-11), küle başla- (108-2), öre қop- (93-17), toya yè- (108-14).

-U: ağıryu başla- (84-15), alu bil- (391-11), bitiyü bër- (409-6), çeyneyü başla- (33-15), izleyü isteyü (21-11), titreyü қorқа (15-10).

II.6.3.2. -GaII: Sadeca bir örnek tespit edebildik.ziyâret kılgalı (188-3).

II.6.3.3. -ĠInça: Bu zarf-fiil ekinin yuvarlak ve düz ünlülü şekilleri mevcuttur: bargınça (28-17), bişginçe (28-11), kıangınça (267-6), kelginçe (190-9), ölgünçe (69-13), yetkinçe (125-1).

NF'de kullanılan –Gınça/GUnça ekinin üç örnekte tespit edilen –gimçe ve –Gumça şekilleri de dikkat çekici bir özelliktir: bolgumça (361-3), kelgimçe (414-13), ölgümçe (177-17).

II.6.3.4.-ken: Er- yardımcı fiili, -ken eki ile zarf-fiil yapıları oluşturmuştur.Tespit ettiğimiz örnekler şunlardır: barur erken (270-9), bilür erken (381-8), çıkar erken (361-12), kıawar erken (240-17), kelür erken (270-10), itimâd kıılmaz erken (424-1), oynayur erken (247-12), tutmaz erken (265-9), yığlayur erken (358-15), yügrür erken (240-17).

II.6.3.5. -mAdIn/-mAyIn: Zarf fiil eklerindedir.

-mAdIn: aymadın (170-9), bırakmadın (311-5), bilmedin (13-6), içürmedin (363-4), tatmadın (107-4).

-mAyIn: teg(ü)rmeyin (20-16), tilemeyin (441-16), yığlamayın (275-1).

II.6.3.6. -p: En çok kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Ünlü ile biten fiillere “-p” şeklinde gelen ek, ünsüz ile biten fiillere gelirken araya -I/U- ünlülerini alır.

Örnekler: arıp (258-6), ayblap (420-15), bağlap (17-11), bilip (2-8), boğup (336-11), buy(u)rup (210-1), buzup (438-13), cüftlenip (125-3), çapup (49-11), çöküp (204-11), emgenip (52-4), eskirip (376-11), êwüp (133-8), karartıp (325-12), salıp (63-8), üzüp (438-13).

-p zarf-fiil eki, yardımcı fiillerde karşımıza çıkar. Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde -(ı)p turur şeklinde kullanılmaktadır. bağlanıp turur (149-6), bitip turur (149-7), kelip tururlar (42-13), suwsap turur (148-17).

II.6.3.7. Sıfat-Fiil Ekleriyle İsim Hâl Eklerinin Birleşmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

II.6.3.7.1. -ArDA/-UrDA: Kullanıldığı cümlelerde “-dığı zaman” anlamı vermektedir: barurda (199-5), eletürde (342-4), keçerde (80-1), kelürde (392-7), yaturda (413-10).

II.6.3.7.2. -GANDA: Sadece bir örnek tespit edilebilmiştir. Kullanıldığı cümlelerde “-dığında” anlamı vermektedir: teggende (4-17).

II.6.3.7.3. -MIŞDA: Kullanıldığı cümlelerde “-dığı zaman” anlamı vermektedir: alnaşmışda (25-15), çıkmışta (23-9), kelmişte (275-16), kıpılmışda (332-5), tuğmuşda (77-4).

SONUÇ

13. ve 14. yüzyıl Harezmi devri Türkçesi, şive çeşitliliği bulunduran, zengin kelime hazinesine sahip olan bir dildir. Nehcü'l-Ferâdis, 1357 yılında Kerderli bir Harzem Türkü olan Kerderli Mahmut tarafından Harezmi Türkçesi ile yazılmıştır. Karahanlı, Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini bir arada bulunduran, zengin bir kelime hazinesine sahip olan, dinî-didaktik içerikli bir eserdir. Türk dili tarihi çalışmaları için büyük önem taşır.

Nehcü'l-Ferâdis'te Fiiller isimli bu çalışmanın giriş kısmında Harezmi tarihi, türkçesi ve eserle ilgili bilgi verilmiştir. İnceleme kısmında fiiller YAPI ve ÇEKİM olmak üzere iki ana bölümde işlenmiştir. Çalışma sonunda eserdeki fiillerle ilgili dikkat çeken farklılıklar maddeler hâlinde aşağıda verilmiştir:

1. Tek sese dayanan u- “muktedir olmak”, ö- “düşünmek” basit fiilleri NF’de çekimli hâlde bulunmamaktadır.
2. Harezmi Türkçesi eserleri üzerinde yapılan tarihî gramer çalışmalarında yer alan isimden fiil ve fiilden fiil yapma eklerinin hemen hemen tamamı NF’de de görülmektedir.
3. Görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs eki –DUK ile birlikte sadece bir örnekte –Dİmlz şekli tespit edilmiştir: yığladımız (103-8).
4. I. teklik ve çokluk şahıs emir eklerinde anorganik G türemesi NF’de görülmektedir: aňğlağaym (19-4), bitigeyin (222-14), oynagalıňg(112-9), tegeliňg (359-12).

5. I. çokluk şahıs emir eki –Alıñg, -Alım, -GAlıñg şekillerinin yanında bir örnekte de –alığ şekli tespit edilmiştir: kılalık (40-7).
6. II. Teklik şahıs emir eki –Gıl, NF’de yuvarlak ünlülü olarak iki örnekte tespit edilmiştir: sewgül (160-1), tüşgül (21-14).
7. I. teklik şahıs olumsuz geniş zaman eki –mAz-men, NF’de –mAn şeklinde iki örnekte tespit edilmiştir: buzman (70-9), kılu bilmen (381-9).
8. Birleşik çekimli zamanlar er- fiili ile yapılmaktadır. er- fiili ekleşmemiştir. Yalnız iki örnekte ekleştiği tespit edilmiştir: aytışursañg (180-10), oqıtursañg (189-10). Ayrıca birleşik çekimli zaman konusunda kılu erdi erse (92-15) şeklindeki bir örnek de bugün Türkiye Türkçesindeki katmerli çekime örnek olması açısından önemlidir.
9. II. Çokluk şahıs eki –sız ve –ñgız üzerine nezaket şeklini ifade etmek için –lAr’ın eklendiği örnekler tespit edilmiştir: bolsañgızlar (343-4), kayıtğay-sizler (93-4), ketermedinğizler (33-2), kılu turur-sizler (385-10), yigrenür-sizler (397-17).
10. Eski Türkçeye ait sıfat-fiil eklerinden biri olan –dAçI NF’de iki örnekte tespit edilmiştir: keldeçi (83-17), kıldaçı (4-4).
11. Geniş zaman ve gelecek zaman fiil çekimlerinde birinci çokluk şahıs eki –biz ve –miz’dir. Bir örnekte –müz şeklinde tespit edilmiştir: bilgey-müz (34-15).
12. Metinde –GıñA/-GUñA zarf-fiil ekinin üç örnekte tespit edilen –gimçe ve –GUmÇA şekilleri de dikkat çekici bir özelliktir: bolğumça (361-3), kelgimçe (414-13), ölgümçe (177-17).

Harezmi Türkçesine ait gramer çalışmalarının az olmasından dolayı Nehcü'l-Ferâdis'ten yola çıkarak bu döneme ait fiillerle ilgili özellikleri ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmanın faydalı olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

1. Akalın, Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, TKAE. Yay., 3.bs., Ankara 1998, 276 s.
2. Arat, R. Rahmeti, Kutadgu Bilig III (İndeks) , TKAE Yay., İstanbul 1979, 565 s.
3. Ata, Aysu, Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarnıñ Açuq Yolu - Cennetlerin Açık Yolu, III Dizin-Sözlük, TDK Yay., Ankara 1998, 538 s.
4. _____, Kışaşü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkı basım), TDK Yay., Ankara 1997, 616 s.
5. _____, Kışaşü'l-Enbiyâ II. Dizin, TDK Yay., Ankara 1997, 820 s.
6. _____, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul 2002, 111 s.
7. Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara 1995, 628 s.
8. Caferoğlu, Ahmet, Türk Dili Tarihi (I-II), 3.bs., İstanbul 1984.
9. Çağatay, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri , Ankara Üniv. Dil-Tarih-Coğrafya Fak. Yay. No:62, Ankara 1950, s.143-159.
10. Devlet, Nadir, Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yay. İstanbul 1993.
11. Dilâçar, A., -900. Yıl Dönümü Dolayısıyla - Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yay., Ankara 1995.
12. Eckmann, Janos, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, TDK. Yay., Ankara 1996, 438 s.
13. _____, Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarnıñ Açuq Yolu - Cennetlerin Açık Yolu, I Metin, II Tıpkıbasım, Yayımlayanlar:Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK Yay., Ankara 1995, 756 s.
14. Eraslan, Kemal, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yay.: 2731, İstanbul 1980, 174 s.
15. Ercilasun, Ahmet Bican, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-, Ankara 1984, 196 s.

16. Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation, Otto Harrassowitz-Wiesbaden, 1991, 874 s.
17. Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi , Bayrak Yay., İstanbul 2000, 406 s.
18. Hacıeminoğlu, Necmettin, Harezmi Türkçesi ve Grameri, İstanbul Ünv., Edb. Fak. Yay. :3405, Ankara, 1997, 186 s.
19. _____, Kutub'un Husrev Ü Şirin'i Ve Dil Hususiyetleri, TDK Yay., Ankara, 200, 477 s.
20. _____, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK. Yay., Ankara 1996, 214 s.
21. _____, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, 277 s.
22. Karahan, Abdülkadir, İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 284, Ankara 1991, s.143.
23. Karahan Leylâ, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yay., Ankara 1998, 167 s.
24. Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, 1224 s.
25. Köprülü, Fuat, Türk Edebiyat Tarihi, Ötüken Yay., s. 285-328.
26. Özyetgin, Melek, Ebü Hayyân, Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk, Köksav Yay., Ankara 2001, 798 s.
27. Arat, R. Rahmeti, Kutadgu Bilig I. Metin, TDK Yay., Ankara 1991, 656 s.
28. Toparlı, Recep, Harezmi Türkçesi, Sivas 1995, 94 s.
29. Yüce, Nuri, Mukaddimetü'l-Edeb, TDK Yay., Ankara, 1993, 223 s.
30. _____, Gerundien im Türkischen, Simurg Yay., İstanbul 1999, 134 s.

Makaleler:

31. Acarlar, Kevser, "Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri", Türk Dili, C. XX (Haziran 1969) , s. 250-254.
32. Akar, Ali, "-GAn SIFAT-FİİL EKİ", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 14, Niğde 2003, s. 103-115.
33. Argunşah, Mustafa, "Nehcü'l-Ferâdis (Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler)" , TDAY-Belâten 1995, TDK Yay., Ankara 1997, s.439-469.

34. Burslan, Kıvâmettin, "Nehcü'l-Ferâdis'ten Derlenen Türkçe Sözcükler", Türkiyat Mecmuası, C. IV, İstanbul 1934, s.169-250.
35. Caferoğlu, Ahmet, "Türkçemizdeki -ĞİL ve GİL Emir Eki", TDAY-Belleten 1971, s. 1-10.
36. Çağatay, Saadet, "Pekiştirilen Fiiller, TDAY-Belleten 1966, s. 39-50.
37. Eckmann, Janos, "Nehcü'l-Ferâdis'in Bilinmeyen Bir Yazması", TDAY-Belleten (1963), TDK Yay., Ankara 1964, s.157-159.
38. Eraslan, Kemal, "+sı-/+si- (~ +su-/+sü-) İsimden Fiil Yapma Eki İle -sı-/si- (~ -su-/sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki Ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında", Türk Kültürü Araştırmaları, XXXII/1-2, 1994, s. 47-62.
39. _____, "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dâir", TDED XVIII, 1970, s. 113-124.
40. Ercilasun, Ahmet B., "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", Türk Kültürü Araştırmaları, 17-21, (1983) , s. 115-119.
41. _____, "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", Türk Dili, S. 505, 1994, s.3-9.
42. Gülsevin, Gürer, "Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine", Türk Dili 467, (Kasım 1990) , s. 276-279.
43. _____, "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", TDAY-Belleten 1997, Ankara, s. 215-224.
44. Karahan, Leylâ, "Görülen Geçmiş Zaman Eki "-Dı/-Di"nin Tarz Ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", Türk Kültürünü Araştırmaları, S. 28, C. 1-2, s.335-341.
45. _____, "-sa/-se Eki Hakkında", Türk Dili, 516 (Aralık 1994) ,s. 471-474
46. Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, "Nehcü'l-Ferâdis'e Dair", Türk Dili IV, S.45, Ankara 1945, s. 556-558.
47. _____, "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I", TDED XVI, İstanbul 1968, s.55-72.
48. _____, "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri II", TDED XVII, İstanbul 1969, s.33-56.
49. _____, "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri III (Metin)", TDED XVIII, İstanbul 1970, s.57-80.

50. _____, "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri IV (Metin)", TDED XIX, İstanbul 1971, s.145-170.
51. Kılıcoğlu, Vecihe, "Gerundiumların Özellikleri Ve "-iser" Eki", Türk Dili, C.III, 1954, s. 510-518.
52. Korkmaz, Zeynep, "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri Özellikleri, TDAY-Belleten 1991, s.55-64.
53. _____, "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler Ve Köken Yapıları Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar II, TDK Yay., Ankara 1995, s. 188-194
54. Kuznetsov, Petro İ., "Türkiye Türkçesi'nin Morfo-Etimolojisine Dair", TDAY-Belleten 1995, Ankara 1997, s.193-262.
55. Mansuroğlu, Mecdud, "Türkçede -ĞU Ekinin Fonksiyonları", Türkiyat Mecmuası, C.X, 1951-53, s. 341-348.
56. _____, "Türkçede Cümle Çeşitleri Ve Bağlayıcıları", TDAY-Belleten 1955, s. 59-71.
57. Özkan, Nevzat, "İsme gelen ekleri de alan bir fiil gövdesi: belir-", TDAY-Belleten 1996, s. 213-220.
58. Nadjip, E.N., "Nehcü'l-Ferâdis Ve Dili Üzerine", TDED XXII, İstanbul 1977, c.22, s. 29-44.
59. Samoyloviç, A.N. "Cuci Ulusu veya Altın-Ordu Edebi Dili", Türk Dili, No:12, 1935, s. 34-52.
60. Sertkaya, Osman Fikri, "-An/-En Ekli Yeni Şekiller Ve Örnekleri Üzerine", TDAY-Belleten 1989, s. 335-338.
61. Tekin, Şinasi, "Türkçede -MA- Olumsuzluk Eki İle -DIK+ Eki Nereden Geliyor?" Tarih Ve Toplum Dergisi, C. 13, S.74, Şubat 1990, s.78-81.
62. Tekin, Talât, "A.N. Kononov", TDAY-Belleten 1959, Ankara 1988, s. 331-378.
63. _____, "-ısar Eki Hakkında", Türk Dili, C. IV, 1954, s. 89-96.
64. _____, "-ısar Ekinin Türeyişi", Türk Dili, C.III., 1954.
65. Togan, A.Z.Velidi, "Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", Türkiyat Mecmuası II, 1926, s.331-345.
66. Türk, Vahit, "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri", TDAY-Belleten 1996, Ankara 1996, s. 291-340.

Sözlükler:

67. Atalay, Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, TDK Yay., Ankara, 1998, 530 s.
68. _____, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II, TDK Yay., Ankara 1998, 366 s.
69. _____, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III, TDK Yay., Ankara 1999, 462 s.
70. _____, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi IV, TDK Yay., Ankara 1999, 885 s.
71. Caferoğlu, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, 3. bs. İstanbul 1993, 200 s.
72. Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972, 989 s.
73. Dilçin, Cem, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1983, 476 s.
74. Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation, Otto Harrdssortz-Weisbaden, Vol. II, 1991, 874 s.
75. Türkçe Sözlük, TDK. Yay., 9. bs., Ankara 1998.

Ansiklopediler:

76. İslam Ansiklopedisi, Çağatay Edebiyatı Maddesi, C. 3., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 280-285.
77. _____, Hârizm Maddesi, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 217-220.
78. _____, Hârizm Maddesi, C.5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 240-257.
79. _____, Hârizmşâhlar Maddesi, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 228-231.
80. _____, Hârizmşâhlar Maddesi, C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 265-292.
81. Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Mahmud b. Ali (Kerderli) Maddesi, c. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 115.

82. _____, Nehcü'l-Ferâdis Maddesi, C.7, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 10-11.
83. Türk Dünyası El Kitabı, II.cilt: Dil-Kültür-Sanat, TKAE Yay., 2.bs., Ankara 1992.

Tezler:

84. Aydın, Erhan, Nehcü'l-Ferâdis'in Türkçe Kelimeleri Sözlüğü, Erciyes Üniv., Fen-Edb. Fak.,Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Kayseri 1995, 32 s.
85. Çıklav, Lütfiye, Nehcü'l-Ferâdis'in Tenkidi, Erciyes Üniv. Fen-Edb. Fak., Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Kayseri 1994, 36 s.
86. Toprak, Funda, Harezmi Türkçesinde Fiil, Ankara Üniv., DTCF, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Behiye Saygı, 1977 yılında Niğde/Bor'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bor'da tamamladı. 1994 yılında Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünü kazandı. 1998 yılında bu bölümden mezun oldu. Üç yıl Kayseri –Kocasinan ilçesinde öğretmenlik yaptı. 2001 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı'nda yüksek lisans yapma hakkını kazandı. Hâlen Kayseri Melikgazi ilçesinde öğretmenlik görevini sürdürmektedir. Evli ve Zeynep adında bir kız çocuk sahibidir.

İletişim Adresi: Şht. Jan. Er Ferhat Doğan İ.Ö.O.

Melikgazi / Kayseri

Tel: 0.352.225 05 06